

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ
EKONOMİK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Yayın No: 8

İSLAM EKONOMİSİNDE YÖNELİŞLER SEMPOZYUMU

İstanbul 1998

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLÂM ÜLKELERİ
EKONOMİK ARAŞTIRMA MERKEZİ
Yayın No: 8

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

Yapım: KALİBRE GRAFİK LTD. ŞTİ.
Fazılpaşa Cad. No: 9 Topkapı / İstanbul Tel: (212) 612 12 41
Birinci Baskı, İstanbul, Nisan 1998
ISBN 975400168-5

İSLÂM EKONOMİSİNDE YÖNELİŞLER SEMPOZYUMU

Editor: Dr. Mustafa AYKAÇ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
KÜTÜPHANE BSK

E.N.
6935

EDİTÖRÜN NOTU

Yaklaşık 14 asır boyunca, fert ve toplum açısından bilinç ve kimliği oluşturan en önemli temellerden biri konumuna yükselen İslam, insanlığa sosyal, siyasal ve ekonomik bir düzen sunmuştur. İslamın siyaset, iktisat, hukuk ve toplumla ayrılmaz bir bütün meydana getirdiği, inkarı mümkün olmayan bir gerçek olarak önemini korumuştur. Kur'an ve Hz. Peygamber (S.A.V.)'in örnek hayatı (sünnet)'na uygun olarak müslümanlar, bir taraftan Allah'a karşı kulluk vazifelerini ifa ederken; diğer taraftan diğer insanlarla her türlü ilişkilerini düzenlemektedirler. Böylece fert ve toplum hayatını düzenleyen bir hukuk sistemi ve kurallar bütünü ortaya çıkmış olmaktadır. İslam, fert ve toplum hayatının temellerini vahye dayandırmış, bu ilahi kaynağın anlaşılması ve yorumlanması için bilim adamları (ulema)'na duyulan ihtiyacı teorik ve uygulamalı olarak açıkça vurgulanmıştır.

20. yüzyıl boyunca Batılı meydan okuyuşlarla karşı karşıya kalan müslüman bilim adamları, kendi köklerine dönerek kendi dünya görüşlerini yeniden oluşturma çabasına girişmişlerdir. Batı toplumlarının iktisadi alandaki başarıları ve ulaştığı seviye, müslüman bilim adamlarını da etkilemiştir. Bu durum, müslüman bilim adamları ve aydınlarını yeni arayışlara yöneltmiştir. Fert ve toplum hayatında her konuda olduğu gibi iktisadi alanda da İslamın ayırıcı ve üstün yönlerini ortaya koymak çok önemli bir gaye olmuştur. Bu, bir taraftan müslümanların özgüvenlerine kavuşmalarına katkıda bulunduğu gibi, diğer taraftan da Batı düşünce sistemi ve hayat tarzının bunalımdan çıkmasına hizmet edecektir.

İslam dünyasında İslamın iktisadi görüş ve sistemini ortaya koyma gayreti, kısa denilebilecek bir sürede meyvelerini vermeye başlamış kabul edilebilir. Başlangıçta küçük ve mütevazı çalışmalar şeklinde olan bu gayret, günümüzde bütün İslam dünyasına yayılmış ve örnek uygulamalar başlatılmıştır. Dünya iktisat literatürü açısından da önemli bir zenginlik kaynağı ve alternatif olarak görülmeye başlanmıştır.

"İslam Ekonomisinde Yönelişler" sempozyumu, Türkiye'den ve diğer İslam ülkelerinden bu alanda önemli katkıları olmuş bilim adamı ve araştırmacıların katılımıyla gerçekleşmiştir. Sempozyumda yeni konular ve gelişmeler ele alınmıştır. Sempozyuma tebliğleri ile katılan bilim adamı ve araştırmacılar kadar müzakereci ve dinleyicilerin de çok önemli katkıları olmuştur. Ancak bu kitapta sadece tebliğlere yer verilmiştir. İslam ekonomisini zekat, finansman, büyüme, emek ve çalışma, sigorta, ortak pazar ve işbirliği boyutlarıyla inceleyen bu tebliğler bilim adamları, araştırmacılar ve uygulayıcılar için yeni ufuklar açan kalıcı bir kaynak olacaktır.

Dr. Mustafa Aykaç

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

ÖNSÖZ

Enstitümüzün 20-28 Ekim 1994 tarihinde İstanbul'da, İslam Kalkınma Bankası İslami Araştırma ve Eğitim Enstitüsü ile ortaklaşa düzenlediği "İslam Ekonomisinde Yönelişler" başlıklı sempozyum yurtiçi ve yurtdışından birçok seçkin bilim adamı ve araştırmacıların iştiraki ile gerçekleştirilmiştir.

İslam ekonomisinin önemli konularını ele alan tebliğci ve tartışmacılar faydalı bir bilimsel ortam oluşturmuşlardır. Bu tebliğ ve tartışmaların kitap halinde yayınlanması, sempozyumda ele alınan konuların daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaştırılması önem taşımaktadır. Bu yayının amacı budur.

Sempozyumun gerçekleştirilmesinde Marmara Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Ömer Faruk Batirel en büyük paya sahiptir. Yine bu sempozyumun uluslararası seviyede gerçekleşmesi İslam Kalkınma Bankası İslam Araştırma ve Eğitim Enstitüsünün katkılarıyla mümkün olmuştur. Bu arada özellikle sayın Prof. Dr. Haşmet Başar'a teşekkür etmek isterim. Çünkü kendileri sempozyum fikrinin ortaya konmasından sonuçlanmasına kadar yoğun bir gayret göstermişlerdir.

Sempozyumun organizasyonunda Doç. Dr. Mustafa Aykaç, Yrd. Doç. Dr. Kamil Uslu ve Prof. Dr. Ömer Dinçer'in katkılarını da belirtmek isterim.

Sempozyumun gerçekleşmesinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve MÜSİADın çok önemli katkıları olmuştur. Huzurunuzda teşekkürlerimizi belirtmek istiyorum. Ayrıca yakın ilgilerinden dolayı sayın Fehmi Akın'a teşekkür ederim.

Tebliğlerin çeviri işini koordine eden Fahri Solak ve Yaşar Bülbül'e, çevirileri yapan Dr. Adnan Büyükdeniz, Erol Özvar, Şaban Bıyıklı, Tahsin Özcan, Hakan Büyüktuna ve Yaşar Bülbül'e teşekkür ederim.

Nihayet sempozyum süresince gerek katılımcı gerek organizatör olarak görev yapan araştırma görevlisi arkadaşlarımla katılımcılara teşekkürü borç bilirim. Kitabın yayınlanmasında meydana gelen gecikmeyi telafi ederek basımı gerçekleştiren Kalibre Grafik ve Cihat Torun'a teşekkürlerimi sunarım.

Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu
M.Ü. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri
Ekonomik Araştırma Merkezi Müdürü

ÖNSÖZ

11

İÇİNDEKİLER

AÇILIŞ KONUŞMASI-I / Prof. Dr. Ömer Faruk BATİREL	10
AÇILIŞ KONUŞMASI-II / Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU	11-12

Dr. M. Necatullah Sıddıkî

İslam İktisat Teorisinin Gelişimi	13-22
-----------------------------------	-------

Dr. Ömer Çapra

Bir İslam Ekonomisinde Para Yönetimi	23-46
--------------------------------------	-------

Dr. Sami Hasan Hamod

İslami Bankacılık Teorisi ve Uygulamaları	47-55
---	-------

Dr. Münzir Kahf

Zekat İktisadı	57-70
----------------	-------

Dr. Haşmet Başar

İslam Ülkeleri Arasındaki Ekonomik İşbirliği	71-97
--	-------

Dr. İbrahim Gufaili

İslam Ülkelerinde Beşeri Kaynakların Gelişimi	99-113
---	--------

Dr. Mustafa Aykaç

İslami Açından Emek ve Çalışma	115-126
--------------------------------	---------

Dr. Adnan Büyükdeniz

İslami Sigorta Sistemi: Bazı Teorik Mülahazalar ve Pratik Sonuçları	127-135
---	---------

Dr. Fehim Han

İslami Açından Ekonomik Büyüme ve İstikrar	137-162
--	---------

Dr. Osman N. Outman

İslam Ortak Pazarı	163-174
--------------------	---------

Sempozyuma Katılanlar ve Katkıda Bulunanlar	175-176
---	---------

AÇILIŞ KONUŞMASI-I

Sayın Müdür, Seçkin Misafirler,

Marmara Üniversitesi adına seminere ve harika şehrimiz İstanbul'a hoş geldiniz. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü ve İKB, İslam Araştırma ve Eğitim Enstitüsü tarafından ortaklaşa organize edilen bu toplantıya ev sahipliği yapmak bizim için bir zevktir. Şerefli geçmişi ve bugünün önemli başarılarına binaen üniversitemiz bu zemine ev sahipliği yaparak Türkiye'nin İslam dünyası ve politikalarını daha iyi anlama çabalarına daha çok katkı sağlayacağına inanmaktadır.

Ekonomik sistemlerin ortak kökenlerini izleyerek kapitalizmin hristiyanlık üzerine kurulu ahlaka sahip olduğu tartışılmaktadır. Kapitalizmin ortaya çıkmasında ekonomik faktörlerin önemiyle birlikte protestanlıkta gizli fikir ve inançlar da önemli etkiye bulunmuştur. Başka bir deyişle protestan ahlakını veya Kalvinizmi anlamak kapitalizmin temeline giriş için çok yardımcı olacaktır. Mantık oldukça basittir. Rasyonel kapitalist "manevi sofuluk" kaygısı taşır. Rasyonel kapitalizmin özellik ve ön gerekleri protestan ahlâkı üzerine kuruludur: Fiziksel üretim aracının müteşebbis tarafından tahsisi, rasyonel hukuk. Bu sistemde devlet sadece hukuku devam ettirir ve ferdi hakları korur.

Bu bakışa aykırı olarak dengeli ve manevi sofuluk üzerine kurulu İslam kapitalizmin ortaya çıkmasına izin vermeyen iç ve dış dünya olayları arasındaki bağ kişinin tüketim ve üretim kararlarına sınırlar koyar. İslam ekonomisi hakkındaki geniş literatür bu bağı ve mevcut ekonomik sistemlerin yol açtığı çarpıklıkları aydınlatmaya yöneliktir. Bu seminerdeki müzakerelerin bu konuda teşvik edici, değişimi sağlayıcı ve faydalı olacağına güveniyorum. Bu şartlarda tartışılabilen konular herhangi bir ülke veya bölgesel politika konusu olmakla sınırlı ve benimsenmiş değildir. Eminim ki bu seminer tüm katılımcılara hem faydalı ve hem de değerli olacaktır. Katılımcılar arasında bunun öncülerini olan Prof. Sıddıq ve Prof. Zaim'e saygılarımı sunmak isterim.

Bir kez daha samimiyetle meslektaşım Tabakoğlu'na, bu samimi birlikteliğin hazırlanmasına cömertçe katkı sağlayan diğer sponsorlara teşekkür ediyorum. Saygın köklere, antik kültüre sahip ve diğer yandan teknik ilerleme ve sınai teşebbüsün eşliğinde olan güzel ülkemizde sizi misafir etmeyi bir ayrıcalık olarak kabul ediyorum. Hepinize çok samimi bir hoşgeldiniz diyor, harika şehrimizde çok başarı ve çok hoş bir konaklama temenni ediyorum.

Prof. Dr. Ömer Faruk Batirel

Marmara Üniversitesi Rektörü

AÇILIŞ KONUŞMASI-II

Sayın Vali,

Sayın Belediye Başkanı,

Sayın Müdür,

Değerli katılımcılar, seçkin bilim adamları, misafirler, bayanlar ve beyler,

Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü ve İKB/İslam Kalkınma Bankası ve Eğitim Enstitüsü'nün düzenledikleri "İslam Ekonomisinde Yönelişler" konulu uluslararası seminere hoş geldiniz.

Hepimiz biliyoruz ki, global kapitalizmin hakim sistem olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Böyle bir dünyada İslam Dünyasına yüklenebilecek en iyi konum kölelik olmasa bile, bu kapitalist sisteme "bağımlılık"tır. İslamın konumu bize doğal olarak muhalefet psikolojisiyle kapitalizmi suçlama ve eleştirme hakkı vermektedir.

Evet, biz kapitalizmi suçluyoruz, çünkü o topyekün bir karışıklık, sürekli bir sömürü ve meydana gelen savaşları yaratmaktan sorumludur. Dahası bu sistem aynı zamanda dramatik bir şekilde insanları doğalarına ve ruhsal yapılarına yabancılaştırmıştır.

Mevcut durumun kısa bir görüntüsü bile gündemdeki bu noktayı kolayca öne çıkarmaktadır. Kapitalizm ikili bir dünya ortaya çıkarmıştır. Bir tarafta yaygın kıtlıktan dolayı kitlesel ölümlerin çokça görüldüğü milletler varolurken, diğer yandan küçük bir azınlık dünyanın doğal kaynaklarını ve milletlerin zenginliğini kendine çekmektedir. Bundan dolayıdır ki İslam dünyasının bağımsızlığına ve işbirliğine yönelik her hareket batı sisteminin kasıtlı olarak yarattığı Rusya gibi meşhur eski-düşmanlar dahil, yeni müttefiklerle bu tip bir sistemin sürekliliği için düzenlenen senaryolar üzerine kurulu bir sistem olan "Yeni Dünya Düzeni" tarafından baskı altına alınmaktadır. Bosna-Hersek, Filistin, Cezayir ve diğerlerinin utanç dolu hikayeleri bu tip düşüncelerin pratiğidir.

Bunun sonucu olarak tüm dünya üzerindeki adaletsiz, hegemonya bölgesel ve ulusal seviyelerde büyük ve sürekli kötülüğe sebep olmakta, dengesizlik ve farklılıklara yol açmaktadır. Dahası, çevre kirlenmesi patlak vermiş, ulusların kültürel mirası büyük oranda yok edilmiş, az gelişmiş ülkelerin Batı teknolojisine ve yardımına olan bağımlılığı dramatik hale gelmiştir.

Tüm bunların ötesinde enflasyon ve işsizliğin birlikte var olması, ki yaygın bir durumdur, neo-klasik iktisadın hakim olduğu ekonomileri karakterize etmektedir. Teorik iddialarının aksine bu paradigma içerisinde kalkınma gerçek olmayan bir hayal olmuştur.

Müslümanlar olarak biz tüm bu illetlerin sorumluluğunu Batı iktisat felsefesine yük-

lemekteyiz. Bundan dolayı inanmaktayız ki ortadaki batı iküsat paradigmalarının temel postülalarında bazı basit değişiklikler yaparak bu krizi aşmak mümkün değildir. Bu hem ontoloji ve hem de epistemoloji seviyesinde külli bir paradigma değişimi gerektirmektedir.

Fakat teorik ve pratik olarak batı medeniyetinin potansiyeli, ne yazık ki, bu sistemin en azından iki noksanından dolayı böyle bir alternatif sunmaya muktedir değildir.

Bugün insanlığın ihtiyaç hissettiği alternatif bir sistem evrensellik iddiasına sahip olmalıdır. "en uygunun hayatta kalması", bir "orman" hayatının korunması şeklindeki sürekli Darwin teorilerine dayalı Batı ideolojisi, insanlığın çeşitliliğine nüfuz edemeyen ve bunun yerine başka bir şey koyamayan yabancılaştırıcı, gayri insani ve maneviyatçı olmayan karakteristiklerinden dolayı Batı felsefelerinden bu tip evrensel değerler üretmez.

Buna ilaveten paradigmalarının ve vaadlerinin muhteviyatını dikkate almaksızın, psikolojik olarak bunlar bir kriter olarak ele alınamazlar, çünkü dünyanın baskı altındaki milletleri Batılı olmayan milletlerin kan ve gözyaşı üzerine kurulu bu sistemin mirasını hatırlayacaklardır.

Bu eski ve acımasız medeniyet, tarih önünde sorgulanacaktır, fakat bu umut için gerçekleştirilmesi gereken hazır iş, eşsiz özellikleriyle bir alternatif sunmaktır ki bu da İslam ekonomisidir. Fakat İslam ekonomisi ifadesi kimseyi bunun İslami kapitalizm anlamına geldiğine dair yanlış anlamaya götürmemelidir. Zaten kapitalizmi açık toplumun ve piyasanın düşmanı olarak ilan etmiştik ve bundan dolayı elbette bu İslam ekonomisine atfedilemez.

Bizim bu sempozyumda yapmaya umduğumuz budur. Bu seminerin bu dönemin bir başlangıcı ve yaratıcı genişlemesi olacağına inanmaktayım. Aslında İslam uleması baskı altındaki "mazlum" dünyaya bu yeni ufku sunmasından mesuldür.

Enstitüm adına tekrar hoş geldiniz. Bazı seçkin kurumlara cömert yardımları için teşekkür etmekteyim. Bunlar, İKB, Müsiad, Kuveyt-Türk Faysal Finans Kurumu, Al-Barakat Türk, Faisal Finans'tır. Son olarak sonsuz teşekkür ve saygılarımı değişik üniversitelerden, bilhassa Marmara Üniversitesi'nden katılan konuklara, akademisyenlere ve araştırma görevlilerine, nihayet deniz aşırı katılımcılara sunarım.

Değerli ve sınırlı zamanlarını bu projenin gerçekleştirilmesi için harcayan arkadaşlarımız var. Onların isimlerini ayrı ayrı belirtmeye gücümüz yemez. Eğer onlar yardım etmeselerdi bu proje gerçekleştirilemezdi. Tüm katılımcıların isimleri gelecek nesillerin ortak hafızasında ve bundan sonra da hatırlanmak üzere kaydedilecektir.

Çok teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu

M.Ü. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri
Ekonomik Araştırma Merkezi Müdürü

İSLÂM İKTİSAT TEORİSİNİN GELİŞİMİ

Dr. M. Nejatullaah Siddiqi

Kral Abdülaziz Üniversitesi, İktisat Profesörü

Cidde/Suudi Arabistan

Çev: Erol Özvar

Giriş

İslam'da iktisat, tanım gereği, İslam'ın kendisi kadar eskidir. Fakat İslam iktisadını yirmici yüzyılın ortalarında inkişaf eden bir disipline işaret eder. Bu tebliğde bir bütün olarak İslam iktisadının gelişimini incelemeyeceğiz. Tercihan, bu tebliğ son yarım yüzyıl boyunca İslam İktisat Teorisinin gelişimi üzerinde yoğunlaşacaktır.

Bir teori gerçekliğin belirli bir veçhesini anlamak konusunda insana yardım eden esasları kapsar. Bir İslam iktisat teorisi, İslam hukuku, İslam tarihi gibi diğer İslami araştırmalardan kendi ihtisas alanını ayıran kavramları ve hükümleri ihtiva eder. Aynı zamanda, kapitalist (neoklasik) ya da sosyalist (Marxist) iktisattan tefrik edilebilmesi için, iktisat bilimi içinde İslam iktisadının mümeyyiz vasfının tasavvur edilmesine hizmet eder. Yine İslam iktisat teorisi, İslam iktisatçıları için elde mevcut hem pozitif hem normatif materyali tasnif etme aracıdır. İslam iktisat disiplini için uygun olanları ihata edecek uygun olmayanları dışarıda bırakacak ölçütleri sahiptir. Son olarak bir İslam iktisat teorisi, sadece geçmişi ve bugünü değil, aynı zamanda, geleceği için de bilimsel bir rehberdir. Ayrıca bize İslam iktisadının içinde gelişebileceği bir çalışma çerçevesi ve günümüz İslam iktisadının araştırma önceliklerinin alması muhtemel yönlerini de temin eder.

İslam iktisat teorisinin gelişimini incelemeyi sürdürürken, yukarıda ifade edilen fonksiyonları göz önünde tutacağız. Yani,

- (i) İslami araştırmalarda İslam iktisadını tefrik etme,
- (ii) İktisat bilimi içinde İslam iktisadını tefrik etme,
- (iii) Dışarıda bırakma ve ihata etme konusunda ölçütler, teklif ve tayin etme
- (iv) Araştırma önceliklerini ve geleceğin seyrini gösterme.

Bu fonksiyonları icra eden temel kavram ve hükümler, bir İslam iktisat teorisi teşkil eder. Birinci kısımda, bu kavram ve hükümleri İslam iktisadının ilk zamanlarında takdim edildikleri gibi, ayrıntılarıyla açıklamaktayız. Bunları yukarıda not edilen dört fonksiyonun her biriyle ilişkilendiriyor ve teoriyi, 1970'lerin sonunda bulunduğu şekliyle formüle ediyoruz. İkinci kısımda teorinin 1980 ve 90'lardaki gelişimini, önemli yeni fikir ve faaliyetler üzerinde yoğunlaşarak incelemekteyiz. Üçüncü ve son kısımda, problemleri ve beklentileriyle geleceğini araştırmaya teşebbüs ediyoruz.

BİRİNCİ KISIM, İslam İktisat Teorisi: Esaslar

Mülkiyet, teşebbüs ve mesuliyet kavramları ile itidal, paylaşma ve tedbir kuraları bidayetinden itibaren İslam iktisat teorisinin ihata ettiği esaslar arasında temayüz ederler. Kur'an ve Sünnet'e dayanırlar. Aynı kaynaklar iktisadi vakialarda insana rehberlik eden gayeleri telaffuz ederler. Öyleyse İslam alimleri fıkıh, usul-u fıkıh gibi diğer İslamî ilimler ve İslam tarihinde bu esasların tazammunlarını ortaya çıkaran ya da aynı esasların icrasını temsil eden her ne varsa araştırmaya girişmişlerdir. Tabii görülen mülkiyet ve teşebbüs dinen tasdik edildiği halde, mesuliyet ise, iman ile kalplere yavaş yavaş yerleştirilmişti. İktisadi kesimler (agents) mal sahibi olabilen ve Allah ve insana karşı sorumluluklarının bilinciyle iktisadi faaliyetlere girişen varlıklar olarak görülüyordu. Allah'a, peygamberine (S.A.V.) ve öbür dünyaya imana dayalı bu vukufiyet, "müslüman" bir iktisadi birimin müte-meyyiz vasfı olarak görülür.

Mesuliyet, paylaşma ve zayıf ile muhtaçları gözetme, varlıklı, çalışan ya da tanrı vergisi kuvvet ve melekeleri kullanan herkese emredilmiştir. Bu İslam öğretile-rinin bir kısmı, zekat ve riba yasağı gibi, İslami müesseselerde teşekkül etmiş ve bütün iktisadi amillerin davranışlarını etkileyeceği farzedilmiştir.

Devlet, bu hususlarda, nihai nezaret edici olarak tasavvur ediliyordu. Temel ihtiyaçları karşılayacak, eşitsizlikleri azaltacak ve gelişmeyi temin edecek politikalar tasarlaması bekleniyordu kendisinden.

İslam'ın itikad ve değerlerine halis bir teslimiyet, iktisatta her şeyi (tüketim, üretim, mübadele, inkisam, vs.) değiştiriyordu. İslam iktisatçıları teamüle uygun iktisadi terminolojiyi kullansalar da, telmihlerinin İslamın etkisi altında değiştiğini tasdik ediyorlardı. İktisadi bir amil (agent) üzerinde etki ne kadar çoksa değişme o kadar derin idi. Bu konuda İslam iktisatçıları ilk dönem İslam tarihinden özellikle hicretten sonraki ilk kırk yıllık bir zaman kesitinden genel destek sağlamaya çalıştılar. Ayrıca İslam yürürlükte olduğunda insanın içinde bulunduğu şartları nasıl hafifleteceğini ve iktisadi meseleleri nasıl çözeceğini analiz etmeye çalıştılar. Vardığı şekliyle iktisadi gerçekliği havi iktisatçıların incelemeleri genelde insanın

ahlaki değerlere nasıl lakayt kaldığı ve özelde faiz müessesesinin nasıl arzu edilmeyen neticeler doğurduğu üzerinde yoğunlaşıyordu. Faiz kalktığı ve ahlaki değerlere yapıldığı takdirde "olması gerektiği" şekliyle ekonomiyi tasavvur ediyorlardı.

Mesuliyet, israftan kaçınma gibi davranış kurallarıyla olduğu kadar zekat, veraset, faiz ve kumar yasağı gibi hükümlerle de uygunluk arz eden doğruluk, dürüstlük, adalet, merhamet ve lütuf gibi- ahlaki değerler İslam iktisatçılarının, içinde çevrelerini değerlendirecekleri ve yeniden düzenleyecekleri temel bir çalışma çerçevesi sunarlar.

İslam İktisadı ve Şeriat İlimleri

Aynı temel çalışma çerçevesi özelde İslam hukuku kaynaklarında genelde İslam mirasında (tarihi, kültürel vb.) İslam iktisadıyla ilgili olanlarını teşhis etmede yardımcı olur. Mesela, İslam'ın yasakladığı zamanda riba'nın nelerden meydana geldiğini bilmek önemlidir. Çünkü ilim adamının pratik bir meseleyi (çağdaş işlemlerde riba'yı ne meydana getirir?) cevaplamasına imkan sağlar. Bu cevabın kendisi, riba'dan uzak modern bir mali sistem tasarlamak, ya da farklı bir şekilde söylemek gerekirse, riba'sız yeniden modern bir mali sistem şekillendirmek gibi şümullü neticeleri muhtevî güç bir girişimin temeli olacağı vakit çok ehemmiyetli hale gelir.

Bu misal, İslam iktisadının bir şeyi ortaya çıkartmak için şeriat ilimleri dünyasına nasıl girdiğini anlamamıza yardım eder. Geleneksel İslam ilimlerinin hiçbiri, İslam iktisadının takdim ettiği faizsiz bir bankacılık modeli için hususi bir iddiada bulunamaz. İktisat biliminin de böyle bir iddiası yoktur. Yirminci yüzyılın ortaları, geçmişten yeni bir şeyin doğuşuna tanık oldu: Kökleri mazide olsa da daha önceleri mevcut olmayan bir şeydi bu. İslam iktisat disiplini.

İslam İktisadı ve İktisat Bilimi

İktisat biliminin esası, arz ve talep tarafından fiyatın belirlenmesi, diğer başkaları gibi İslam iktisatçılarınca da kabul edilir. Kayıtsızlık eğrileri gibi analiz araçları örneği de bunun gibidir. Fakat tüketicilerin fayda, müteşebbislerin kar maksimizasyonuna gelindiğinde durum değişir. Bunun, ihtiyat ve ihtiraz kaydı olmaksızın benimsenmemesinin ana sebebi, ahlaki değerlere yapılan vurgudan kaynaklanır. Özel kazanç maksimizasyonunun ahlaki emirlerle kimi zaman telif edilememesi bihakkın kavranılmıştır. Bazen ahlaki mülahazalar, iktisadi hesap temelinde çıkarsanmış olandan farklı davranış ya da politikalar icap ettirir.

İslam iktisadı iktisadi birimleri (agents) ahlaki değerlerin etkisiyle dikkate aldığından İslam iktisatçıları bütün zaman ve yerler için geçerli ve 'iktisadi insan' varsayımına dayalı analiz biçimini reddettiler. Analizin bazı zamanları bazı yerlere tat-

bik ettiğini hiç kimse tartışmadı.

Bu çerçevede içinde, İslam iktisadı, müstakil iki gayeye hizmet eden ahlaktan mülhem iktisadi davranış ve politikayı dikkate aldı. İlk olarak, iktisadi birimler İslami değerleri içselleştirdikçe, olması gereken ile olması muhtemel şeye işaret ediyordu. İkinci olarak, günümüz davranış ve siyasetinin beklenen sonuçlarını mukayese ve tefrik ederek modern iktisadın ahlaki eleştirisini veriyordu.

Bunun, İslam iktisadının mümeyyiz vasfı olduğu görülür. İslam iktisadı meselelere ahlaki bir cihet ile yaklaşır. Her bir iktisadi mesele, İslam iktisadınca incelenmesi mümkünse de, yapacağı hususi katkıda ahlak mevzuu bahistir. İktisat disiplini içinde İslam iktisadı, ahlaka yaptığı vurguyla temayüz eder

Kapsama ve Dışlama Kaidesi

İslam iktisadının, Şariat ilimleri ve iktisat disiplinine nispetle yeri anlaşıldıktan sonra İslam iktisadına dahil olanları teşhir etme ve ona ait olmayanları dışlama ölçütlerini geliştirmek mümkündür. İslam iktisadında önemli bir konu olan zekat örneğini alalım. Servet sahiplerinin ödeme mecburiyeti ve bundan belirli bir halk kesiminin faydalanma hakkı bir hayli ehemmiyeti haizdir. Transfer ödemeleri prensibi, hak sahibi hedef kitleleri ve provizyonla hizmet edilen kamu hedefi, İslam iktisadının ilgilendiği meselenin en mühim noktalarıdır. Ancak özellikle başlama zamanıyla alakalı zekat hukukunun detayları, İslam iktisadına değil, İslam fihhına aittir.

Bununla birlikte, İslam iktisadıyla İslam fihhi arasında yakın bir münasebet vardır. İslam iktisadı, hükümlerin ve düzenlemelerin iktisadi neticeleri ve bunların kamu hedefi üzerindeki tesirlerini resmetmek suretiyle, fakihlerin zekat hükmünün tatbiki detaylarını kat'i ve vazih bir tarzda ifade etmelerine yardımcı olabilir. Modern bir toplumda zekattan pay sahibi olacak hedef gruplar tarif edilir edilmez iktisat, bu kimselere zekat hisselerinin dağıtılması için gerekli en etkin vasıtaları gösterebilir. İslami iktisadi analiz, belirli dağıtım vasıtalarının, çalışma arzusu, vb. konular üzerindeki menfi etkileri yüzünden kamu hedefine muhalif çalışma gibi, iktisadi neticelerine işaret ederek, zekat hisselerinin hedef gruplara nasıl dağıtılması gerektiği konusunda da fakihlere yol gösterebilir.

Araştırma Önceliklerini Belirleme

İslam iktisadı, İslam iktisat sistemi ve İslam iktisat felsefesiyle alakalı genel çalışmalarla başlatılmıştır. Bununla birlikte, zaman içerisinde yeni araştırma öncelikleri doğmuştur. Yetmişli yılların sonuna doğru İslam iktisat teorisi, diğer İslam ilimleri ve iktisat teorisinden ayrılarak kendi önceliklerini ortaya koymuştur. İslami mali kurumların, gündeminin başında olduğu gerçeği yalanlanmamıştır.

Sonra İslam iktisadının öğretimi geldi. Bu etkin bir şekilde, yukarıda ifade edi-

len fikirlerin sınıflara sokulma çabası idi. Bunu yapmak için, mezkur fikirler iktisat biliminin geleneksel tanzimine (tüketim, üretim, mübadele, inkisam, kamu malıyesi, kalkınma, vb.) uygun olarak yeniden tertip edildi. Yetmişlerin sonlarında Arab ve İslam dünyasında bir çok üniversite İslam iktisadiyla alakalı bazı dersler veriyordu. Seksenlerde bunu bazı batılı üniversiteler takip etti.

Öğretimle birlikte araştırmalar ilerledi. İslam iktisadi doktrinlerinden İslami iktisat sistemine, oradan İslami bankacılığa kadar uzanan konular üzerine Batılı üniversitelerde düzinelerce doktora çalışmaları yapıldı. Arap ve İslam ülkelerinde yapılan çalışmaların sayısı çok daha fazlaydı.

Bu, İslam iktisat teorisi için bir hayli önemi haiz bir gelişmeydi. Aynı şimdi İslami bankacılık teorisine (ki uygulamanın önünde gitmektedir) bazı destekler sağlanması gibi, öğretim ve araştırmalar, kavramların vuzuha kavuşmasına ve kaidelelerin daha iyi tertip edilmesine yardımcı oluyordu. İlk defa teori ve uygulama sadece birbirlerini sağlamlaştırmıyor, aynı zamanda, birbirlerinde manidar değişmeler başlatıyorlardı. En bariz örneği, yetmişlerin sonunda daha önceleri esasen *mudaraba*'ya dayandığı kabul edilen bir uygulamaya *murabaha*'nın sokulmasıydı.

İslam İktisadının Durumu

İslam iktisadının 1979'daki durumu ile 1950'deki durumunu mukayese ettiğimizde konu üzerinde yayınlanan eserlerin adedindeki artış bizleri etkileyecektir. Yine bu dönemde çok daha geniş bir insan topluluğu İslam iktisadiyla alakadar olmuştur. Ayrıca bu topluluk İslam iktisadi çalışmalarını başlatanlardan çok daha farklı alanlardan geliyordu. İslam iktisadi üzerine bir şeyler söyleyecek kimseler artık sadece akademisyenlerden müteşekkil değildi. Şimdi bankacıları, sigortacıları, tacirleri, gayrimenkul satıcılarını, kambiyo görevlilerini hatta maliye bakanlarını kapsıyordu.

Ortaya çıkan netice, sınıf, araştırma semineri, basın konferansı, bakanların makam ve konseylerini de ihtiva eden bir kaç forumda canlı tartışmalardı. Gerçi bunlar her zamanki gibi sapı samandan ayırmak için gerekli iseler de, İslam iktisat teorisinin gelişimine katkıda bulundular.

Yirminci yüzyılın ortalarında İslam iktisadının doğuşunu müteakip otuz yılı geride bırakırken bu dönemde katkıda bulunulan bir kısım önemli fikirleri şöyle özetleyebiliriz:

1. Ahlak ile kişisel çıkarı ve kamu hedefi endişesiyle davranışsal varsayım olarak özel kazancı ıslah etme.

2. (Banka ile diğer mudi banka arasındaki) İş ilişkilerinde sabit faiz yerine kar ortaklığını yerleştiren bir bankacılık modeli olarak iki sorumluluklu- (Two tier) mudaraba.

3. İslami bankalarca, fon plasmanında riski azaltıcı bir araç olarak uygulanan Murabaha (Bu uygulamada, bir ticari müşterinin, müccel ödeme ile, satış fiyatı üzerine fiyat farkı koyan bankadan mübayaa etmeyi kararlaştırdıkları malı satın almak için talepte bulunmasıdır.)

İKİNCİ KISIM: Seksen ve Doksanlardaki Katkılar

Müteakip onbeş yıl (1980-94) esnasında katkıda bulunulan en önemli yeni fikir, istikrarsızlığa dönük eğilimiyle meşhur kapitalizmin aksine İslami mali sistemin tabiatında içkin olan nisbi istikrarlılığıdır.

Faizden kar ortaklığına geçişin geleneksel sistemden temel bir tenakuzu ortadan kaldırdığı iddia ediliyordu. Şöyle ki müteşebbis (firma) finansöre (ödünç vericiye) belirli tarihlerde sabit bir para miktarı ödemek zorundadır. Fakat ürün satışından müteşebbise akan gelir, miktar olarak belirsiz ve herhangi bir tarife kayıtlı değildir. Gelir azaldığında ve zamanla hasıl edilmediğinde borçlunun borcunu ödeyememesi neticesi bütün sistemi istikrarsızlığa sürükler.

Faizsiz sistemde böyle değildir. İslami bankacılığın iki-sorumlulu mudaraba modelinde ödeme mükellefiyeti ile gelirin birlikte işleyişi, serbest bir ekonomide iktisadi faaliyetlerde büyük dalgalanmalara sebep olan güçler ortadan kalkmazsa da, önemli ölçüde zayıflar.

Faizsiz İslami sistemin diğer bir mümeyyiz vasfı, kapitalizmin örneğindeki gibi borç verme sürecinden ziyade yatırım süreciyle para arzındaki artıştır. Neticede para arzındaki artışın, reel üretimdeki artışla birlikte gitme ihtimali bir hayli yüksektir. Bu özellik sistemin istikrarıyla ilgili pek çok katkılara vesile olmuştur.

Uygulamalı İslam İktisadı

Son on beş yıl boyunca önemli bir gelişme de, günümüze kadar gelen İslam iktisat literatürüne dayalı hipotezlerin tekabül ettiği gerçekliğin ışığında test edildiği ampirik incelemelerdir.

İslam iktisadına tekabül eden bir gerçeklik günümüz dünyasında mevcut mudur? Cevap, yüzyılın ortalarında verilseydi kategorik bir hayır olurdu. Gerçekten bazı yazarlar, çağdaş müslümanın iktisadi davranışının, kurumlarının ve politikalarının (özellikle devlet politikalarının) İslamdan sapmış olduğunu vurgulamışlardı. Bir çokları için bu, İslam iktisadının gerçek dünyada bir karşılığının olmadığını ima ediyordu.

Artık böyle değil. Bu tasavvuru iki şey değiştirdi. Bir kaç ülke, ekonomilerini faizden kurtarmak ve yerine faizsiz bir mali sistem koymak için çalışıyor. Pakistan, İran ve Sudan, seksenlerin başında bunu yapmaya başladılar. Malezya seksenlerin sonunda geleneksel olarak benzer faizsiz bir mali yapı inşa etmeye başladı. Bazı

ülkeler de zekat toplamakta ve dağıtmaktadır.

İkinci bir gelişme de çağdaş müslüman davranışının bütünüyle sapkın olmadığına anlaşılmıştır. Bu karmaşık bir mesele. Bir çok müslüman tüketici, üretici, işveren vb. olarak İslam öğretilerini takip etmeye çalışıyor. Ayrıca Evkaf gibi göz ardı edilemeyecek İslam müesseseleri de mevcut. Hükümet politikalarının islami-liği, toplumsal kurumların rolü ve iktisadi amillerin davranışları konusunda her bir olayı (örneği) kendi kıymetine göre değerlendirmek olacaktır. Umumi bir redde hak verilemez, verimli de değildir.

Uygulamalı ve ampirik araştırmalarda bir hayli artış gözlenmektedir. Daha önceki dönemlerde bu araştırma türünden bir konu üzerinde tek bir doktora tezi yazılmamışken, bugün konuların çokluğu, bu kategoriye ait doktora tezi yazılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu, aynı zamanda, cari araştırma önceliklerinin bir göstergesidir de. İslam iktisadının işleyişselliği, salt tanım ve övgüden daha fazla dikkat çekmektedir. İslami amillerin nümune-i imtisal İslami davranış serdettikleri varsayımı üzerine naif (basit) model kurma temayülü, vasat düzeyin uygunluğu ve ikinci en iyi davranış varsayımları takdim edilmek suretiyle yumuşatılmaktadır.

Küreselleşme ve Evrensel Bir yaklaşım

İslam iktisadı, küreselleşme ve bunun şumüllü tazammunlarını nazarı itibara almaktadır. Önceleri odak, ulusal ekonomi üzerineydi. İslami iktisadi sistemin kapalı bir ekonomide nasıl işlediği ve bir ülkenin İslam'la mutabık kalarak mali sistemini nasıl dönüştürebileceği artık geniş hacimli bir literatürün konularıdır. Şimdi, uluslararası iktisadi münasebetlere gittikçe artan bir dikkat sarfedilmektedir. Herhagi bir müslüman ülkenin mali sistemi, ulusal hükümetlerin kontrolü dışındaki sermaye hareketleri ve mali enformasyon akışı gibi, dünyanın geri kalan kısmıyla yakından etkileşim içindedir. Faiz ve kumardan uzak olacak şekilde mali ve parasal sistemleri yeniden şekillendirmek için küresel bir yaklaşım zarureti, artık anlaşılmaya başlamıştır.

Ana-akım iktisadının ekolojik ve çevresel tehditleri bertaraf edememesiyle birlikte artan huzursuzluk, İslam iktisadı üzerine bir kısım etkilerde bulunmaktadır. Küresel iktisadi meselelere daha fazla dikkat sarfetmelerinden ötürü, İslam iktisatçıları bütün insanlığın bu meseleleri çözmek için işbirliği yapması gerektiği gerçeğinin ziyadesiyle farkına varıyorlar.

Safi netice, İslam iktisadını müslüman cemiyetler kadar bütün beşeriyetin de karşı karşıya olduğu günümüzün pratik meseleleri üzerine eğilmeye yaklaştırmak olacaktır. Mesele artık İslamın, kapitalizm ve sosyalizmden farklı bir iktisadi sistemi olduğunu tepit etmek değildir. Bu geçmişe ait bir meseledir. Ayrıca neredeyse bütün müslüman ülkelerin yoksulluk, işsizlik, eşitsizlik, borç vb.lerle kuşatıldığı

bir sırada, İslami sistemin diğer sistemler üzerindeki üstünlüğünü izah etmek, yapılacak en önemli şey olarak görünmüyor. Ekolojik dengeyi yeniden onarmak, çevre kirlenmelerini önlemek, toplumlar arası çatışmaları azaltmak ve adalet ve eşitliğe daha fazla vesile olan makul ve istikrarlı bir para ve mali sistem kurmak gibi evrensel araştırmalara iştirak etmek daha fazla taltife şayan görünüyor. İslami öğretilerin bu vazifeye katkı yapma potansiyeli takdim edilmek suretiyle İslam iktisadının geleceği daim olabilir.

Aynı zamanda, İslam iktisatçıları, müslüman toplumlarda İslam iktisadi düsturlarının icraatını genişletmeli ve belirli müslüman ülkelere dönük İslam iktisadi reform tasarısı gündeme getirirken İslami iktisadi kavramları kullanmalıdırlar.

Gerçi bu iki vazife birbirinden müstakil ve bağımsız görünse de, gerçekte çok yakından birbiri ile alakalıdırlar. Evvelen, herhangi bir müslüman ülkenin gerçekçi reform ve ilerleme gündemi, ancak küresel bir yaklaşım çerçevesinde oluşturulabilir. Saniyen, modern insanın iktisadi meselelerine güvenilir çözümlerle alakalı evrensel araştırma konusunda İslamın iktisadi katkısı, sadece İslam iktisadının kendi memleketlerinde gözle görülür bir ilerleme kaydettiğinde itibar kazanabilir.

ÜÇÜNCÜ KISIM: İslam İktisat Teorisi: Gelecek

İslam iktisadi yirminci yüzyılın ortalarına doğru sahnede belirmeye başladığından bütün İslam dünyasında yoksulluk ve azgelişmişlik hüküm sürüyordu. İlk dönem İslam iktisat literatüründe yaygın olan iktisadi gelişme üzerine vurgu ve İslamı, gelişme çabalarıyla ilişilendirme teşebbüsü bu bağlamda anlaşılabilir.

Yirmi birinci yüzyıl, dünyanın en yoksul ülkeleri listesinin dışında OECD üye ülkelerinin yarısını kapsayan İslam dünyası üzerine doğacaktır. Gelişme (kalkınma), özellikle bütün yarı yoksul ülkeler için hala önemliyse de, müslüman ülkelerdeki halkları endişelendiren başka meseleler vardır. Para değeri, birçok müslüman ülkede fazlaca bozulmakta, dış borçlar artmakta, ülkeler arası İslami ticaret düşmektedir. Makro-yönetim mesele haline gelmektedir.

Diğer tarafta, en azından iki müslüman ülke, büyümeye vesile olan ihracat ile kendilerine yol açabilmektedir. Yıllık % 6'nın üzerindeki büyüme oranlarıyla Malezya ve Endonezya diğer birçok müslüman ülke için model teşkil etmektedir.

Bu, yıllık % 3 büyüme hızına ulaşmak ve sürdürmek ve çok sayıdaki işsizine bir iş bulabilmek için çok sıkı mücadele eden -en ileri ülkeleri muhtevi- bir dünyada, gerçekten tüm gelişmiş dünyada gerçekleştirilmektedir.

Elimizde en son UNDP'nin 94 yılı raporu mevcut. HDI (İnsani Gelişme Göstergeleri) yükselme şemasında "büyük ilerleme" kaydeden bir kaç müslüman ülkeyi sıralıyor. İran, Türkiye, Malezya ve Tunus (3).

Mesaj açık: Kimse zirvede ilanihaye kalmaktan emin olamayacağı gibi, yine kimse daima yoksulluğa ve geriliğe düşmeye mahkum edilemez. Gözönüne alınan çalışmadır.

İslam iktisadı ne katkıda bulunabilir? Bazı değişmeler gerçekleştiğini gösteren işaretler var mı? Ne zaman, nerede ve ne bekleniyor?

Başlamak için en muhtemel yerin, araştırma yapılacak üniversiteler olduğu görülür. En ümit verici konu, makul ve sağlam bir para ve mali sistemdir.

Bazı müslüman ülkelerin gelecek bir kaç on yıl içinde, -mütekamil bir İslami hayatın eşlik ettiği- istikrarlı bir büyümeyi elde etmeye muvaffak olması ihtimal dahilindedir.

Her kalbin arzu ettiği uyuşturucu ve cürümden uzak, ekolojik açıdan dengeli büyüme gerçekleşirse İslam iktisadı çok önemli bir tesir bırakmış olacaktır. Pratik neticeler, ne de olsa, teorinin nihai mihenk taşıdır. Vakıanın kendisi, İslam iktisat teorisinin daha fazla gelişme ve saflaşmasına yol açacaktır.

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

Dipnotlar

1 Bu amaçla yazarın Muslim Economic Thinking adlı kitabına bakınız. Leiceser, The Islamic Foundation, 1988

2 Ana-akım iktisadi olarak tercüme ettiğimiz mainstream economics, literatürde çoğunluk tarafından klasiklerden günümüze değin devlet müdahalesine karşı çıkan ekollerin öğretilerine verilen bir isim olarak kullanılmaktadır. Marxist iktisatçılar, bu tanımın içine Keynes izleyicilerini de katarlar. (Mü-tercimin notu)

3 Financial Times, 2 Haziran, sayfa 5.

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

BİR İSLAM EKONOMİSİNDE PARA YÖNETİMİ

Dr. M. Ömer Çapra

Senior Economic Adviser Soudi Arabian Monetary Agency

Riyadh/Saudi Arabia

Çev. Hakan Tunahan

Yeni bir kavram olan yönlendirilmiş para (managed money), Bretton Woods sisteminin Ağustos 1997 tarihinde çöküşüyle birlikte yaygınlık kazanmıştır. Ne Peygamberimiz (S.A.V.) dönemi öncesi ne de ilk İslam tarihinde bunun örneğini görebiliyoruz. Bu nedenle bir İslam ülkesinde parasal sistemin uygulanabilirliği konusunda sürekli bir sorgulama süreci olagelmıştır. Peki, buna göre Peygamber dönemindeki sisteme geri dönmek ya da mevcut parasal yönlendirmeye, neredeyse bütün dünyada olduğu gibi, müslüman ülkeler de sadık kalmalılar mı? Eğer durum buysa ahiret alemine müteallik şer'i maksatların yerine getirilebilmesi açısından mevcut sisteme nasıl birtakım kısıtlamalar getirilebilir. Maksatlar açısından, hangi politika araçları kullanılabilir. Bu makale, sözü edilen ve benzeri suallere cevap aramaya çalışacaktır.

1. Tarihsel Bakış: Yönlendirilmiş Paranın Tekamülü

Tarihi kayıtlar, peygamber döneminde kullanılan parasal sistemin temel olarak altın ve gümüş (veya dinar ve dirhem)'e dayanan bi-metalizm (iki para) sistemi olduğunu ortaya koyuyor. Dinar ve dirhem arasındaki oran bu dönemde 1:10 şeklindeydi. Söz konusu oran hulefa-i raşidin (dört halife) döneminde genellikle sabit

* Dr. M. Ömer Çapra, Suudi Arabistan Para Yönetiminde İktisat danışmanıdır. Bu makale 5 Haziran 1994 tarihinde Bahreyn'de düzenlenen 8. uzmanlar seviyesinde İslam Bankacılığı toplantısına sunulan çalışmanın yeniden gözden geçirilmiş şeklidir. Yazının görüşleri çalıştığı kurumu bağlamaz. Yazar, Şeyh Abdüsattar Ebu Gudde, Dr. Cenahi ve Dr. Osman Seyyid'e yorumlarından dolayı teşekkür etmektedir. Sayın Mübin Ahmed'e yardımları için teşekkür etmektedir.

kalmıştır (1). Ne var ki bu sabit oran süreklilik göstermemiştir. İki metal para farklı dönemlerde değişen arz ve talep şartlarıyla karşılaştıklarından nisbi fiyatları da değişmiştir.

ABD 1792'de bimetalizmi benimsediği zaman altın/gümüş oranı 1:15'ti. Bu sebeple her iki metalin fiyatlarındaki dalgalanma nedeniyle ABD 1873'te gümüşün değerini düşürdü. Diğer birçok tecrübe, bimetalizmin oldukça zayıf bir sistem olduğunu gösterdi. Altın ve gümüş gibi şişman ikiliyi birbirleriyle tam bağlantılandırabilecek sabit bir oran yoktu. Bu sistemin evrensel iflasının sebebiydi (5).

Tek-para sistemi onun yerini aldı. Başlangıçta altın ve gümüş rekabet etti, sonuçta altın kazandı. 1880'lerde ülkelerin çoğunluğu tarafından da kambiyo sistemlerinin esası olarak benimsendi (6). Buna göre, bir ülkenin dövizinin değeri, yasal olarak altının sabit bir ağırlığı olarak belirlendi. Parasal otorite yerel parayı talep halinde, bu yasal oranlarda altına çevirecekti. Tarihsel olarak altın standardının üç değişik şekli vardır: 1. Altın sikkelerin aktif olarak dönüşümde, yani piyasada olduğu, 2. altın sikke standardı altın sikkelerin dolaşımda olmadığı fakat parasal otoritenin altın külçelerini (bullion) yerli dövizin karşılığı olarak resmi oranlardan satma sorumluluğunu aldığı, külçe standardı, 3. Ve nihayet Bretton Woods sistemiyle beraber altın değişimi standardı dediğimiz ve parasal otoritenin yerli dövizini sabit oranlardaki pariteyi altına çevirebilme imkanı olan dolarla değiştirmeyi kabul etmesi usulü.

Birleşik Krallık, 1914'e kadar altın para ve 1925'ten 1932'ye kadar da altın külçe standardını benimsedi. Altın standardı kuralları açık veren ülkeyi ekonomisini durgunluğa itmeye, fazla veren ülkeyi de enflasyonist bir ekonomiye zorladı. Ancak, Büyük Buhran döneminde işsizliği azaltmak için ekonominin yeniden hareketlendirilebilmesi açısından açık veren ülkeler bile yukarıda sözü edilen altın standardı kurallarını uygulamadılar. Bu durum dönemin fazlalık veren başlıca ülkeleri olan ABD ve Fransa için de böyleydi. Ekonomilerini kontrol etmek (deflate) ödemeler dengesi fazlasını süratli bir şekilde sterilize ederek deflasyonist baskıları açık veren ülkelere yüklediler. Bu politikalar altın standardının etkin çalışmasını engellediğinden Büyük Buhran sonrası terkedildi.

II. Dünya Savaşı'nın ve sonrası dönemin yapılanmasının farklılıkları altın standardına dönüşü daha da imkansızlaştırdı ve neticede Bretton Woods sistemi genel kabul gördü. Dünyadaki altın paranın üçte ikisini elinde bulundurması nedeniyle ABD doları bu yeni sistemin köşe taşı oldu. 1950'li yılların sonlarına doğru dünya altın para stoğundaki büyüme dünya ticaretini ve üretimini finanse etmeye yeterli değildi (7). Amerika'nın arzettiği dolar böylece gerekli likiditeyi sağladı. Ancak bu sürdürülebilir bir durum değildi. Nitekim, sürekli açıklar nedeniyle ABD'nin altın stokları azaldı ve sonunda doların altın ile konvertibilite edilebilme

imkanı kalmadı. 1971 Ağustos'unda da Bretton Woods sistemi sona erdi. Ardından yürürlüğe giren yeni sisteme göre altınla hiçbir bağlantısı olmayan tam esnek parasal idareye geçildi. Bu sistemde döviz kurları hiçbir idari ayarlama ve kısıtlamaya tabi tutulmamaktaydı. Biraz da şartların zorlamasıyla 1978 Nisan'ında IMF ile yapılan bir anlaşmayla bu sistem resmi bir hüviyet kazandı.

Altın standardı yaklaşık bir asır yürürlükte kalmışken, Bretton Woods sistemi 25 sene içinde çöktü. Bunun sebebi eski sistemin içerdiği içsel güçtü. Bu sistemde sirkülasyondaki kağıt para bile temsili idi ve istendiğinde altın para veya külçeye dönüştürülebiliyordu. Bu durum, para otoritelerini disipline ediciydi. Çünkü buna göre istedikleri anda parasal genişlemeye gidemediler. Halbuki mevcut yaygın kabul gören sistemde parasal otoriteyi disipline edecek bir kendiliğinden işleyen düzen yoktur. Bu nedenle hükümetler büyük miktarlardaki bütçe açıklarını finanse etme imkanı buldular.

Parasal genişleme aşırı olduğundan yüksek düzeyde enflasyona sebep oldu. 18. yüzyılın başından II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar, hatırı sayılır büyüklükteki birtakım dalgalanmalara rağmen genel fiyat artışları % 30 düzeyinde kaldı. Savaşın hemen ardından fiyatlar katlandı. 1951-70 arasında ise endüstrileşen ülkelerde tüketici fiyatları 2/3 oranında artarken genel olarak dünyada ikiye katlandı. 1971-1990 arasında ise sırasıyla rakamlar sanayileşmiş ülkelerde 3.5 kat artarken dünyada 9 kat arttı. Hem de bu, 1980 sonrası enflasyon oranlarındaki anlamlı azalmaya rağmen gerçekleşti. Yüksek enflasyonun nedeni, 71-90 arasında sanayileşen ülkelerde 5 kat, genel olarak 12 kat artan emisyon hacmidir (8).

Bunun dışında 1971-1990 arasındaki bir başka olumsuzluk da döviz kurlarındaki büyük dalgalanmalardır. ERM (Döviz Kuru Mekanizması) gibi kurumsal düzenlemelere rağmen Avrupa'daki uğraşlar da bu dalgalandırmaları durduramadı ve politika yapımcılarının etkin siyaset tespitini zorlaştırmaya, kaynak dağıtımını çarpıtmaya devam etti. Sonuç olarak bu disiplinsizliğin arkasında kontrol edilemeyen maliye ve para politikalarıdır. İlerleyen bölümlerde bu konuya yakından değinilecektir.

2. Yönlendirilmiş Para Kabul Edilebilir mi?

Yüksek enflasyon oranları ve döviz kurlarındaki yüksek dalgalanmalar karşısında bir takım Müslüman ilim adamlarında değerli metaller esasına dayanan parasal standartlara dönme nostaljisi doğurdu. Buna rağmen, çift-metalik ve altın standardı esasına dayanan sistemlerde de birtakım zorluklar doğduğundan, görünen odur ki, Müslüman ülkeler şu an yürürlükte bulunan yönlendirilmiş (murağed) parasal standartlarda karşı herhangi bir alternatif henüz sahip değiller. Şu an karşı karşıya bulunduğumuz sorun böyle bir şeyin Şeriat açısından kabul edilip

edilmeyeceği ve eğer mümkünse parasal sistemin İslami bir çevrede daha iyi çalışabilme imkanlarının araştırılmasıdır.

Ne Kur'an'da ne de Sünnet'te İslam Ümmetini İslamın ilk dönemlerindeki gibi ikili-çifti metalik veya tek bir madeni para esasına dayanan bir sisteme devam etmelerini zorunlu kılacak herhangi belirgin bir metin yoktur. Nihayet bu durum Hz. Ömer'in (d.23/644) halifeliliği döneminde deve göründen (camel-skin) para tedavüle sürme düşüncesiyle de açıklığa kavuşmuştur. Bunlar şu anki kağıt paralarda olduğu gibi güven esasına dayanan itibari paralardır. Halife'yi fikrinden caydıran ise böyle bir para biriminin kontrol edilmesi problemi idi. Dönemin uzmanlarının böyle bir uygulama sonucunda sadece aşırı para emisyonunun netice vermekle kalmayacağı, aynı zamanda develerin de aşırı boğazlanması yoluyla sayılarının ihtiyacı karşılayamayacak kadar azalma tehlikesinin olduğu yönündeki uyarıları karşısında bu fikrinden vazgeçti (9). Buna rağmen itibari para basma konusundaki fikirler bir dizi ünlü hakimin kitabında rastlamak mümkün. Mesela, Ahmed-i Hanbel'e göre (d.241/855) insanların kabul edeceği bir dövizi benimsemenin herhangi bir sakıncası olamaz (10). Yine İbn-i Hazm (d.456/1064)'a göre müslümanların sadece altın ya da gümüş esasına bağlı kalmaları için herhangi bir sebep yoktur (11). İbn-i Teymiye'ye göre (d.505/1828) dirhem ve dinara sadece ve sadece bir değişim işlevi görmelerinden dolayı değer veriyoruz. Bu sebeple, onların kabulü için ne şer'i ne de tabii bir sebep vardır. Onların kabul edilebilirliği kullanışlılığa ve alışkanlıklara (custom) bağlıdır (12). Modern zamanlarda da yine fıkıhçılar (jurists) itibari paranın nazari itibare alınması konusunda fikir birliği halindedirler. Bu ise Rabital-ül alem-i İslam'ın 1982 ve İslam Konferansı Teşkilatı'nın 1986'daki toplantılarıyla beraber aşağı yukarı icma haline gelmiştir.

Bu herhangi birinin istediği miktarda para basabileceği anlamına gelmez. Yine bu konuda da paranın yönünün idari otorite tarafından basılmasına dair fıkıhçılar arasında fikir birliği vardır. Böylece para, değer ölçüsü, değişim aracı ve satınalma gücü stoğu olarak etkinliğini muhafaza edecektir (14). Ulemanın, paranın zahiri değeri ile mündemiç değerleri arasındaki istikrara ehemmiyet vermesinin sebebi, Kur'an'ın dürüstlük ve adillığe verdiği açık seçik ehemmiyettir (6:152, 7:85, 11:84-85, 17:35 ve 26:181). Dürüst ve adil olma zorunluluğu sadece kişilere değil, aynı zamanda topluma ve devlete de yüklenmiştir. Bu düstur sadece daha çok genel geçer ağırlıklara ve ölçülere indirgeniyorsa da gerçekte o bütün değer yargılarına şamildir. Bu bağlamda para da mühim bir değer ölçüsüdür. Bu sebeple reel değerinde meydana gelen sürekli ve belirgin erozyon iktisadi adaletin gerçekleşmesini olumsuz bir şekilde etkiler. Bu sebeple paranın değerindeki istikrar, para politikasının öncelikli konusu olmalıdır (15). Buna rağmen fiyat istikrarı amaçlardan sadece bir tanesidir. Genel kabul gördüğü üzere, bunun gerçekleşmesi aynı zaman-

da diğer ekonomik hedeflerin de yakalanmasını iktiza edecektir. Bunlar genellikle şunlardır: Genel geçer ihtiyaçları giderme, gelirin ve refahın eşit dağılımı, en iyi (optimum) gerçek iktisadi büyüme, tam istihdam ve iktisadi istikrar (16).

Bu maksatların ehemmiyeti takdir edilmesine rağmen, fakir-zengin, müslim-g-ayri-müslim olması farketmeksizin günümüz dünyasında hepsinin aynı anda gerçekleşmesi imkanı yoktur. Bu başarısızlığın birtakım sebepleri vardır:

Bu sebeplerin en önemlilerinden birisi gerekli stratejinin olmayışıdır. Söz konusu hedeflere ulaşmamızı mümkün kılacak türden bir stratejinin nasıl olması gerektiği bu makalenin konusu değildir (17). Sadece bir devlet politikasının bu amaçlara ulaşmak için yeterli olacağı görüşü naif (çocuksu) bir iddia olur. Tersine, hükümet politikalarının bütünü hedeflere götürücü bir şekilde aynı yönde hareket etmelidir. Para politikası da burada bir istisna teşkil etmemektedir. Öncelik fiyat istikrarına verilse de, para politikası hedeflerin realleze edilmesinde müsbet etki yapmalıdır.

Parasal yönetim hem maliye hem de para politikasından etkileneceğine göre bu ikisinin tartışılması elzemdir. Ancak bu makalenin çok uzamasına sebep olur. Bu sebeple, öncelikli olarak bir İslam ekonomisinde parasal yönetimi etkileyen bir unsur olarak para politikasının rolü ve araçlarını tartışmakla iktifa edeceğim. Maliye politikası, başarılı bir parasal yönetim/idare için gerekli olduğu yer ve ölçüde vurgulanacaktır.

3. Çağdaş İktisat Teorisinde Para Yönetimi/İdaresi

Parasal yönetim münakaşaları, paranın arz ve talebini etkileyen unsurlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu iki unsur son derece önemli olduğundan herhangi birini dışsal/veri (aksiyon) olarak almamız mümkün değildir. Dahası, önceden belirlenen amaçlara ulaşmamızı mümkün kılacak türden olarak para arzıyla talebi arasında dengenin nasıl temin edildiğini göstermek zorunluluğu vardır.

Bilhassa itibari para başta olmak üzere, genelde para, sırf para olduğu için değil, bırakım başka amaçlar için bir araç olarak talep edilir. Para, hane halkının, firmaların ve hükümetin günlük mübadele; ilk olarak mubayaa ve hizmete mütallik istihlak, yatırım, ithalat ve ihracatını karşılamak üzere talep edilir. (Y); herhangi bir ekonominin kısa dönemde bunları karşılama kapasitesi sınırlıdır. İkinci olarak, şu an kestirilmesi mümkün olmayan geleceğe yönelik ihtiyaçların tatmini için talep edilen "ihtiyati para" üçüncü olarak da, mal, stok, döviz ve finansal enstrüman piyasalarına yönelik olarak "spekülatif para talebinden" söz edilebilir. Fakat bütün hane halkları, firmalar veya hükümetler bunlar için gerekli paraya sahip değildirler. Bir kısmı açık verirken, bir kısmı fazlalık vermektedir. Bunlar arasındaki ilişkiler faiz oranlarını belirleyecektir. Netice olarak bu da sözünü ettiğimiz üç maksada yönelik para talebini etkileyecektir.

Böylece, para talebi (M_d) toplam ürünün (Y) parasal değeri ile faiz oranı (r) tarafından belirlenecektir. Bu durumu şöylece formüle edebiliriz:

$$M_d = f(Y, r)$$

Para talebi gelirle doğru, faiz oranıyla ters orantılı olarak değişir. Bu sebeple faiz oranı paranın talebini etkileyen merkezi bir unsur olarak çağdaş iktisadi analize girmiş olur.

Para arzının dışsal olduğu varsayımı altında, belirli bir miktarda arzolunan para için ihtiyati ve spekülâtif talep arttıkça, mübadele maksadına matuf para bu oranda azalacaktır. Bu arada mübadele mahiyetli para talebi illa da ihtiyaç göstermeğe yönelik bir tüketim ve üretken yatırımlara yönelik olmayabilir. Bu talep aynı zamanda israfvâri bir tüketim ile üretken olmayan yatırımlara da yönelik olmuş olabilir. Buna göre şu hükme ulaşmış bulunuyoruz: Bir ekonominin ihtiyati ve spekülâtif para talebini düşürmesi yanısıra israfçı tüketim ve üretken olmayan yatırımlara yönelik talebi düşürme kabiliyetinin yüksek olması durumunda ihtiyaçların tatminine ve üretken yatırımlara yönelik talebi o oranda karşılayabilecek ve böylece içtimai olarak kendisinden beklenen amaca ulaşmış olacaktır. Şayet sayılan bütün bu faktörlere yönelik para talebi artarsa ve buna paralel olarak ihtiyaç duyulan dengeleme yapılmazsa ortaya çıkan aşırı talep, oluşurduğu yeni denge-sizlikler yoluyla reel faiz hadlerinin artmasına ve enflasyonist baskılara yol açacaktır. Bu sebeple, paranın, kendisine yönelik üç talep unsuru arasında dağıtılması çok ehemmiyetlidir. Bu, ekonominin kendisinden beklenen içtimai hedeflere ulaş-şıp ulaşamayacağına da göstergesidir. İçtimai hedeflerin yakalanmasına matuf para talebini "etkin" ve "adil" olarak adlandırmak mümkünken, bunun tersi olarak da sözkonusu hedeflerden saptırıcı talebe de "lüzumsuz" ve "gayr-ı üretken" sıfatları atfedilebilir.

Şayet para arzı dışsal bir değişken olarak düşünülmezse iç para arzının kaynakları olan tasarrufların ve para oluşturma (money creation) açıklanması iktiza eder. Bunlar toplam döviz tevdiat hesaplarıyla mevduatlardan ibarettir. Tasarrufların para arzına katkısının büyüklüğü nisbetinde ekonominin para talebini enflasyona yol açmayacak bir şekilde karşılamasını mümkün kılacaktır. Ters olarak da bir ekonomik sistem "lüzumsuz" ve üretken olmayan para talebini pompaladığı ölçüde tasarrufları teşvik etme ve dolayısıyla enflasyonist olmayan bir şekilde para arzını genişletme imkanını kaybetmiş olacaktır.

En iyi para politikası hem para talebini adil ve verimli hale getiren hem de para arzını enflasyonist olmayan bir şekilde para talebiyle dengeye getiren bir stratejidir. Bu sebeple para arz ve talebi bir madalyonun iki yüzü gibi yakın bir ilişki içersindedir. Buna rağmen para talebinin adil ve verimli yönetimi para arzına nispeten daha önemli hem de zordur.

3.1. Amaçların Elde Edilmesinde Sapmalar

Enzler, Conrad ve Johnson "mevcut sermaye stoğunun -muhtemelen daha ciddi olarak-ekonominin sektörleri ve sermaye türleri arasında yanlış dağıtıldığına dair ikna edici deliller buldu (18). Bu yanlış dağılıma birkaç sebebe atılabilir. (İslam, Hristiyanlık, Musevilik ve Hinduizm gibi yaygın dinlerin faizi yasaklama gerçeği, bu faizin para talebinde bulunan kesimler arasında, para arzının dağılımı için bir araç olarak kullanılmasının mevcut yanlış dağılıma sebep olduğu şeklinde bir hipoteze ulaştırılabilir veya, İslam, Hristiyanlık, Musevilik, Hinduizm gibi yaygın dinlerin faizi yasaklamasına rağmen, hâlâ para talep edenlere karşı para arzının dağıtımında (tevviz) faizin bir mekanizma olarak kullanılması, mevcut yanlış dağılımın açıklayıcısı olduğu şeklinde bir hipotezi gündeme getirmektedir. Bu tür yanlış dağılım dolayısıyla bu makalede böyle bir yapının zorunlu olarak ihtiyaçların tatmini, optimum iktisadi büyüme oranı, tam istihdam, adil dağılım ve iktisadi istikrar gibi hedeflerden sapmaya götüreceği iddia ediliyor. Şimdi bunun nasıl olduğunu görelim:

3.11. İhtiyaçların Tatmini

Faize dayalı iktisadi düzende para talebinin tatmini borç isteyen ana parayı ödeyebileceğini garanti eden kabul edilebilir kefalet (collateral) ve ana para faiz ödemesi için gerekli nakit akışını temin edebilmesi kriterine tabidir. Finansal kaynakların son kullanımı önemli fakat normalde ana kriteri teşkil etmez. Bu sebeple finansal kaynaklar, bu iki kriterde uyabilecek zengine ve devlete akacaktır. Buna rağmen, zengin verimli yatırımların yanı sıra son derece gayri-üretken, aşırı tüketime yönelik ve spekülasyon amaçları da borçlanacaktır. Hâkeza devlet de borçlanmayı sadece gelişme ve kamusal refahın iyileştirilmesine yönelik olarak almayacaktır. Bunun içine gereksiz savunma harcamaları ile üretken olmayan, karlılığı esas almayan kamu yatırımları da girecektir. Bütün bunlar üretken olmayan ve israfa yönelik harcamalar için para talebinin genişlemesine katkıda bulunurken, bu durumda makroekonomik dolaşım dengesinin bozulmasına, ihtiyaç giderme ve gelişme için gerekli kaynakların tüketimine sebep olacaktır. Bu durum, ABD gibi dünyanın en zengin ülkelerinin bile ellerindeki büyük kaynaklara rağmen neden insanın temel bir takım ihtiyaçlarını gideremediğini açıklayabilir.

3.12. Optimum Büyüme Ve Tam İstihdam

Kefalet bağlantılı, faize dayanan banka aracılığına dayanan sistemin motive ettiği üretken olmayan ve füzuli harcamalar tasarrufları düşürmüştür. Başlıca sanayileşmiş ülkelerde, gayri safi milli hasıla (GSMH) nın belirli bir yüzdesi olarak düşünülen safi milli tasarruf 1960-1980 arasında yaklaşık % 4 gerileyerek, %13.5'ten % 10'a düştü (19). 1980 ve 1990'lardaki yatırım ve istihdam oranlarındaki düşük-

lük yetersiz tasarruflar dolayısıyla reel faiz oranlarının sürekli olarak yüksek olmasından dolayıdır.

Zengin sanayileşmiş ülkeler dahil, işsizlik bütün ülkelerin baş belası olmuştur. 1971-73 yıllarında OECD üyesi Avrupa ülkelerinde % 2.9 olan işsizlik yaklaşık üç kat artarak 1993'te % 8.5'e yükselmiştir (20). Gönülsüz işçilerle, gayrı ihtiyari part-time işlerde istihdam edilen işçiler de dahil edilirse, genel işsizlik düzeyi % 12.5 olmaktadır (21). 1975 yılından beri Avrupa'nın ortaya koyduğu % 3.5'lik gerçek büyüme oranı ancak işsizliğin büyümesini önleyebileceğinden yakın bir gelecekte % 12.5'lik işsizlik düzeyinde hatırı sayılır bir düşüş beklenmemektedir. BIS (Milletlerarası İstatistik Dairesi) verilerine göre eski endüstrileşmiş ülkelerin enflasyonist baskılara yol açmadan yakalayabilecekleri büyüme oranı % 2.5 civarındadır (22). Gönülsüzler çıkartıldığında bile, bütün bunlardan daha kötüsü yüzde 25'e varan genç nüfusun işsizliği (23). Bu onların onurunu rencide ettiği, yarınlara yönelik umudunu kırdığı, topluma olan düşmanlığını artırdığı ve kişisel kabiliyetleri köreltiği gibi potansiyel katkısı da zarar görmüş olur.

Bütçe kısıtlamaları ile bitmek tükenmek bilmeyen enflasyonist baskılar göz önüne alındığında tahmin edilebilir yakın gelecekte Batı dünyasının yüksek büyüme ve dolayısıyla tam istihdama kavuşma imkanının pek yüksek olmadığını söyleyebiliriz. Füzuli harcamalardaki bu düşüş ile tasarruflardaki artış bu konuda yardımcı olabilir fakat değerler sisteminin gerek özeli gerekse kamuyu, imkanların elverdiğinin ötesinde yaşamaya motive ettiği ve faize dayalı aracı konumlarında nihai kullanıma yönelik olarak hiçbir kısıtlama koymadan gerekli krediyi kolayca sağlayarak bu türden savurganlığı mümkün kıldığı bir sistemde böyle bir ihtimal de yoktur.

3.13. Adil Dağılım

Mevcut faize dayalı finansal sistemde finansal kaynakların adil olmayan bir şekilde dağıldığı oldukça kabul görmüş bulunmaktadır. Arne Bigsten'e göre "sermayenin dağılımı toprağınkinden daha eşitsizdir." ve "mevcut bankacılık sistemi de bu eşitsizliği güçlendirir mahiyettedir." (24). Daha önce de vurgulandığı üzere, faize dayalı arsa finans kurumlarının bir projenin sağlamlığı veya finansal kaynağın nihai kullanımından ziyade kefalete ağırlık vermesi mevcut duruma sebep olmuştur. Bu durumda, mevduatlar toplumun farklı kesimlerinden gelirken, bunların faydaları daha çok zenginlere gitmektedir.

Mishan'ın haklı olarak ortaya koyduğu üzere: "refah farklılığı bu kadar belirginleştikten sonra artık borç veren için zengin dururken fakire borç vermek, ya da bunların ikisine birden aynı rayıçten borç vermek akıldışı olmalıdır." (25). Bu nedenle bankaların mevcut pratiği kendilerine gerekli garantiyi (collateral) gösterebilen ve Lester Thurow'nun da gözlemlediği gibi, "yatırımlardan ortalama getirinin

üzerinde kazanıp kazanmadığına bakılmaksızın yüksek iç tasarruflara sahip olan" firma ve kişilere borç verme esasına dayanmaktadır. Neticede, "kazananlar, kumarda olduğu gibi, liyakat veya zekiliğinden ziyade şanslıdır." (26). Amerika'nın altıncı büyük bankası olan Morgan Guarantee Trust Company bile bankacılık sisteminin "olgunlaşmakta olan küçük şirketleri ve risk sermayesinin finansmanında" başarısız olduğunu teslim ettikten sonra, "yeterli fonlara sahip olmasına rağmen bunlar rekabete dayalı fiyatlandırma kriterini esas alan bir fon dağıtma ilkesinden daha çok, en büyük olana ve nakit açısından en zengin olana vermektedirler." diye ilave etmektedir (27). Bu tür faize dayalı finansal kurumlar gelir ve refah eşitsizliğini yoketmekten ziyade artırmak eğilimindedirler.

3.14. İktisadi İstikrar

Faiz oranları bugünkü mevcut dünya ekonomisinde başlıca istikrarsızlık unsurudur. Nobel Ödüllü Milton Friedman Amerikan ekonomisindeki beklenmeyen istikrarsızlıkların faizdeki istikrarsızlıktan kaynaklandığını vurgular (29). Yüksek düzeyde faiz oranı dalgalanmaları finansal piyasalardaki belirsizlikleri müthiş derecede artırarak uzun dönemdeki güvenli yatırım kararlarını son derece zora sokmaktadır. Söz konusu belirsizlik, borç alanı da vereni de aynı şekilde kısa vadeli davranmaya zorlamakta, böyle bir ortamda spekülatif yatırımlar daha cazip hale gelmekte, bu da mal, stok ve yabancı döviz piyasalarında büyük hararetlere sebep olmaktadır. Bu hararet dünya ekonomisindeki istikrarsızlığın en önemli sebeplerinden bir tanesidir. The Bank for International Settlements (Uluslararası Ödeme Bankası)'ın raporuna göre Nisan 1992 tarihinde, yabancı döviz piyasalarında her iş günü toplam 880 milyar dolara varan dolaşıma ulaşıldı (29). Bu miktarın büyük bir kısmı "futures ve options" denen türevlere (derivatives) ait olup, bunun ödemeden biriken miktarının rayiç bedelle 15 milyar dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir (30). Türev kontratlar oldukça güçlü olup bazı para merkez bankalarının sermaye ve rezervlerinin birkaç misline kadar çıkmaktadır. Fonların nihai kullanımına dair karar verme hakkı bankerlerde olsa, onlar da bunların kullanımına dair düşünüp-taşıdıktan sonra karar verebilseydiler, yukarıda sözünü ettiğimiz türden spekülatif mübadeleye yönelik yüksek seviyeli ağırlıklı kredi genişlemesi olmayabilirdi.

Son yirmi senelik dönemde finansal mübadelelerdeki müthiş artış, ki türevler sadece sonuca yansımadır, ödemeler sistemindeki büyük genişlemeden kaynaklandı. Bu büyüklükteki mübadele herhangi bir kriz durumunda finansal sistemin bütününe hızla sirayet ederek finansal kurumlar üzerinde egemen bir konuma geleceği manasına gelir. Ödemeler sisteminin her gün gerçekleştirdiği mübadele hacmi, bütün ülkelerin toplam ihracat ve ithalatının yaklaşık 120 katıdır (31). Uluslararası Ödemeler Bankası genel müdürü Crockett "ekomimiz böylece ödemeler sis-

temindeki herhangi bir muhtemel krize karşı son derece olumsuz tesirlere açık duruma gelmiştir" diyor (32). Mübedelelerin büyümesi ayrıca diğer bazı ters etkilere de sahiptir. Üretken yatırımların önündeki en büyük engel olan yüksek reel faizlerin en büyük amillerden birisi de budur. Ayrıca yabancı (dış) döviz piyasalarına da sürekli bir şekilde istikrarsızlık aşılama niteliği göstermeğe başlamıştır. Merkez Bankalarının faiz oranlarındaki bir takım küçük değişiklikler veya günde birkaç milyon dolara müdahale ederek söz konusu istikrarsızlığı düzeltme gayreti genellikle verimsiz ve yetersiz olmuştur.

Hisse senedi ortaklığı sisteminde müteşebbisin sermayenin toplam hasılası üzerindeki payı kar-bölüşüm oranına ve yapılan işin neticesine bağlıdır. Müteşebbis ile finansör arasındaki kar-bölüşüm oranı adet ve adalet kıstaslarına göre belirleneceğinden ve anlaşma oranlarında olduğu gibi günden güne veya hatta aydan aya değişmeyecektir, dalgalanmayacaktır. Hisse senedi ortaklığında netice istikrarsızlık göstermeyen bir takım unsurlara istinad ettiğinden borçlanma esasına dayanan sistemden daha çok istikrara katkıda bulunacaktır. Bu durum Henry Simdas, Hyman Minsby ve Joan Robinson gibi tanınmış bir takım Batılı iktisatçılar tarafından da kabul edilmiştir (33).

3.2. Netice

Bütün bu sebeplerle para talebinin muhtelif unsurlarını faiz yöntemiyle düzenlemek öyle görünüyor ki, üretken olmayan ve spekülatif amaçlı para talebini azaltmak yerine artıracaktır. Bu ise, ihtiyaçların giderilmesi ve üretken yatırımlar için gerekli kaynakları azaltarak, neticede hedeflerden sapılmasına sebep olacaktır. Buna ilâveten, para talebi ihtiyaçların giderilmesi ve üretken yatırımlardan daha ziyade, bünyesinde istikrarsızlık barındıran spekülatif ve aşırı tüketim tarafından belirlendiği için ekonominin geneline büyük oranda istikrarsızlık zikredilmiş olacaktır. Son gözlemlerin toplam para talebi fonksiyonu ve temel unsurlarında büyük istikrarsızlıklar olduğunu ortaya koyduğu şüphesizdir.

4. İslamda Parasal İdare

4.1. Para Talebi

Yukarıda anlatılan sebeplerle İslam, faizi para talebinin yönetiminde ya da yönlendirilmesinde etkin ve adil bir mekanizma olarak tanımaz. Netice itibarıyla, İslam para talebini üç tanesi bilhassa ehemmiyet arzeden bir takım enstrümana istinad eden bir strateji ile yönlendirir (34).

İlk olarak, kıymetler ve müesseseler insan hayatının bütün istikametlerinde hayati ehemmiyete haiz vazife icra eylediklerinden, bu sahaya münhasıran kıymet hükümleri vazetmekten ictinab etmenin de tabiatıyla manası yoktur. Bilakis, bu

usul mevcut kaynakları maksatlara mütenasip tevzi ve taksimini mümkün kılacak çevrenin inşasına müsbet tesirde bulunacaktır. Buradaki esasa müteallık kıymet hükmü şudur: Bütün kaynaklar Allah'ın (C.C) emaneti olup etkin ve adil kullanımları Hesap Günü'nün temel konusunu teşkil etmektedir. Bu değerlendirmeler ve kurumlar bir yandan israfçı tüketime ve üretken olmayan yatırımlara yönelik para talebini menederken, tersine verimli, ihtiyaçlara yönelik, üretken yatırımlar için olan para talebini herhangi bir kısıtlamaya tabi tutmamış, iktisadi canlılık için teşvik etmiştir. İslam bunu talebin piyasa normlarına göre açıklanmasından bile önce yapmıştır.

Saniyen, değerler nazarı dikkate alınmayabileceğinden, araçlar bunları bir takım ictimai, iktisadi ve siyasi müesseselerle kaimleştirmeye çalışır. Bunlardan bir tanesi istimali durumunda kaynak kullanımında verimliliği artıracak olan fiyat mekanizmasıdır. Fiyat mekanizması kendi başına maksatlarımıza uygun bir kaynak tevziini mümkün kılmasa da, değer sistemiyle kuvvetlendirildiği takdirde bu maksada müsbet tesir edecektir.

Salisen, faize dayalı aracı finansman israfı, spekülasyon ve üretken olmayan yatırımları teşvike sebep olduğundan, İslam faizi yasaklar ve yerine finansal sistemi yeniden yönlendirerek kar-zarar ortaklığı esasını getirir. Getirinin bu şekilde yapılan işin nihai neticesine bağlanması, sırf belli bir kolleral teklif edebildiği için ya da yeterli geliri olması hasebiyle borç faizlerini ödeyebileceği için para taleb edenlere bu tür para arzını kısıtlamaktadır. Bilakis para talebi ancak liyakatli projeler ve bu projeyi etkin olarak idare edebilecek kabiliyetler için kullanışlı olacaktır. Fakir fakat üretken bir müteşebbis bile liyakatli proje sahibi olup bunu değerlendirebilir. Bu sadece israfa yönelik, üretken olmayan projeler için para talebini asgariye düşürmekle kalmaz, aynı zamanda geniş toplumsal katmanlara dağılmış müteşebbislerin ortaya çıkmasını ve bunların ürüne, istihdama ve ihtiyaçların tatminine yönelik olarak zengin katkılarda bulunmasını mümkün kılar.

Şayet kamu sektörünün yönelttiği para talebine karşılık proje performansı kriter alınsaydı, borç veren projenin niteliği ve etkin yönetimine daha yakın ilgi duyardı. Buna göre finansman güçlü bir borçlunun iflas etmeyeceği varsayımına değil, bilakis finansörün güvenini kazanan projeler için kullanışlı olacaktır. Hükümetler bu durumda aşırı savunma harcamaları ve karlı olmayan kamu sektörünün finansmanı için kaynak bulamayabilir. Para talebinin giderilmesinden evvel böyle bir testi uygulamak kısa dönem bir takım problemler oluşturabilir. Buna rağmen uzun dönemde, faiz oranı yükselmesinin başaramayacağı, bütçe ve makro ekonomik dengesizlikleri etkin ve adil bir şekilde ortadan kaldırarak ekonomiye sağlıklı bir boyut kazandırabilir.

Üretken olmayan ve spekülatif para talebini düşüren İslam, zekat kurumu va-

sıtasıyla atıl para tutmayı da asgariye indirmeye çalışır. Bu tasarrufları net refahlarının zekat tarafından düşürülmemesi için tasarruflarını üretken yatırıma kanallıze etmeğe teşvik eder.

İhtiyaçların giderilmesi ve üretken yatırımlar, israf ve spekülâtif yatırımlardan daha isikrarlı olduğundan, İslami bir ekonomide para talebi de daha istikrarlı olacaktır. Faiz oranlarında olduğu gibi, kar oranı beklentileri günlük ya da haftalık olarak değişim göstermeyeceğinden bu da para talebi istikrarına ayrıca katkıda bulunur. Böylece İslami ekonominin birçok unsuru sadece toplam para talebini asgariye indirmekle kalmaz, aynı zamanda para talebini oluşturan diğer unsurları da etkileyerek para kullanımında etkinliği ve çeşitliği daha da artırır. Para talebindeki istikrar paranın dolaşım halindeki istikrarını da beraberinde getirecektir.

Buna göre İslami bir ekonomide paranın talep ve fonksiyonunu şu şekilde yazmak mümkün:

$M_d = f(Y_s, S, T_1)$, burada

Y_s : İslami değerlere uygun ihtiyaç giderme ve üretken yatırımlara ilişkin mal ve hizmetler.

S : Paranın dağılım ve bölüşümünü etkileyerek hem israfâya yönelik tüketim ve üretken olmayan yatırımlara yönelik para talebini (M_d) asgariye indiren, hem de ihtiyatı ve spekülâtif amaçlı talebin önüne geçen, zekat dahil, moral ve sosyal değer ve kurumların bütününe ifade eder.

T_1 : Faizi finansal aracılığın bir unsuru olarak kullanmayan bir sistemde kar-zarar oranı.

Yine de Müslüman ülkelerde Y 'nin israfçı tüketim ve üretken olmayan yatırımları ihtiva ettiği iddia edilebilir. Bu sebeple, Y_s 'nin tanımlanması mevcut realiteden ziyade normatif kriterlere dayanmaktadır. Yine, S 'nin de oldukça grift değerleri ve müesseseleri ihtiva ettiği, dolayısıyla zorunlu olarak sayısal büyüklüklerle açıklanamayabileceği, hatta müşahhas bir şekilde pratiğe dahi dökülemeyeceği iddia edilebilir. Bu iki argüman geçerli gibi gözükse de anlaşılması gereken gerçek şudur ki, maksatlarımızın gerçekleşmesi eğer çok önemliyse Y , bizi hedefimizden saptıracak bütün unsurlardan arındırılmalıdır. Yine bilinmelidir ki, maksatlarımızı etkileyecek bir takım kurum ve değerlerin olması durumunda esasen maksatlarımıza ulaştırmada bir araç olan para talebini etkilemede etkin olmadığını bildiğimiz s 'ye aşırı ağırlık vermenin bir anlamı da olmayacaktır. Bu durumun farkedilmesi ekonomistleri kaynak dağılımını etkileyecek kurum ve değerleri tanımlamak ve bunların kaynak dağılımını ne kadar etkileyebildiğini, mümkün olduğunca, ölçen teknikleri geliştirmeleri konusunda teşvik edecektir. Bu, ayrıca, sözünü ettiğimiz değer ve kurumların zorlayıcı olmayan tanımlamalarını mümkün kılabilir ve

böylece Md'nin üretken olmayan ve özüne tekabül etmeyen kısımları törpüleyerek daha etkin bir hale getirebilir. Buna göre ekonomistler sadece olup biteni açıklamakla ilgili kalmayacak, aynı zamanda maksatlarımızın hasıl olması için yapılması gerekenlerle de ilgilenecektir.

4.2. Para Arzı

Para talebi istikrara kavuşup ekonominin genel iyileşmesi ve gelişmesine bağlandığında ilk olarak akla iki tür soru gelir. Birincisi, bu durumda, söz konusu para talebine denk gelen toplam para arzının nasıl ayarlanacağı, ikincisi de bu para arzını zorlama olmadan maksatlarımızla uyumlu hale getirmenin nasıl olacağıdır. Kapitalist ekonomilerde kullanılan iskonto oranları ve hükümet tahvillerine uygulanan faiz esaslı açık piyasa işlemleri İslami bir ekonomide uygulanmayacağına göre ilk soru daha da anlam kazanmaktadır.

4.21. Parasal Hedefler

Para arz ve talebi arasında bir denge kurmak için en pratik yaklaşım sosyo-ekonomik amaçlarla uyumlu para talebini tahmin edip bunu karşılayacak hedeflenen para arzı büyümesi aralığını tesbit etmektir (35).

Buna rağmen hedeflenen parasal büyüme kat'i ve mekanik bir şekilde takibedilmek zorunda değildir. Bu, parasal hedef tayin etmede paranın gelir hızı (velocity)'nin uygun zaman diliminde tahmin edilebileceğinin kabulüne dayandığı için böyledir. Bunun bir İslam ekonomisinde doğru olacağı beklenebilirken, bu arada, iç ve dış bir takım iktisadi şoklardan etkilenebilir.

Bu sebeple hedefler üç ayda bir ya da mümkün olan kısa aralıklarla gözden geçirilip ihtiyaç duyulduğunda da yenilenmelidir. Ayrıca aksi durumda muayyen "kalaylamalar"ın kaçınılmaz olacağı durumlardan uzak kalmak için basit Friedman kuralı uygulanarak üretimin uzun dönemdeki büyümesi ve hızdaki değişimle uyumlu olarak Md. için yıllık sabit bir büyüme oranı tesbit edilebilir (36). Buna rağmen böyle bir formülün uygulanması bize sağlayacağı kolaylıktan ve Friedman'ın aşırı serbest piyasa bağlılığından yan çizmesi ile mümkün olacaktır. İslam ekonomisinde devletin ve mali politikanın rolü ihmal edilemez.

4.22. M'de Hedeflenen Büyümeye Ulaşılması

Bu bizi para arzındaki hedeflenen ile gerçekleşen büyüme miktarlarının uyumu için merkez bankasınca kullanılabilecek araçlara getirmektedir. Mevduatlar para arzının büyük bir kısmını oluşturduğundan mevduatların kontrol edilmesi para arzının kontrolü için kaçınılmazdır. Analiz kolaylığı açısından mevduatlar ikiye ayrılabilir: "Esas" "Türev" mevduatlar. İlki bankacılık sistemine (high-powered) para temin eder. (Bu da ticari bankalardaki nakit ve merkez bankası mevduatlarından

oluşur.) İkincisi ise; oranlı rezerv sisteminde, bankaların kredi açma sürecinde oluşturulan parayı ifade ediyor. Tasarruf oranlarının yüksekliği nisbetinde esas mevduatların toplam mevduatlar içindeki payı artar ve böylece türev mevduat genişlemesi ihtiyacı bu oranda düşebilir. Bu nedenle, paranın kıymetindeki istikrar başta olmak üzere türev mevduat genişlemesiyle amaç fonksiyonumuzu uygun bir şekilde düzenleme ihtiyacı duyabilir. Türev mevduatlardaki büyüme high-powered para veya Mo'daki büyüme ile yakından alakalı olduğu kabul edildiğine göre merkez bankası sadece Mo düzenleyebilir (37).

High-powered paranın üç mühim kaynağı vardır: Hükümetin merkez bankasından aldığı borçlar, merkez bankasının ticari bankalara açtığı krediler ve ödemeler dengesi farklılığı. Bunlardan birincisi, birçok ülkede görülen büyük oranlı bütçe açıklarından dolayı II. Dünya Harbi sonrası dönemin en büyük arz kaynağını oluşturuyordu. Aşırı mali açıklar parasal istikrarın bütün yükünü merkez bankasına yükleyerek sağlıklı bir para politikasını oldukça müşkül duruma sokuyordu. HP' para doğru dürüst düzenlenmeden parasal genişlemeyi kontrol etmek mümkün değildir. Bu sebeple, müslüman ülkelerin bütçe açıklarını maksatlar doğrultusunda düzenlemek için ciddi bir efor sarfetmeden ekonomilerini İslamlaştırdıklarını iddia etmeleri gayr-ı akli olacaktır. Bu maksatlar içerisinde fiyat istikrarı bilhassa önemlidir.

Ayrıca merkez bankası ticari bankalara verdiği kredileri de başarıyla kontrol edebilir. Bu arada faizin ilga edilerek yerine kar-zarar ortaklığı esasının ikame edilmesi merkez bankasının bu kabiliyetini artırır. Merkez bankasının açacağı kredi borçlanması mudaraba usulüne uygun olacağından, sadece merkez bankası ticari bankalara borç verirken altına girdiği büyük sorumluluğu müdrik davranmayacak, aynı zamanda ticari bankalar da özel ya da kamusal müşterilerine karşı bilhassa spekülâtif ve üretken amaçlı olmayan borçlanmalarda daha dikkatli olmak zorunda kalacaklardır. Bu yolla bazı bilim adamlarının savunduğu (38) yüzde yüz karşılık bulundurma şartına başvurmada türev mevduat genişlemesini kontrol etmek mümkün olacaktır. Buna rağmen herhangi bir aşamada ihtiyaç duyulması halinde hükümet tereddütsüz bu yola başvurulmalıdır.

Sürekli bir şekilde ödemeler dengesi fazlası veren Müslüman ülke sayısı oldukça azdır. Ama yine de böyle bir fazlalık sözkonusu olduğunda İslam ekonomisinde de mevcut olan parasal araçlar kullanılarak olumsuz etkilerinden ekonomi yalıtılabilir.

4.3. Para Politikası Araçları

"High-powed" para, bütçe açıklarının kontrol edilmesiyle regüle edilse bile yine türev mevduatla olan ilişkisindeki gibi paranın hacminde kısa dönemli bir takım dalgalanmalar olacaktır. Bu durumda merkez bankası yetkisi dahilinde bulu-

nan kantitatif enstürmanları kullanarak para arzındaki kısa dönemli dalgalanmaların olumsuz etkilerini yok edebilir.

Ayrıca merkez bankasının kredi dağılımının sosyo-ekonomik maksatlara uygunluğunun temini için bir takım tedbirler geliştirmesi gerekir.

4.31. Kantitatif Kontroller

Merkez bankasının banka kredileri için kullandığı bir kısım kantitatif kontrol enstürmanları şunlardır:

a. (Statutory) Karşılık Bulundurma Şartı

Birçok merkez bankası bankaları daha rekabetçi hale getirmek için karşılık bulundurma şartlarını azaltmakta ya da yok etmektedir. Karşılık bulundurma şartının para politikalarının önemli bir unsuru olduğu İslami bir ekonomide bu mümkün olmayabilir. Bankalar kasalarındaki vadesiz mevduatların belli bir oranını (statutory) karşılık olarak merkez bankasında bulundurma zorunda olabilir. Bu sadece bir para politikası aracı olmanın ötesinde merkez bankası için bağımsız bir gelir kaynağı olacaktır. Bu zorunlu orandaki ufak değişiklikler ticari bankaların serbest rezervlerini hatırı sayılır bir şekilde değiştireceği gibi onların türev mevduatlarını genişletme kabiliyetini de ciddi bir şekilde etkileyecektir.

Vadesiz mevduatların aleyhine olarak konan (statutory) karşılık bulundurma şartı İslami ekonomideki mudaraba ilkesinin tabiatında bulunan eşitlik mantığına dayanmaktadır. Diğer ortaklık (equity) türev karşılık bulundurma şartından istisna tutulduğunda mudaraba türü mevduatları bu türden bir zorunluluğa tabi kılmanın bir sebebi yoktur. Aksi taktirde bu durum diğer ortaklık türlerine göre daha az karlı olacağından ticari bankaların aleyhlerine olacaktır. Zira bu durumda mudaraba türü mevduatlar ticari bankalardan diğer finansal kurumlara kayacaktır. Pratikte vadeli ve vadesiz mevduatlar arasındaki ayrımın da çok net olmadığı iddia edilebilir. Risk ortaklığı esasını ihtiva eden mudaraba ortaklığının olduğu İslami bir sistemde bu ihtimal ciddi bir şekilde azalmış olacaktır.

Yine toplam mevduatlara karşı konan (statutory) rezerv gereğinin kredi miktarını düzenlemek amacı gütmeyeceği iddia edilebilir. Bu aynı zamanda mevduatın güvenliği ve bankacılık sisteminin yeterli derecede akışkan olmasıyla da ilgilidir.

Diğer hedeflere ileri düzeyde sermaye gereği ve uygun akışkanlık oranını da ihtiva eden doğru tanımlanmış ve eksiksiz uygulanan zorunlu düzenlemelerle ulaşılabılır. Bu tedbirler bir takım etkili banka imtiha sistemiyle de desteklenebilir. Bu tür bir yaklaşım mudaraba türü mevduatların bir kısmının (statutory) rezerv gereği yoluyla mobilizasyonunun önlenmesine tercih edilebilir.

b. Tavan Kredi

Statutory, KBŞ merkez bankasının high-powered parada istenen düzenlemele-

rin yapılmasına yardım ederken, kredi genişlemesi hala istenen limiti aşabilir. Bunun sebepleri şunlardır: İlk olarak merkez bankasının mudaraba tahsisleri (advances)'nden başka fonları bankacılık sistemine akışına karar vermek mümkün gözüküyor. Bu durum, İslam ülkeleri gibi para piyasaları yeterince gelişmemiş olan ülkeler için bilhassa daha da kısıtlayıcıdır. İkinci olarak, ticari banka rezervleri ve kredi genişlemesi arasındaki ilişki yeterince net değildir. Para arzı davranış kalıbı iç ve dış birçok grift unsur arasındaki ilişkileri yansıtacağından ticari bankaların kredileri için bir tavan tesbit ile tahdit edilmesi, yeni kredi oluşturulmasıyla parasal hedeflerin uyumunu sağlayabilir.

c. "Ahlaki İkna"

Normal olarak tavsiye edilen ahlaki ikna usulü de İslami bir merkez bankacılığında nispeten mühim bir yer alabilir. Şöyle ki, merkez bankası kişisel ilişkilerle, danışmanlıklarla ve toplantılarla bankaların iyi ve kötü günlerinde onların yanında olarak herhangi bir problem durumunda gerekli olabilecek tedbirleri tavsiye ederek maksatlarına ulaşmada yardımcı olabilir.

Bu amaçlara ilaveten, merkez bankası açık piyasa işlemlerinin başarabileceğinden daha ileri düzeyde ticari bankaların rezervleri üzerinde direkt tesir icra edebilecek iki tane daha araca sahiptir. Bunlar, hükümetin ticari bankalardaki vadesiz mevduatları ile "ortak havuz" dur.

d. Hükümet Havuzları

Merkez bankasına, ticari bankalara giden ya da gelen hükümet vadesiz mevduatlarını yönlendirme imkanı verilerek, bu bankaların rezervlerini doğrudan etkilemek mümkündür. Bu araç Suudi Arabistan'da başarıyla uygulanarak açık piyasa işlemlerinin dolaylı olarak başka ülkelerde başardığına benzer bir şekilde rezervler üzerinde direkt etki yapan parasal bir politika aracı oldu.

f. "Ortak Havuz"

Konvansiyonel merkez bankaları ticari bankaların likidite sorunlarını çözmek için kullandıkları reeskont kolaylığında olduğu gibi "ortak havuz" da etken bir şekilde kullanılabilir. Merkez bankası vasıtasıyla bankalar, hasıl olacak imkanı veri olan bir zaman zarfında herhangi bir banka tarafından net kullanımının sıfır olması şartıyla karşılaştıkları likidite problemlerini aşmak için mevduatlarının belli bir oranını ortaklaşa bir kararla havuza yatırmaya mecbur edilebilirler.

İslam bankacılığı üzerine olan kaynaklar ilave bir takım araçları da zikrediyor. Bunlardan iki tanesinin yeri ve önemi aşağıda tartışılacaktır.

g. Ortaklık Esaslı Araçlar:

Açık piyasa işlemleri için olanlardan bir tanesi ortaklık esaslı araçlardır (39).

Buna rağmen bir takım sebeplerden dolayı kullanılmak istenmeyebilir. İlk olarak, merkez bankasının kamu hisselerini satın alması ya da satması herhangi bir mesele çıkarmayabilir ancak merkez bankasının özel şirketleri satın alması sorgulanabilir. İkinci olarak, ortaklık esaslı araçlar devlet tahvillerinin yerini dolduracak derinliğe haiz olmayabilir. Böyle bir durumda, eğer son derece dikkatli ve sınırlı bütünlükte kullanılmazsa, açık piyasa işlemleri böyle bir araç ile beraber onların fiyatını ciddi bir şekilde etkiler. Bu da para politikası açısından yeterli olmayabilir. Üçüncü olarak merkez bankasının açık piyasa işlemlerinin ortaklık esasına yönelik araçların fiyatlarında oluşturacağı fiyat değişimleri, şirketlerin hisselerini satın alan hisse sahiplerini gereksiz yere ödüllendirebilir ya da cezalandırabilir. Bu istenmeyen bir durumdur. Çünkü böyle bir operasyonun temel hedefi hisse senedi piyasasında bir takım eşitsizliklere sebebiyet vermek değil, bilakis özel sektör likiditesini artırıp-azaltmaya yöneliktir. Dördüncü olarak, merkez bankasının satın alması yoluyla hisse senetlerinin fiyatlarının artırılması, bilhassa temelde böyle bir artış meşru kabul etmeyecek nitelikteyseler, çöküşe bir teşviktir.

h. Kar-Zarar Bölüşüm Oranı Değişimleri

Pakistan İslam İdeolojisi Konsülü ve bazı alimler merkez bankasının ticari bankalara açtığı mudaraba türü kredilerde değişen kar-zarar oranlarının uygulanabileceği görüşündedirler. Bu durum mevduat sahiplerinin ve müteşebbislerin payının önceden belirlenmesi ve ticari bankaların sağladığı mevduatlar için de geçerlidir (40). Mevduat sahipleri, bankalar ve müteşebbisler arasındaki makul bir kar bölüşüm marjının olması faydalı bir yönlendirici olabilir ancak konsülün tavsiye ettiği gibi bunun düzenlenmesinin merkez bankasına terki aynı şekilde istenen bir şey değildir (41). Çünkü bu oran karlılığa bağlıdır. Karlılık ise, endüstriler arası ve hatta aynı endüstri içindeki firmalar arasında bile farklılıklara sebep olabilecek bir takım faktörlere bağlıdır. Bu sebeple önceden tek bir oran tesbiti eşitliğe muğayir olacağı gibi önceden tesbit edilecek geniş bir marj da aynı şekilde anlamlı olmayacaktır.

Konsülün tavsiyeleri doğrultusunda kar bölüşüm oranlarının merkez bankasına düzenlenmesi finansal kurumlar arasında ortaya çıkabilecek sağlıklı rekabetin önlenmesi açısından istenen bir şey olsa da bu oranın bir para politikası aracı olarak sık sık değiştirilmesi istenen bir şey değildir. Merkez bankası kar esasına göre çalışmayan bir kurum olarak milli öncelikler doğrultusunda gerçekleşmesi durumunda bir projeden düşük getiriye razı olabilir. Ancak kar esasına göre çalışan ya da hareket eden ticari banka ile müteşebbis ve mevduat sahibi neden önceden daha az eşitlikçi ve adil olacak böyle bir neticeyi kabul etsin? Buna ilave olarak herhangi bir zarar durumunda Şeriat bunun hisse sahiplerinin finansmanına katılım oranlarına bağlı olarak karşılamasını ister. Yani Şeriat bu finansmanın merkez

bankası ya da özel sektörden mi geldiğine bakmaz.

Ticari bankalar kardan daha yüksek pay almanın mutluluğunu yaşarken, MB'nin daha önceden belli bir oranı sabitleştirmesi durumunda, ve eğer bu oran kar-zarar bölüşüm oranından bağımsız ise bu durumda neden mudi veya finanse edilen işadami böyle bir projeyi kabul etsin? Yine Şeriat uyarınca bir kez bu oran anlaşmalarla belirlendikten sonra, bu anlaşma müddetince oran değiştirilemez. Hatta bu oran bir takım eşitsizliklere sebebiyet verebileceğinden yeni kontrat durumunda bile bu oranın değiştirilmesi istenmeyebilir.

Bu nedenle oranın tesbitini piyasanın durumunu ve karlılığını esas alarak davranan taraflara bırakmak daha doğru olacaktır. Bu arada ihtiyaç duyulduğunda daha sağlıklı bir rekabet ortamı ve eşitliğin temini için merkez bankası ya da hükümetin müdahalesi gerekebilir. Netice itibarıyla söylemek istediğimiz hükümetin bu oratamı bir parasal politika aracı gibi kullanmaması gerektiğidir.

4.3.2. Sosyo-Ekonomik Hedeflere Ulaşmak

a. Oluşturulan Paranın Fon Olarak Değerlendirilmesi

Merkez bankasının Mo oluşturması onun sosyal ayrıcalığından olup senyorajı iktiza eder (oluşturulan para eksi maliyet). Bu aslında herhangi bir efor sarfetmeyi gerektirmeyeceğinden "fon" kategorisine dahil edilebilir. Bu da sosyal maksatlar açısından anlamlı olan fakirlerin iktisadi durumunu düzeltmede ve böylece gelir ve refah dengesizliklerini ortadan kadırmada kullanılabilir (42). Hükümet herhangi bir şekilde bu projeyi zenginlerin lehine kullanmamalıdır.

Bu maksada matuf olmak üzere merkez bankası oluşturduğu Mo'ı bir takım oranlarda hükümet, ticari bankalar ve uzmanlaşmış finansal kurumlar arasında bölüşdürülebilir. Bu üç kesime yöneltilecek Mo'nın bu kısmını para politikası ile kararlaştırmak mümkün. Mo'dan hükümete gidecek kısım faizsiz olacaktır. Bu fon devletin yükümlülükleri arasındaki sosyal refaha yönelik projelerin finansmanı için kullanılarak fakirlerin durumunu iyileştirir, eğitim, konut ve sağlık projelerinin yerine getirilmesinde kullanılabilir. Ticari bankalara ayrılan Mo'nın diğer bir bölümü mudarabe esasına göre tevzi edilebilir. Bu borç da daha çok finansal kurumlardan yeterince fon temin edemeyen kırsal ve şehirli müteşebbislerin kendi işlerini kurmalarında kullanmak üzere kullanılabilir.

b. Kredilerin Amaçlar Doğrultusunda Tevzii

Banka kredileri netice itibarıyla bir nüfusun mevduatlarından oluşacağından krediler İslami bir toplumdaki iktisadi adalet normlarına uygun olarak dağıtılmalıdır. Bunun optimum olması, yine optimum sayıda işadamina ulaşarak toplumun bütün kesimlerinin ihtiyacı olan mal ve hizmetlerin üretimi ve dağılımına hizmet

ettiği ölçüde mümkün olacaktır (43). Bu hedeflere ulaşmak için yaygın bir kontrol ağıının olması gerekemeyebilir. Ancak ticari bankaların beklenen ölçüde bu maksatlara yönelik katkıda bulunmasının sebepleri tespit edilip ortadan kaldırılırsa bu daha verimli olacaktır.

Ticari bankaların ellerindeki fonların sadece çok ufak bir kısmını küçük müteşebbise tahsis etmesinin temel sebebi, bu tür bir finansmanın ihtiva ettiği büyük risk ve masrafur. Küçük firmalar büyük rakiplerine nazaran ya bankalardan yeterince finans sağlayamıyorlar ya da son derece namüsaait şartlar altında sağlayabiliyorlar. Bu nedenle istihdam ve üretimdeki artış ve gelir bölüşümünün iyileştirilmesi için büyük imkanlar vadeden küçük sanayi finansmanının önündeki engelleri kaldırmak gerektiği açıktır. Riski azaltmada bir kısmını hükümetin bir kısmını da ticari bankaların sigorta edeceği borç garantisi planı ikame edilebilir. İslami bankacılık sisteminde bu borç garantisi planı, tabiatıyla paranın faiziyle iadesini içermeyecektir. Bununla beraber, güvenilirliği daha çok garanti planıyla birlikte düşünülen küçük işletmeler söz konusu olduğunda, bankaların herhangi bir kefalet (collateral) istemesini zorunlu kılacak sebeplerin ortadan kaldırılması gerekir. Firmaların yakından tanınması ve teşhis edilmesi durumunda plan bunu başarabilir. Yine planın başansı için gereken hesap ve kontrollerin tam yerine getirilmesine yönelik eğitim şarttır. Bütün bunlardan sonra küçük işlemelerin bir çoğu, diğer bankalardan istenen teminatı vermek zorunda kalmadan, banka kredisi alabilecektir. Banka herhangi bir ahlaki zaafiyet durumunda parasını geri alacaktır. Ayrıca zikrettiğimiz tedbirler paketi ticaret dışı diğer bir takım riskleri de içererek küçük firmalara tahsis edilen fonun faydasına artı bir katkıda daha bulunabilir. Herhangi bir piyasa aksaklığı ve beraberinde gelecek başarısızlık durumunda, banka sağladığı finansman katkısı oranında sonucu paylaşacaktır.

Ticari bankaların küçük işletmeleri değerlendirme ve finanse etme sürecinde muhatab alacakları diğer masraflar için niteliği ve amaçlar muvacehesinde olarak kısmen ya da tamamen hükümet tarafından karşılanabilir. İslam iktisadının amaçları açısından tahlil edildiğinde hükümetin üstleneceği bu maliyetin meşruluk boyutu da ortaya konabilir. Buna rağmen, banka ya da firmaların kazanılmış karlarının bir kısmının hükümetçe toplanmasıyla oluşan "graduate fees" (tevzii edilmiş ödenek) yoluyla masraflar kısmen ya da tamamen telafi edilmiş olabilir. Ticari banka finansman imkanlarının öncelikli sektörlerle optimum dağılımı için merkez bankası daha düşük kar bölüşüm oranını da kabul edebilir.

5. Sonuç

Yönlendirilmiş bir para standardının benimsenmesi hilafına Şeriatla herhangi

bir hükmün olmadığı söylenebilir. Gerçekten de, İslam tarihinin büyük bir kısmında uygulama alanı bulan bimetalik sistemin, uluslararası altın standardının ve Bretton Woods sisteminin çöküşünden sonra bunun alternatifi zaten yoktur. Ancak yönlendirilmiş para standardının İslami açıdan zaruri olan fiyat istikrarına ve diğer iktisadi içtimai maksatlara hizmet ediyor olması kriterlerine uygun olması gerekir.

Faiz (riba)'in haram kılınması ile finansal aracılığın kar-zarar ortaklığına göre yeniden düzenlenmesi bu amaçlara ulaşmada yardımcı olacaktır. Faize dayalı sistemde farkedilmesi zor olan toplam para talebinin spekülative ve üretken olmayan olumsuz kısımları böylece asgariye inmiş olacaktır. Para talebindeki bu unsurların asgarileştirilmesi durumunda kıt kaynakların kullanımında etkinlik ve adalet (equity) daha iyileşecek ve enflasyonist baskılarla bozulacak makroekonomik istikrarsızlığın oluşturacağı sosyo-ekonomik dengesizlikler azalacaktır. Bir defa para talebinin belirlenen önceliklere göre yönlendirilmesi durumunda, para arzını da bu talebe göre dengeye getirmek zor olmayacaktır. Bu amaca, bildiğimiz para politikaları araçlarını kullanarak, faizsiz İslami finansman sisteminde de ulaşabiliriz.

Yine de parasal tabanın, kaynağından kontrol edilmesi gerekir. Parasal tabanın büyük ölçüde kaynağı, hükümetin bütçe açıklarını kapatmak için merkez bankasından aldığı borçlardan oluştuğuna göre, bunun kontrolü ancak hükümetin bu borçlanmasının azaltılmasıyla mümkün olacaktır. Uluslararası tecrübe gösterdi ki; ancak güçlü merkez bankaları hükümetten gelen dikte kararları fiyat istikrarının gereklerine göre değerlendirerek gerektiğinde karşı koyabiliyor (44).

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

Notlar ve Referanslar

1. Bkz., Muhammed Ziya Ed-din El-Ris, El-Harac ve'l Nuzam-ül Maliyye li -Devlet-il İslamiyye. (Kahire, El-Makteleh el-Angelo El-Misriyyeh, 2.baskı, 1961(s.369; Bkz. Yusuf El-Kardavi, Fikih-ül Zekat (Beyrut, Dar-ül İrsad, 1969) p.264
2. Al-Riis (1961), p.374
3. Bkz. Abdurrahman Fehmi, Kenz'ül Sikke-fi Farz-ül İslam, Kardavi'nin içinde (1969), cilt 1, s.264; ve G.C. Miles, Dirhem, İslam Ansiklopedisi içinde (Londra: Luzac, Yeni baskı, 1965), c.2. s.320
4. Bunun tarihsel yorumu için Refik el-Misri'nin Magrizi ve Esedi'nin El-İslam ve-l Nukud adlı esere bkz. (Cidde, Merkez ül-Neşr-ül İlm, Kral Abdül Aziz Üniv. 2. baskı, 1990, p.57 ve 66)
5. Suudi Arabistan bile II. Dünya Savaşı sonrasında altın ve gümüş fiyatlarının oranları 1:45 ve 1:100 arasında dalgalandığı dönemde, bimetalik sistemi terketmeğe zorlandı. Arthur Young, "Suudi Arabian Currency and Finance" (Suudi Arabistan Kambiyosu ve Finans), The Middle East Journal, c.7 (1953), N.3 ve 4 s.376) 14 Eylül 1993, bu makalenin bitiminden bir gün evvel, oran 1.86 civarındaydı, gümüşün fiyatı \$4.025 (her bir 31.1 gramı) ve altının ise \$345.25 (her bir 31.1 gramı) (Financial Times, 15 Eylül, 1993, s.28)
6. Barry Eichengreen (editör)'de editörün mukaddimesi, The Gold Standard in Theory and History (New Pork, Methen, 1985, s.1-36)
7. Robert Triffin, Gold and the Dollar Crisis (Neo Haven, Conn.: Yale Un. Press, 1960); ve Milton Gilbert, The Gold-Dollar System: Conditions of Equilibrium and the Price of Gold (Princeton, Department of Economics, 1968)
8. 1951'den beri olan fiyatlar ve para için, bkz. International Monetary Fund (IMF), International Financial Statistics, çeşitli yıllıklar. Daha evvelki yıllar için The Economist, 13 Temmuz 1974, William Rees-Magg'da yeniden basıldı, The Reigning Error: The Crisis of World Information (London, Hamish Hamilton, 1974) s.6
9. Ebu-l Hasel el Biladhuri, Futu-ül Bulden, (ed.) Rıdvan M. Rıdvan (Kahire, Al Meektebet-ül Ticariyye ve-l Kübra, 1959) s.456, bkz, M.R. Qila'gı, Mevzu'ül Fikih Ömer İbn-ül Hattan (Kuvey, Mektebet-ül Felah, 1981) s.643
10. Bkz. Abdül Aziz el-Nasir el-Reşid, İfade-i Sebil fihemmül Feteve ve-l Mesail (Riyad, Dar-ül Reşid el-Nasr ve'l Tevzi, 2.baskı, 1980c.1, El-Misri (1990) s.10'da zikrediliyor.
11. İbn-i Hazm, El-Muhella (Beyrut, El-Mektebet-ül Ticaret, n.d.) c.8. p.477
12. İbn-i Teymiye, Mecmuu Fetvayı Şeyhul İslam Ahmed İbn-i Teymiyye (Riyad, Matbaa-i Riyad, 1383=1963), ed., Abdurrahman El'Asımi, c.19, s.251
13. Çözümün tam metni için 8-16 Rebiül ahir (2-10 Şubat, 1982) tarihleri arasında Mekke'de düzenlenen Rabita Fikih Komitesi tarafından onaylanan Abdullah İbni Süleyman İbn Mani'nin El Vakül Nakd, hakikatihi, tarikihı, kıymetihi, hükmihi adlı çalışmalarına bkz. (Riyad, Matub el Faradi, 2. baskı, 1984) s.142-445, ayrıca Sefer 8-13 (11-16 Ekim 1986)'da Ürdün'deki OIC'te varılan mutabakat için Münüzzemah-ül Mütemer-ül İslami, Mecma-ül Fikih-ül İslami, Kararat ve Tavsiyyat 1406-09 (1985-88) (Cidde, OIC, n.d.) s.38
14. El-Misri (1990) s. 94-95
15. M. Ömer Çapra, Adil Bir Para Sistemine Doğru (Towards a Just Monetary System) (Leicester, U.K.: The Islamic Foundation, 1985) s. 37-44
16. Bu maksatların muhtasar bir münakaşası için bkz. M. Ömer Çapra, İslam and the Economic Challenge (Leicester, U.K.: The Islamic Foundation, 1992) s.7-9 ve 209-13
17. Bu stratejinin tartışması için bkz. Çapra (1992) s.213-27
18. J.J. Enzler, W.E. Conrad ve Lewis Johnson, "Public Policy and Capital Formation", Federal Reserve Bulletin, Ekim 1981, s.759

19. Bkz. Bank for International Settlements (BIS) 61. Annual Report (61. Yıllık Rapor) 1 Nisan 1990-31 Mart 1991, Basle, Haziran 1991, s.32. Bkz. ayrıca OECD, Economic Outlook, Aralık 1991, s.21

20. OECD, Economic Outlook, Aralık 1991, Tablo 2, s.7

21. BIS, 6. Annual Report, 1 Nisan 1993-31 Mart 199, Basle, Haziran 1994, s.17

22. BIS, 59. Annual Reeport, Basle, 12 Haziran 1989, s.3

23. BIS (1994) s.17

24. BIS (1994) s.17

25. BIS (1994) s.17

26. BIS (1994) s.17

27. BIS (1994) s.17

28. BIS (1994) s.17

29. BIS (1994) s.17

30. BIS (1994) s.17

31. IMF verilerine göre, International Financial Statics (Ağustos 1993) toplam dünya ihracatı ve ithalatı 7.413.5 milyar dolardır. (1992) s.62-63. Bu ortalama olarak günlük 20.3 milyar dolar eder.

32. IMF verilerine göre, International Financial Statics (Ağustos 1993) toplam dünya ihracatı ve ithalatı 7.413.5 milyar dolardır. (1992) s.62-63. Bu ortalama olarak günlük 20.3 milyar dolar eder.

33. IMF verilerine göre, International Financial Statics (Ağustos 1993) toplam dünya ihracatı ve ithalatı 7.413.5 milyar dolardır. (1992) s.62-63. Bu ortalama olarak günlük 20.3 milyar dolar eder.

34. İslami stratejinin detaylı tartışması için bkz. Çapra (1992) s.213-27

35. Para eksensli politikalar (monetary targeting) son 20 yılda parasal idarenin en önemli aracı haline geldi. OECD ülkelerinin bir çoğunda bu durum merkez bankalarının da onaylandı. (Bkz. BIS, The Monetary Base Approach to Monetary Control (Basle: BIS, Sep, 1980) s.7; Economists Advisory Group, Banking Sysem and Monetary Policy in the EEC (London: Financial Times, 1974) s.119; ve OECD, Monetary Targets and Inflation Control (Paris, OECD, 1975) p.1.2). Para eksensli politikalar BIS tarafından şu ifadelerle savunuluyor: "Yayınlanan toplam parasal amaçlar parasal politikanın maksatlar doğrultusundaki gelişimi ve otoritelerin samimiyet ve isteklerinin niteliği konusunda piyasaları aydınlatmak için temel işlevini sürdürmeğe devam edecektir. Bu yaklaşım, sanayileşmiş ülkelerde uygulanan diğer politikaların enflasyonu önlemede başarısız olması sonucu ve beklentileri istikrara kavuşturabilmesi sonucu kabul edildi." (Annual Report, 1981-82, s.88-89). Bundesbank ilk defa 1975 yılı için parasal büyüme hedefi koydu. O zamandan beri bu tür hedefler Alman para politikası için önemli bir yardımcı araç oldu. Federal Reserve kongreye "belli" sayısal parasal büyüme hedefleri rapor etti. 1978'de yürürlüğe giren Humphrey-Hawkins Kanunu ile beraber parasal büyüme hedefi resmileşti. Buna göre, Federal Reserve her Şubat ayında kongreye yıllık parasal hedefler ve kredi büyüklükleri konusunda bilgi verecek ve bu hedeflere uyulup uyulmadığını da her Temmuz ayında denetleyecek. Buna rağmen geçen sene (1993) İngiltere'de, Japonya'da Amerika'da parasal hedeflere nispeten az önem verilmiş olsa da Almanya, İsviçre, Fransa, İtalya, İspanya ve Yunanistan'da hala kullanılmaktadır. (Bkz. Annual Report, 1994, s.128-2 Aghevli'nin (et.al.) ulaştığı netice şu oldu: "Ekonomideki 'ince eleyip sık dokuyan' politikaların tersine, parasal politika hedefleri koymak şeklindeki uygulamalar Asyalı ülkelerin şartlarına daha bir uyumlu geliyor." (B.B. Aghevli, M.S. Khon, P.R. Norvekar ve B.K. Short, "Monetary Poolicy in Selected Asian Contries", IMF Staff Papers, December 1979, s.816)

36. Milton Friedman, A. Program of Monetar, Stability (Nejw York: Fordham Un. Press, 1975) s.90-91. Para politikasında kural-serbest arasındaki tartışmaların geçmişi bir asır öncesine gitse de bu konudaki tartışmalar henüz bitmedi ve tam bir ortak payda oluşmadı. Şöyle ki, para politikasında ihtiyari tutumu, yani serbestiyi savunan Sayers şöyle diyor: "Merkez bankasının görevi paranın ihtiyari kontrolüdür... Ve kuralcılık merkez bankasının antitezidir. Bir merkez bankası sadece toplumun ihtiya-

ri unsuru istemesi durumunda gerekir." (R.S. Sayers, Central Banking After Bagehot, Oxford: Clarendon Press, 1957, p.1) Daha yakın bir geçmişte Sargetti ile Wallace bu konuda kuralların önemine işaret etmişlerdir: "Para politikasının kural bağımlı mı ya da ihtiyari mi olacağı konusunda bugün artık ciddi bir şüphe kalmamıştır. Son derece münasip bir şekilde para politikasının bir kurala bağlı olması gerektiği geniş bir kabul gördü." (T. Sargent ve N. Wallace, "Rational Expectations and the Dynamics of Hyperinflation", Studies in Monetary Economics'de Federal Reserve Bank of Minneapolis, June 1975, s.1) Gelişmekte olan ülkeler bağlamında Coats'ın ulaştığı sonuç ise şu: "Basit, sabit büyüme kuralı lehinde gelişmiş ekonomilerde elde edilen teorik ve ampirik destekler ışığında aynı kurala yaklaşımın gelişmekte olan ülkeler için daha da bir aciliyet kesbedeceği sonucuna "a priori" olarak varabiliriz. Eğer para politikasının değişimine olan ihtiyaç ile bunun ekonomideki nihai tesirleri konusundaki zaman gecikmesi, gelişmiş ülkelerde bile uzun ve sorun üretici ise de, bu ikisi arasında zaman aralığından kaynaklanacak zorluklar, verilerin yetersiz, kesin olmadığı ve son derece yavaş ilerleyen bir hızla kullanılabilirdiği gelişmekte olan ülkede daha ciddi olacağı kesindir." (W.L. Coats, Jr., "The Efficacy of Monetary Rules for LDCs in W.L. Coats and D.R. Khatkhate, Money and Monetary Policy in Less Developed Countries: A Survey of Issues and Evidence, (Oxford: Pergamon Press, 1980) s.166-67.

37. Coats ve Khatkhate'in az gelişmiş ülkelerdeki para ve para politikaları meseleleri ve delilleri üzerinde yaptıkları bir hülâsada şu sonuca ulaşılar: "Az gelişmiş ülkelerde taban para, para stoğunun temel belirleyicisi ve hükümetin harcamalarından neş'et eden açıkların finans kaynağı olup bu merkez bankasının kredi oluşturmasıyla aynı anlama gelmektedir, ki bu da yine taban paranın oluşumunda temel faktördür." (W.L. Coats and D.R. Khatkhate editörler, Money and Monetary Policy in Less Developed Countries: A Survey of Issues and Evidence, (Oxford, Pergamon Press, 1980, s.32)

38. W.L. Coats and D.R. Khatkhate editörler, Money and Monetary Policy in Less Developed Countries: A Survey of Issues and Evidence, (Oxford, Pergamon Press, 1980, s.32)

39. W.L. Coats and D.R. Khatkhate editörler, Money and Monetary Policy in Less Developed Countries: A Survey of Issues and Evidence, (Oxford, Pergamon Press, 1980, s.32)

40. W.L. Coats and D.R. Khatkhate editörler, Money and Monetary Policy in Less Developed Countries: A Survey of Issues and Evidence, (Oxford, Pergamon Press, 1980, s.32)

41. W.L. Coats and D.R. Khatkhate editörler, Money and Monetary Policy in Less Developed Countries: A Survey of Issues and Evidence, (Oxford, Pergamon Press, 1980, s.32)

42. "Fey" gerçek bir savaş olmadan teslim alınan düşmandan elde edilen refah olup dağılımı da Kur'an'ın şu hükmüne göre yapılır:

"Allah'ın fe'bedilen ülkeler bakiyyını mallarından Peygamberine verdiği ganimetler, Allah, Peygamber, yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Böylece o mallar, içtüzden yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmaz. Peygamber size ne veriyse onu alın, size ne yasakladığıysa ondan da sakının. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir." (59/7)

Bu ayet, elde edilen ganimetin beşe bölünmesini ve gelir ve refahı dengesizliklerini azaltmak için kullanılmasını iktiza eder. Peygamberin, selam ve salat üzerine olsun, vefatıyla beraber bu beş kısmın dağıtılması üzerinde fukaha arasında görüş ayrılığı belirmiştir. İmam Şafî, aynen Peygamber zamanındaki gibi beş eşit kısma ayrılması esasını savunurken Allah (c.c.) ve Rasûlün halkının müminlerin genel refahını artırmaya yönelik harcanmasını savunur. Öte yandan İmam-ı Azam, Ebu Hanife, Malik ve Ahmed böyle bir kesin bölüşümün gereksiz olduğunu savunur. Onlar Fey'in hepsinin bütün müslümanların durumunun iyileştirilmesine yönelik olarak harcanması gerektiğini savunurlar. Burada fakir olanlar bilhassa dikkate alınmalıdır. Yorumu ne olursa olsun, burada Fey'in istinad ettiği prensib eğer hükümlanlık ise, bunun daha eşitlikçi bir şekilde dağıtılması etkin bir refah dağılımına katkıda bulunacaktır.

43. Pakistan'da 10.000 R'den daha az olan mevduatlar, toplam ticari banka mevduatlarının % 7'sini oluştururken, 10.000 R'den az olan peşin ödemelerin sadece % 22'si toplam ticari banka peşin ödemelerince absorbe edilen miktardır. Mukayese yaparsak, 10 milyon Rs'yi aşanlar toplam mevduatın %

11'ini oluştururken, 10 milyonun üzerinde peşin ödemeler, bu peşin mevduatların % 39'unu oluşturdu.

24.7 milyon mudinin açtığı mevduatın % 29'luk kısmının sadece 2.136 adet ayrıcalıklı kişiye verildiği düşünülürse sözü edilen eşitsizlik daha bir açıklıkla anlaşılabilir. (Buradaki bilgiler Ekim 1990 ayında yayınlanan Pakistan Devlet Bankası Bülteni'nden alınan Eylül 1989 verilerine dayanmaktadır.)

44. Mesela Ümeyye döneminde oran 1:12 iken, Abbâsiler döneminde bu oran 1:15'e düşmüştür (2). Buna ilaveten, uzun dönemde orandaki düşüş, yani dinar-dirhem arasındaki değişim değeri, farklı zamanlarda ve ülkelerde değişmiştir. Bu oranın 1:35 ve hatta 1:50'ye kadar düştüğü bile olmuştur. Bu istikrarsızlık sonucunda, 16. yüzyılda Gresham Kanunu olarak bilinen iyi paranın kötü parayı koruması durumu gerçekleşti. (14) (Buradaki bilgiler Ekim 1990 ayında yayınlanan Pakistan Devlet Bankası Bülteni'nden alınan Eylül 1989 verilerine dayanmaktadır.)

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

İSLAMİ BANKACILIK TEORİSİ VE UYGULAMALARI

Dr. Sami Hassan Homand

Leadar, İslamic Banking Group IRTI/IDB Cidde/Suudi Arabistan

Çev. Şaban Biyıklı

İÇİNDEKİLER

1. BÖLÜM: ÇEŞİTLİ UYGULAMALAR ARASINDA İSLAMİ BANKACILIK

1. Finans Yöntemleri
2. Hizmetler Standartı
3. Merkez Bankası ve Para Otoriteri arasındaki İlişki
4. Gerçekler ve Sonuçlar

2. BÖLÜM: BÜTÜNCÜL BİR İSLAMİ EKONOMİK SİSTEMDE

İSLAMİ BANKACILIK

GİRİŞ

1. Uygulamanın Sadeliği
2. Kurumların Tamamlayıcılığı
3. İşsizliğe Karşı Sosyal Rol
4. İslami Sermaye Piyasası
5. İlgili Kanunlarda Gerekli Düzenlemeler
6. Yabancı Sermayenin Cezbedilmesi.

SONUÇ

Giriş

Bilindiği gibi İslami bankacılık, bankacılık mesleğinin şeriat'e uygun olarak icrası anlamına gelir. Modern bankacılık sisteminde başlıca zulüm ögesi riba demek olan faizdir.

İslamda bankacılık sistemi hakkında pek az bilgi mevcuttur. Hizmetlere cevaz verildiği ve yatırımın mudaraba ve muşaraka üzerinde temellenen mukavele ilişkisinin konusu olduğu bilinmektedir. İslam medeniyetinin altın çağlarında ciro edilen, ödenen ve reddedilen çekleri muhtevi bankacılık işlemlerinin çeşitli vecdeleri mevcuttur. Bu örneklerden biri Bağdadlı şair Jantha El-Bermeki'nin (Hicri 340-420) şiirlerinden birisinin konusunu teşkil eder. Şair 5000 dinarlık bir çek alır ve bu çek, keşidecinin dengesinin kötü olması yüzünden muhatap tarafından ödenmez. Bunun üzerine şair aşağıdaki iki mısrayı çekin arkasına yazarak keşideciye geri gönderir:

"Verdiğiniz eğer karşılığı olmayan bir yazıdan ibaretse

Ben de size hiç bir ödemede bulunmadan bir milyon dinarlık bir çek yazabilirim."

Geçmişte vukubulan bu örnek senetlerin keşide edildiği ve geri döndüğü muhtemelen ileri sürülen bir sistem hakkında bize bir fikir verebilir. Baulı tarihçiler ilk çek düzenleme olayının Londra'da 1675 tarihinde vukubulduğunu kaydederler. Bu, Bermeki'nin çekinin İngiliz çekinden yaklaşık 600 yıl önce yazıldığı anlamına gelir.

Bizim yeni yeni şuurlanan kuşağımız, inananları dışarıda bırakan Batı tipi bankacılığın farkına varmaya başlamışlardır. Modern İslam bankacılığının başlangıcı hususunda ilk adımlar ilk tasarruf fonunun oluşturulduğu Kahire yakınlarındaki küçük bir kasabada, Meat-Gamr'da 1963 yılında atıldı.

Bilim adamları metod ve uygulamaları tartışmaya başladılar.

Sadece Neceflî bir bilim adamı "Al bank Alla rabawî Fil islam" (İslam'da Faizsiz Banka) isimli kitabında aşağıdaki iki safha arasındaki farkı göstermiştir.

1. Safha: Geleneksel bankaların varolduğu bir toplumda İslami bir bankaya sahip olmak.
2. Safha: Müslüman bir toplumda bütün uygulamaları gerçekleştiren eksiksiz bir İslami bankacılık sistemine erişmek.

Seminerimizde bu iki safhayı kısaca ele aldıktan sonra sonuçlara ulaşacağım.

1. BÖLÜM

ÇEŞİTLİ UYGULAMALAR ARASINDA İSLAMİ BANKA UYGULAMASI

Giriş

Modern İslami bankacılık bir tür tepki olarak çağımızda ortaya çıktı. Samimi müminlerin, konu özellikle vadeli para yatırma ve borç almaya ilişkilendirildiğinde açıkça bankalarla iş yapmadıkları gözlenmiştir.

Teorik incelemeler, Dubai'de ilk İslami ticari bankanın kurulması için adımların atıldığı dönemde (1975) başladı. 1976'da İslami bankacılık incelemenin biricik vechesi yazarının tartışma döneminde, 20 yıla yaklaşan geleneksel bir bankacı olması gereğine dayanıyordu.

Böylece İslami bankalar tanındılar ve Kıbrıs, Sudan (Faisal Islamic Bank), Kuveyt (Kuwait Finance House), Bahreyn (Bahrain Islamic Bank), Katar (Qatar Islamic Bank) ve bunun gibi çeşitli yerlerde kuruldular.

Bu islami bankalar arasındaki temel ortak nitelik geleneksel bankalarla, birlikte varolma esası üzerine kurulmalarıydı.

Birlikte-varolma ihtimali düşüncesi Mısır bankası gibi bazı geleneksel bankaları islami muameleler için uzmanlaşmış branşlar açmaya sevk etti. Londra'daki Citibank, islami finans kaynaklarının bir kısmını çekmek gayesi ile cazib bir yöntem olarak islami bankacılık yöntemleri için bir bölüm kurdu.

Yine de islami bankacılık uygulamaları marjinal faaliyetler olarak karakterize ediliyordu. Oysa bu bankalar sadece islamın temel ilkelerini zedelemeyen bir hayat tarzı arıyorlardı.

Bu, doğal bir tutum olmasına rağmen maalesef bunun gölgesi bu tür islami bankacılık sisteminin üzerine yayılmıştır. Şimdi bu sonuçların bazılarını ele alacağız.

1. Finans Yöntemleri

İslamda finans yöntemleri ve yollarının çok çeşitli olması islami banka kurucuları için açık olsa da murabahanın -islami bankanın belirli bir mali müşterinin isteği üzerine aynı mali maliyet artı kar şeklinde satmayı teklif edenden somut bir vade altında satın alabildiği -bir mukavele olduğunda kesindir. Bu mukavele kolayca kullanılabilir ve kredi değerlendirilmesi düşüncesine çok yakındır.

Mudaraba, insan faaliyetinin hizmetinde olacak şekilde sermayeyi birleştiren biricik yol olduğunda islami bankaların çoğu tarafında kabul görmedi. Pratikte tekrar uygulanacak böyle bir mukavele büyük bir ihtiyaç olmasına rağmen, mudarabanın işgal ettiği pay çok küçüktü.

Doğrusunu söylemek gerekirse böylesi dürüst ve karmaşık muamele için toplumun henüz hazır olmadığı kabul edilmelidir. Büyük çoğunluğu batıdan tercüme

edilen yasalar bu tür muameleleri muhtevi değildir. Muhasebe standardı da kesin sonucu temin edecek düzeyde değildir.

Selem, İstisna, Muazar'a gibi diğer finans yöntemleri zamanımızdaki gerçek kalkınma amacına hizmet edecek şekilde -geçmişte olduğu gibi günümüzde de- gelişmiş değildir.

Bundan dolayı islami bir bankanın bilançosunun gerçek analizi yapılırsa, yatırımlarının yüzde doksanının Murabaha olarak sınıflandırılacağını görmek şaşırtıcı değildir.

2. Hizmetlerin Standardı

Finansal hizmetler için ödüllendirilmesi olsa da, genelde islami bankalar müşterileri için kapsamlı ve gelişmiş hizmetler sunmaya önem vermediler. Müşterilerle ilişkiler sıradan iş bağları ile sürdürülmekteydi. Para transferi, çeklerin ve bonoların toplanması, ATM Kartlarını basma ve diğer benzeri hizmetler müslüman bir bankacı için yeterli düzeyde değildir. Sosyal hizmet ilişkilerine rehberlik etmek islami bankacılık hizmetinin bir parçasıdır. Kendisinin ve çocuğunun geçimi için miras kalan parayı ne şekilde idare edebileceği yolunda dul bir kadına yol göstermek islami bankacılık hizmetinin diğer bir parçasıdır. Müslümanın iyiliği ile ilgili icraat da hizmetin bir bölümünü oluşturur. İslami bankacılık sadece bir ticaret kuruluşu değil işbirliğine dayalı bir aile olmalıdır.

3. Merkez Bankası ve Para Otoriteleri arasındaki İlişki

İslami bankalar bir çok durumda merkez bankaları ve diğer para otoritelerince hoş karşılanmadılar. Gerçekten de bankacılık kurumlarının bu yeni formları için kanuni güvence yoktu. Bununla birlikte bazı durumlarda islami bankanın tesisi özel bir kanuna (Ürdün İslam Bankası gibi) dayanıyor ya da (Dubai İslam Bankasının da olduğu gibi) bir sultan veya başkanın emrinin bir sonucu olarak ortaya çıkıyordu.

Bazı islami bankalar merkez bankasının kontrolü dışında olmayı kendi emniyetleri için daha uygun gördüler. Diğerleri ise merkez bankası ve öteki para otoriteleriyle bir karşılıklı yardımlaşma tarzı keşfettiler.

Bütün durumlarda islami bankacılığın alanına giren bir çok konu bankacılık mesleğinde egemen olan cari düzenlemelerle öyle veya böyle zıtlanıyordu.

Çok nadir durumlarda ise bazı islami bankalar son çare olarak kendi rolleriyle ilgili bağlandıkları merkez bankalarıyla özel bir anlaşma yolu buldular.

Bankacılık mesleği, geleneksel ve islami bankacılık, her iki metod tarafından uygulanmaya konduğunda bir çok merkez bankası ve islami bankalar arasına yayılan kanuni boşluk hala mevcuttur.

Birleşik Arap Emirlikleri ve Malezya gibi bazı ülkelerde islami bankacılığa ilişkin özel kanunlar ve düzenlemeler vardır. Türkiye de faizsiz finans kurumları için özel düzenlemeler yapmıştır. Fakat şu anda bile ticaret ve şirketler kanunu gibi bazı kanunlar islami muamele ve uygulamaları kapsayacak şekilde ayarlanmamıştır. Mudaraba, Anan, Wujoon gibi islami olarak kurulan şer'i şirketlere kununi bir güvence yoktur. İslam ülkeleri şeriate dayanan islami şirketlere muhtaçtır.

İllinonis eyaleti ticaret kanununda bir mal veya ekipmanı 30 gün içinde satmak gayesiyle alan bir kişinin tüccar olmadığına dair bir madde varken bizim Fransız kanunlarından alınan eski kanunlarımız herhangi bir şeyi satmak gayesiyle alan kişiyi tüccar kabul eder. Sonuçta islami bankalar tüccar kabul edilir ve bankaların ticaretle uğraşmalarına mücadele edilmez.

Diğer kanuni bir veche de kar marjına ilişkindir. Faiz gelir kanunundan çıkarılabılırken murabaha gelirindeki kar marjına ilişkin benzer muamele bir çok ülkede tartışmaya açıktır.

4. Gerçekler ve Sonuçlar

Aşağıda açıklandığı gibi böyle bir ortamda islami bankacılık uygulamaları elverişsiz bir duruma sürüklenmiştir.

A. Bir çok durumda murabaha gelirindeki kar marjı bazı ülkelerde egemen olan faiz oranlarına bağlanmıştır. Bunun sebebi fiyat artırmak için bir hile olarak satış gelirini kullanmakla itham edilen islami bankalara yöneltilen bazı eleştirilerdir.

B. İslami bankaların çoğunun topluma karşı müsbet bir rol oynamamaları bunlara destek verilmemesinin sebebini oluşturur. Yatırımlar etkili bir biçimde murabaha ve muşaraka'ya katılmalıdır. Sonuç; islami bankacılık uygulamalarına karşı oluşturulan eleştiriciliğin uzun bir hikayesidir.

C. İslami bankalar çoğu kere somut bir destek alamamalarının yol açtığı problemlerle yüzyüze geldiler.

Sonuçta, islami sermaye piyasasının gelişmesi için bir temele sahip olmaksızın likiditeyi yüksek komisyonla satın almak zorunda kaldılar.

Bu bankalar faiz indirimine dayanan kısa vadeli hazine bonosu satın alamazlar. İslam ülkeleri, İslami bankaların ihtiyacına cevap vermek için islami bonolar çıkarma metodlarını zamanında öğrenemediler. Bundan dolayı likidite yüksek, kazanç yetersiz, sonuç ise islami bankaları verim eksikliğiyle suçlamak oldu.

D. Parçalanmış islam dünyasının bir unsuru olarak islami bankalar uluslararası bir islami bankacılık tesis etmek hususunda yardımlaşmayı pratik düzeyde başaramadılar.

Geçmişte bir tek ülke olan Pakistan ve Bangladeş arasında 1000 ABD dolarının transferi şu an bile New York'daki aracı banka Chase-Manhattan tarafından sigorta edilmek zorundadır. İslami bankalar Bahreyn'de oluşturulacak olan birleşik bir islami banka kurmaya razı olmuş olsalardı, örneğin, İslamic Bank Bangladesh Ltd. hesabına borç ve Karachi Müslim Commercial Bank Ltd. alacak kaydını gerçekleştiren bir muhasebecilik olarak böyle bir transfer daha kolay gerçekleşecekti.

Hizmetler alanında yardımlaşma eksikliği yatırımlar alanında yardımlaşma eksikliğine sebep olmuştur.

İslam ümmetinin durumu sırtlarında su taşıdıkları halde çölde susuz dolaşan develer hakkında eski bir arap şiirindeki tasvire uygundur.

İslami bankaların olumlu ve olumsuz görünüşleriyle durumu bu olur. Bankacılık sistemi tamamen islami kılındığında durum daha iyi olacak mıdır?

İnşallah Tea'la ikinci bölümün konusunu bu oluşturacaktır.

2. BÖLÜM

BÜTÜNCÜL BİR İSLAMİ EKONOMİK SİSTEMDE İSLAMİ BANKACILIK

Giriş

İslam ekonomik sistemi her bir unsuru diğerine destek olan bir yapı gibidir.

İslami bankacılık sistemine gelince konunun daha uygun ve kazançlı olması gerektiği açıktır.

Her ne kadar karşılıklı varoluş olarak adlandırılan atmosferde islami bankalar temelde ticari kurumlar iseler de bankaların bu imajı, araştırmacı, ticari islami bankadan başka, islami zirai bankayla birlikte islami endüstri bankasının bulmayı umduğu zaman farklı olacaktır.

İslami bankacılık kurumlarının bu tamamlayıcı özelliklerine ilave olarak sistemle uyumu öneren çeşitli yönleri vardır. Bunların en önemlileri merkez bankası kanunu, gelir vergisi kanunu, şirketler kanunu gibi çeşitli destekleyici kanunlardır.

İslami bankacılık uygulamaları, her ne kadar, pratikte önce teorik olarak başladyısa da değişen bütün sistemde durum, pratiğin teoriden daha hızlı geliştiği şeklindedir.

Bu bölümde İran, Pakistan ve Sudan'ın durumunda olduğu gibi, bir yapı-sistemde islami bankacılıkla ilgili bazı noktaları ele alacağım.

1. Uygulamanın Saflığı

Tamamlayıcı islami bankacılık sisteminde aydınlatılması gereken ilk nokta murabaha'nın faiz oranı etkisinden kurtanılması gerektiğidir. Kar marjı sosyo-ekonomik temel üzerinde belirlenmelidir. Merkez bankası kar marjını finansın kullanımı için bir yönerge olarak kullanabilir.

Örneğin gıda maddeleri ticaretinde kar marjı % 6 gibi düşük bir oranda tutulurken televizyon gibi lüks eşya ticaretinde % 12'ye kadar yükselmelidir. Endüstri için ticareti yapılan hammaddelerde marj % 8 olmalıdır.

Mudaraba ve Muşaraka'da yapılan kar dağıtım oranı konusunda toplumsal hedef gözetilmesi gereklidir. Kar yapılırken sistem, toplumu inşa görevini unutmamalıdır. İslami bankanın kar marjı herhangi bir projenin net karının %20-30'u arasında olacak şekilde sınırladırılabılır. Eğer bankanın karı sermayeyle karşılaştırıldığında % 20 oranından hayli yüksek olarak çıkarsa fazlalık diğer ortağa iade edilebilir. Bilindiği gibi genelde kar kararlaştırılan şartlara göre, kayıplarsa sermaye paylarına göre oluşur.

Muzar'a ve Musaqat'ta da aynı Muşaraka ilkeleri uygulanabilir. Fiyattaki Selem iskontosu murabaha yüksek risk içerdiğinden dolayı yüksek marjla ilgiliymişçesine- kesin bir oranı aşmamalıdır.

Faizden böylece kurtulmakla bankaların fonları farklı üretim sektörlerine yönelebilir.

Bununla birlikte tam bir islami bankacılık sisteminde artan murabaha ve azalan murabaha ve musharakah'ın müdafası yapılmalıdır. Geleneksel bankalarda rekabet mazeret olamaz. Önemli olan toplumun sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarına göre imkanları güvenli bir şekilde dağıtmaktır.

2. Kurumların Tamamlayıcılığı

Bankacılık kurumları bir takımın bütün bir sisteminin unsurlarıdır. Ticari bankalar, toplam mevduatlarının belirli bir yüzdesini, uzmanlaşmış bankaların (tarım ve sınai) yatırım hesaplarına yatırmak üzere merkez bankasınca yönlendirilmelidir. Bu düzenleme likiditeden ve ihtiyati nakidin gerekenlerinden sonra vaki olmalıdır.

Merkez bankası en sonunda bir mudi rolü oynayacaktır, bir ödünç verici değil. Küçük, nakit ve sermaye yetersizliğinden sıkıntı çekerken, nakit paranın başkentte ve büyük şehirlerde toplandığı durumlarda bu düzenlemeye özellikle dikkat edilmelidir.

3. İşsizliğe Karşı Sosyal Rol

Eksiksiz islami bankacılık sisteminin sosyal rolü çok önemlidir. Yetenekli her kadın ve erkeğe üretim fırsatı verilmelidir. Kendi arabasına sahip olmayı planlayan bir şöförden üç triko makinasını yöneten ev kadınına kadar üretim için katılım temelinde herkesin yeri vardır. Banka kayıtlarında bir denge unsuru olarak kalan paranın bir anlamı yoktur. Para üretimde kullanılmak içindir. Hiç bir ülke ekimsiz kalmaya müsaade etmez. Çiftçiler hazır, şu halde onlara makina ve kullanım hakkı verilmelidir.

Üretici insan her islami bankacılık sisteminin hedefidir. Amacımız budur, yoksa kullanılamayan para, kullanılmayan beyinler veya eller değil.

4. İslami Sermaye Piyasası

Devlet hazine bonolarının bir alternatifi olarak mugaradah senetleri, iştiraki gelir senetleri ve -kar düzenlenebildiğinde ya da paylaşılabildiğinde herhangi bir projedeki genel finans için- murabaha senetleri yayınlama gibi bir çok cevap mevcuttur.

Bu bankalar merkez bankası ve vatandaşlar arasında bir arabulucu olarak hareket etmelidirler, bu bonoları artan likiditenin kullanımında olası bir çerçeve olarak amaçları için kullanabilirler.

Vilayetler (iller) kendi projeleri için senetler yayınlatabilirler. Merkezi hükümet daha büyük tasarımlar için bu yolu kullanabilir.

5. İlgili Kanunlarda Gerekli Düzenlemeler

Ticaret kanunu, şirketler kanunu, merkez bankası kanunu ve bankacılık kanunu, yatırım kanunu ve diğer kanunlar, bankacılık sistemindeki bu yeni değişime uygun olarak yeniden gözden geçirilmelidir.

Murabaha, mudaraba, musharakah, muzara'a vs. ticari uygulamanın bir unsuru olarak ticari kanuna yerleştirilmelidir.

Mahkemeler banka davalarını acil davalar olarak gözönüne almalıdır. Kamu parasının doğru bir şekilde kullanılmasında önemli bir faktör olması hasebiyle gecikmeye izin verilemez.

Uygunsuzluk, namussuzluk ve hile; islami bankaların ilişkilerinde bu şekilde davranan bankaların kara listesi yayımlandığında genel kamu suçu olacaktır.

6. Yabancı Sermayenin Cezbedilmesi

Ülkeler arasında dolaşan sermaye islam dünyasında büyük bir problemdir. Bu sermayeyi ülkemize tekrar döndürmek için teşvik edici adımlar atılmalıdır. Sadece parayı değil kişileri de cezbetmeliyiz.

İslami bankacılık sisteminin yükselişi özgürlük ve hakikatin yükselişi olmalıdır. Yurduna dön ki emniyet içinde olsun. Herhangi bir modern toplumda yaşayan tüm insanların yurtdışında bankaya yatırılan ya da yatırım yapılan her bir dolar, mark ya da pound ihtiyaçları vardır. İhracatla ilgili belirli projeler yabancı yatırımları hedeflemelidir.

Bunlar teorik tutkulardır.

Uygulamalar hangi çerçevede gerçekleştirilecektir?

Bu araştırmak zorunda olduğumuz, teori ve pratik arasındaki farklılığın eski hikayesidir.

Sonuç

Bu sunuş ile aşağıdaki kanılara varılabilir.

1. Toplumsal temele dayalı yeni bir değerlendirme düşüncesi çerçevesinde Murabahada faizin etkisinden muhtemel kurtuluş için önerildi.
2. İslami zirai bankalar, islami emlak bankaları vs. gibi tamamlayıcı bankacılık kurumlarına duyulan ihtiyaç vurgulandı. Yalnız islami ticari bankalar için bir sınırlandırma olmamalıdır.
3. İşbirliği esasına dayalı islam toplumunun inşasında islami bankaların planlayıcı rolü vurgulandı. Katılımcı sayısı düşürülürken daha fazla murabaha yapılmaktadır.
4. Bankacılık sisteminin islamileşmesinin zirvesi olarak uygun araçlarla islami sermaye piyasasının kurulması ihtiyacı vurgulandı. Devletin uygun bir islami finanslama tipinin düzenlenmesine ihtiyacı vardır ve ihtiyaçlar bekletilmemelidir.
5. Bir uyum unsuru olarak yeniden gözden geçirilmeye ihtiyaç duyan kanun ve düzenlemelerin mevcudiyeti vurgulandı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

ZEKAT İKTİSADI

Dr. Monzer Kahf

IRTI/IDB Jeddah/Saudi Arabia

Çev. Tahsin Özcan

Giriş

Zekat iktisadının araştırılması, zekatın herhangi bir toplumun ekonomisine etki edecek derecede ehemmiyetli olduğu varsayımına dayandırılmıştır. Başka bir ifadeyle, şayet zekat gelirleri gayr-i safi milli hasılanın çok cüz'i bir kısmını, diyelim ki binde birini oluştursaydı, bunun ne iktisadi birimlerin davranışları ne de iktisadi toplumlar üzerinde herhangi bir etkisi olmayacak, dolayısıyla zekat iktisadını araştırmaya ihtiyaç olmayacaktı.

Zekatın İslam Dini esaslarının üçüncüsünü teşkil ettiği bilinen bir husustur. Hatta bir araştırmacı, İslam'ın kendi iktisadi sistemi var kabul edildiğinde, zekatın bu sistemin birinci veya ikinci esası olması gerektiğini iddia edebilir (1). İslam dini çerçevesinde zekatın yeri, onun gerek ferdi çerçevede gerekse toplum içindeki içtimali münasebetler çerçevesinde olsun, ferdin davranışı üzerinde görünür ve esaslı bir etki yapmasını gerekli kılar. Zekat, Kur'an'da pek çok defa namazla yanyana olarak zikredilmek suretiyle namazın ikizi gibi olmuştur. Kur'an namazın edası hususuna büyük ehemmiyet atfetmiştir: "Namaz, hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar." (Kur'an-ı Kerim, 29-45). Zekatın da, insanın ekonomik davranışını iyiliğe yönlendirecek ve kötülükten alıkoyacak şekilde tanzim edilmesi gerekir.

Öyleyse, zekat gelirleri, zekatı ödeyenler, alanlar ve daha geniş olarak toplum üzerinde böyle bir etkiyi temin edecek ehemmiyette olmalıdır. Bu çalışma da zekat gelirlerinin gayr-i safi milli hasılanın (GDP) yüzde birkaçından aşağı olmadığı varsayımından hareket etmektedir (2).

Bu tebliğde zekat iktisadına iki açıdan yaklaşılabacaktır: 1. Zekatın ferdi davranış ve makro ekonomik toplumlar üzerindeki iktisadi etkisi ve 2. Çağdaş bir islam toplumunda zekatın tahminiyle ilgili hususlar. Zekatın tahminiyle ilgili meseleler bu tebliğin sonundaki altıncı bölümde tartışılacaktır. Birinci bölüm zekatın hem veren

hem de alan taraf olarak fertler üzerinde etkisinden bahsedecektir. İkinci bölüm zekatın tüketimi üzerindeki makro ekonomik etkisinden bahsedecektir. Üçüncü bölüm, zekatın yatırım ve toplam talep üzerindeki etkisine temas edecektir. Dördüncü bölüm, zekatın islami bir ekonominin makro ekonomik modeli çerçevesindeki rolünü ve zekatın faiz yasağı ile islami finansmanın prensipleriyle olan karşılıklı münasebetini tartışmaktadır. Beşinci bölümde ise zekatın islami hükümet tarafından bir politika aracı olarak kullanışlılığı tartışılacaktır.

I. Bölüm: Zekatın Fertler Üzerindeki Etkisi

Bu bölümün başında zekatın, aslında zengin üzerinde fakire ödenmesi gereken dini maddi bir borç olduğunu hatırlatmak faydalıdır. Bu takdirde, zekat, varlıklı olandan varlıklı olmayana yapılan bir kaynak aktarımıdır. Her iki tarafıyla da bu transfer ödemesi, yani zekat dini ve manevi değerlerle takviye edilmiştir.

Zekatın alan kişi üzerindeki etkisi açıktır. Bu ödeme, ister nakdi ister ayni yapılmış olsun onların reel gelirindeki bir artışı ifade eder. Her iki halde de, zekat alan kişinin mevcut mal ve hizmetler üzerindeki hakimiyetini artırır. Bu suretle de zekat alan kişinin refah seviyesini yükseltir. Zekat alabilecek kişiler Kur'an'ı Kerim'de (9:60) zikredilen sekiz kısımdır. Kısaca ifade etmek gerekirse, bunlardan altısı (fakir, miskin, mukateb köle, borçlu, Allah yolunda çarşıyan gaziler ve yolcu) şu veya bu şekilde düşük gelir diliminde yer alırlar. Geriye kalan iki kısımdakilere, ismen belirtecek olursak, zekat idaresi için çalışanlar ve kalpleri Hakk'a ısındırılmak isteyenlere zekat ödenmesinin sebebi fakirlik değildir. Çalışanlara, zekat muamelelerinin yönetiminde (tahsil ve dağıtım) istifade edilen emeklerine mukabil zekat ödenir ki bu suretle de zekat istihdam yoluyla gelir oluşturulmasına katkıda bulunur. Kalpleri ısındırmak amacıyla yapılan ödemeler ise yalnızca dini ve siyasi amaçlarla yapılan bağışlardır.

Bu izahattan anlaşılacağı gibi zekat, fakirleri, yaptıkları idari vazife karşılığı istihdam yoluyla ve diğer insanlara da dini gayelerle gelir sağlar. Her üç durumda da zekatın gelir artışı etkisi yoluyla zekat alanların ferdi davranışlarına tesir etmesi gerekir. Bağlı bulunduğumuz gelir/tüketim teorisini dikkate almadan da, zekat alan kategorilere, tüketim ve tasarruflarının gelirin tüketime etki ettiği ölçüde artması gerektiği söylenebilir. Bununla beraber şunu da belirtmek gerekir ki zekat hak sahiplerine nakdi olarak ödenebileceği gibi, yiyecek maddesi gibi tüketilebilir bir şeyden, bir zanaatkarın alet ve makineleri gibi sadece üretim amaçlı sermaye mallarından yahut da ikamet için olan ev veya mobilya gibi dayanıklı tüketim mallarını şeklinde ayni olarak da ödenebilir. Öyleyse, zekatın ödeme şekli, hak sahipleri tarafından zekat olarak fazladan elde edilen gelirin dağıtımına etki eder (3).

Diğer yandan zekatın dağıtılması, yiyecek, sağlık, barınak vb. temininde bir ar-

tuş oluşturduğu için fakirlerin refahını artırır. Bu refah artışı yoluyla fakir kişilerin hasta olduğu günlerin sayısının azalması ve fiziki kabiliyetlerinin artması yoluyla üretkenliklerinin artması gerekir. Bu üretkenlikteki müsbet etki, şayet zekatın bir kısmı sermaye malı şeklinde ödenir veya fakirler tarafından sermaye malı alımında kullanılırsa daha da ziyadeleştirilebilir. Zekat dağıtılmasının sonucu olarak fakirin üretkenliğinde hasıl olan artış ve cemiyetin toplam üretimini arttıracaktır ki, bu da zekatın yol açtığı refah etkisine ilave edilebilir.

Zekatın Ödeyenler Üzerindeki Etkisi

Dini duygular ve ilahi müeyyidelere dayanmış olsa da, ödeyenler açısından zekat bir vergidir. Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'ten çıkarılan ahkama göre zekat, birtakım şartlar ve belli istisnalarla beraber gelir ve servet üzerindeki bir vergidir. Normalde, gelir vergisi fertlerin ve şirketlerin özel kazançları üzerinde tarhedilir ve kazancın emek, sermaye hizmetleri, hediye veya miras gibi yollardan hangisi yoluyla olduğuna bağlı olarak farklılık arzeder. Gelir vergisi sıklıkla müterakkidir ve düşük gelir kategorileri için muafiyetler sağlar. Diğer taraftan, sermaye vergileri veya şahsi servetler üzerine tarhedilen vergiler genellikle bir şahsın sahip olduğu emlak ile üretim için olan makina ve ekipmanı da kapsar; fakat tahvil ve hisse senetlerinin vergilendirilmesi nadirdir.

Zekat, meşhur hadis-i şerifte nakledildiği üzere Hz. Peygamber Muaz'ı Yemen'e vali olarak gönderdiği zaman belirttiği gibi zengin üzerine farz kılınmıştır. Zekat, muasır iktisat terminolojisinde gelir ve servetin her ikisine de uyan 'emval' (malın çoğulu) üzerine konulmuştur. Netice olarak zekat zirai üretim (genel ıstılahımızda gelir), net ticari kıymetler (Dönem başında mevcut kıymetlerle gelirin yıl boyunca tüketim için kullanılmamış olan kısmını kapsar.), zekat, yıl sonunda mevcut toplam mal miktarı (sene başında mevcut olan servet ile yıl boyunca buna ilave edilmiş olan her şey), yıl sonundaki nakit, altın, gümüş ve sair finansal mevcutlar (ki bu dönem başında mevcut olan ve servet olarak isimlendirdiğimiz şeylerle gelirin tasarruf edilen kısmı olarak tanımlanan her türlü birikim artışını kapsar.) üzerine tarhedilir.

Bu bizi sermaye üzerine tarhedilen zekatın efektif oranının nominal oranından yani çoğu durumda % 2.5 olarak bilinen orandan daha yüksek olduğu neticesine ulaştırır, çünkü bu nominal oran sadece yıl boyunca tasarruf edilenlere değil, bununla beraber sene başındaki ana miktara da uygulanır. Böylece zekat, sermayenin beklenen getirisi için bir nevi taban koyuyormuş gibi gözüktüğünden dolayı kişinin servetini etken ve üretken yatırıma teşvik eder. Bu teşvik özellikle kişinin servetinin peşpeşe zekat ödemeleriyle aşınmasına müsaade etmemesini tavsiye eden Hz. Peygamber (S.A.V.) tarafından ifade edilmiştir. Bir başka ifadeyle, bir kişinin servetinden ödemesi gereken efektif zekat oranı % 4 ise, o kişi, bütün ser-

maye kazancının tasarruf edilerek ana sermayeye katıldığını farzedecek olursak, en azından % 4'e eşit bir gelir oranı araştırılmalıdır ki zekatın yıldan yıla mütema-diyen eksilteceği servetini bir azalmaya meydan vermeden koruyabilsin. Bu, ser-maye üzerinde efektif zekat oranının zekat ödeyen kişinin zekat sebebiyle serve-tini aşınmadan korumak için (kazanmaya) çabalayacağı asgari miktarı temsil etti-ği anlamına gelir.

Dahası, zekat nakit (her tür banka mevduatı ve tasarruflar) ile mücevherat ve üretken kullanımdan uzak tutulan benzer değerler üzerine tarhedildiği için, öyle görünüyor ki, varlıklarını üretim çizgisinin dışında tutanlar zekat yoluyla cezalan-dırılmaktadırlar. Bu kaynakların bu şekilde üretken olmayan kullanımlarını veya bunların üretken olarak kullanılmasına yönelik faaliyetin yokluğunu (ve gecikme-sini) azaltmaya yönelik bir motivasyon sağlar.

Zekatın toplanma usulüne baktığımızda, zekatı ödeyen kişi üzerinde üçüncü ne-vi bir etki ilave edilebilir. Prensipde zekat, zekat alıcısı olarak fakirin rencide edil-mesine yol açmadığı müddetçe ödeyen kişi için daha kolay olan şekilde toplan-malıdır. Bu da zekatın prensipde mümkün olduğunca çabuk ve aynı olarak toplan-ması gerektiği anlamına gelir. Bu da açık bir şekilde zekat ödeyen kişinin envan-terini azaltır ve malların toplumda daha iyi dolaşımını artırır (4). Günümüz top-lumlarında zekatın aynı olarak toplanması ve dağıtımı için usul ve araçların bu-lunması zor olmamalıdır, ki özellikle zekat yönetimi zekatı alacak kişilere (fakir ve ihtiyaç sahiplerine) aynı malların ulaştırılması için zekatı ödeyen kişi tarafından belli malların teslimini taahhüd eden senetler dağıtabilir.

II. Bölüm: Zekatın Toplam Tüketim Üzerindeki Etkisi

Zekatın toplam tüketim üzerindeki etkisini anlamak için bu etkiyi önemli kılan zımnı varsayımını incelememiz gerekir. Zekat prensipde, sadece zenginden alınıp fakire (ve zekat idaresi çalışanlarına) verilerek gelirin yeniden dağılımını sağlar. Şayet bu gelir artışının fakir tarafından tüketime ayrılan oranı, gelirinde yol açaca-ğı azalma nedeniyle zengin vazgeçtiği (feeragat ettiği) gelirin tüketime ayrılma oranından daha yüksek ise, bu takdirde zekatın dağıtılması nedeniyle toplam tü-ketimin artacağı gibi bunun tersi de doğru olacaktır. Bu nedenle bütün argüman (id-dia) zengin ile fakirin marjinal tüketimi eğilimi, fakirin zorunlu temel tüketim ih-tiyaçlarının miktarı ve zekatın toplanması ile dağıtımı arasındaki zaman aralığı et-rafında dönmektedir.

İddia edilebilir ki, şayet sadece toplumun zengin ve fakir bütün üyelerine uygu-lanan bir tek toplam tüketim fonksiyonunun olduğu Keynezyen gelir teorisini dik-kate alacak olur ve bu fonksiyonun $C=a+by$ eşitliğindeki gibi doğrusal olduğunu varsayarsak, bu takdirde marjinal tüketim eğilimi (b) fonksiyonun tamamı için ay-

nı olacaktır ki bu da şu demektir: Düşük gelir seviyesindeki fakirin gelirindeki artış, tüketimde zenginin gelirindeki düşüşten kaynaklanan tüketim azalmasına eşit bir artışa yol açacaktır.

Bu fakir dikey eksenin doğru tarafında olduğu ölçüde doğrudur, fakat fakir sıfır gelire sahipse, yani C ekseninde a noktasında ise, bu durumda yaşamak için temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hala Oa kadar tüketim yapmak zorundadır (ki bu tüketim miktarı gelir dikkate alınmaksızın zorunluluktur ve bunun altında kişi varlığını sürdüremez). Gelir negatif olsa da aynı tüketim miktarı gereklidir, yani negatif gelirden fonksiyon Oa seviyesine yatay hale gelir. Bu da negatif gelir sahibi olan fakire ödenen zekatın tamamının $y=0$ seviyesini aşındırmaya kadar tüketim gideceğini ifade eder. Başka bir deyişle, negatif gelir durumunda, zekat dağıtımının sonucu olarak fakirin ortaya çıkan herhangi bir artışın tamamı, minimum tüketim seviyesinin altında kaldığından dolayı tüketilecektir. Sadece bu durumda, yukarıda zikredilen varsayımlar çerçevesinde gelirin yeniden dağıtımı toplam tüketimi artırır.

Benzer bir iddia da $C=y$ eşitliğiyle belirlenen sabit gelir teorisiyle ilgili olarak ileri sürülebilir ki burada fakirin gelirinde, zekat almasının sonucu olan bir gelir artışı, toplam tüketimi, zenginin gelirinin azalmasından kaynaklanan tüketim azalmasına eşit bir miktarda artırır.

Gerçekten de zekatın toplam tüketim üzerinde etkisi tartışması, bu durumda bir başka yaklaşımla olmalıdır. Doğru olarak, cemiyetin en azından zengin ve fakirden oluşan iki gelir kategorisinden teşekkül ettiği ve bu iki kategorinin farklı tüketim eğilimleri olduğu ileri sürülebilir. Fakirin marjinal tüketim meyli zengininkinden daha yüksektir. Keynezyen gelir teorisine göre (aynı şey sabit gelir teorisine de uygundur) biri zengin kategorisine diğeri fakir kategorilerine uygulanan iki farklı tüketim fonksiyonuyla karşı karşıyayız. Bu iki fonksiyonun eğilimleri farklıdır, yani yukarıdaki eşitlikteki b zengin ve fakire göre farklılaşır. Dahası, fakir için olan b zengin için olandan kıymet itibarıyla daha yüksektir. Bu durumda, zekat yoluyla zenginden fakire yapılan bir transfer cemiyetteki toplam tüketimi artırır. Yani zengin ile fakirin tüketim fonksiyonlarının birbirine eklenmesiyle elde edilen toplam bileşik tüketim fonksiyonunun eğimini artırır (5).

Bununla birlikte, hükümet ve zekat kurumu zekatı nakit yerine aynı olarak dağıtmaya karar verirse, ki bu fakiri dağıtılan şeyi tüketmeye mecbur tutmakla aynı şeydir, tüketimdeki artış dağıtılan zekat miktarına eşit olacaktır. Zekat aynı olarak toplandığında da buna yakın bir sonuç elde edilebilir, çünkü zekatın aynı olarak toplanması zekat ödeyenlerin nakdi gelirlerini değil envanterini (stok miktarını) azaltır. Bu onların tüketimlerinin azalmasını gerektirmez.

Temel ihtiyaçların miktarının veya tüketimin gelirden bağımsız olan kısmının et-

kisi yukarıdaki tahlilden anlaşılabilir. Temel ihtiyaçlar bütün cemiyetlerde aynı değildir çünkü bunların teşekkülünde biyolojik ihtiyaçlara ilaveten sosyal, kültürel ve dini faktörler de rol oynar.

Son olarak, zekat geliri zenginden fakire transfer ettiği için, onun toplanma ve dağıtılmasındaki zamanlama da tüketim etkisi üzerinde tesir icra eder. Şayet zekat 1. dönemde toplanır ve 2. dönemde dağıtılırsa toplam tüketim 1. dönemde azalır ve zekatın dağıtımıyla bu azalmayı telafi edecek etki için 2. döneme kadar beklemek gerekir. Tüketim üzerindeki bu zaman gecikmesi etkisi, zekat toplanma zamanından önce (mesela merkez bankası kredileriyle) dağıtılacak olursa tersine çevrilebilir.

III. Bölüm: Zekatın Yatırım ve Toplam Talep Üzerindeki Etkisi

Şayet biz, uygun bir şekilde zekatın toplam tüketim üzerinde müsbet bir etkisi olabileceği sonucunu çıkaracak olursak bu toplam talepte de bir artışı yansıtacaktır ki bu artış iktisadi canlılığı teşvik eden bir gösterge olacaktır.

Zekatın tasarruf ve yatırım etkisini dikkate aldığımızda, bu zaviyeden zengininin gelirinde, ödenen zekat miktarında bir düşme söz konusudur. Bu düşüş, zenginlerin tasarruf ve yatırımlarında bir azalmaya yol açacaktır, fakat bu azalma diğer iki unsurun etkisiyle telafi edilebilir veya edilemez. İlki, zekat tediyeleyenin bir kısmı fakir ve ihtiyaç sahiplerine sermaye malı şeklinde ulaşır ki bu da yatırımda bir artıştır. İkinci olarak, fakirlerin sağlık, beslenme, sosyal çevrelerindeki iyileşme ile yeni elde ettikleri sermaye dolayısıyla verimliliklerindeki artış, cemiyetin fakir kesiminin gelirini artırır. Bu da tasarruflarında (yatırım için elverişli fonlarda) ve tüketimde daha yüksek bir artışı ifade eden bir yükselmeye yol açacaktır.

Zekatın tasarruf üzerindeki etkisi dikkate alındığında nihai sonuç, bu etkilerden hangisinin kantitatif (sayısal) olarak daha yüksek olduğuna bağlıdır.

Yatırım için olduğu gibi, toplam tüketimde artışa yol açan zekatın neticesinde yatırımda artışa çağıran bir piyasa emaresi olması gerekirdi. Bu emareye tepki, ilgili varsayım altında, şayet dengenin sağladığı varsayılsa, yatırımda bir artış olacaktır. Zekatla alakalı olarak bu nevi emare için iki ana kaynak mevcuttur. 1. Fakirlerin tüketimindeki artış onların tüketim gelirlerinin tüketim etkisi ve aynı zamanda üretkenlik artışları vasıtasıyla husule gelir. 2. Zekat hasılatının ister (dayanıklı veya dayanıksız) tüketim malı şeklinde ister sermaye malı şeklinde olsun aynı olarak dağıtımı.

Bununla birlikte, İslam'ın tüketimde ifrat, gösteriş ve israftan uzak durmaya çağıran değerleri dikkate alınmalıdır. Bu öğretiler, kaynakları bu nevi tüketimden alıkoymak suretiyle yatırımın artmasına yardımcı olurlar.

Dahası zekatın, nakit para, talep fonları, mücevherat vb. gibi atıl bırakılan ser-

vet şekilleri üzerine tarhedildiğine dikkat çektik. Bu maddeler üzerine tarhedilen zekat atıl bırakılmaları durumunda bir nevi cezalandırma olduğundan bunların üretim veya tüketimde kullanılmasını teşvik eder.

Son olarak, yeni sermaye malları olarak dağıtılan bütün zekat miktarının yatırım-
da bir artış demek olduğu da belirtilmelidir.

IV. Bölüm: Zekat ve İslam İktisadında Makro-Modeller

Zekatın makro model oluşturmadaki rolü ile ilgili temel fikir, İslam iktisadında, bilindiği şekliyle şeriatın riba yasağı ve zekatın bir kombinasyonu üzerine temelendirilmiştir.

İslam iktisadında bir makro-ekonomik model oluşturmaya yönelik sayısız müslüman yazar tarafından geliştirilen çok sayıda teşebüs mevcuttur. Bütün bu modeller şu veya bu şekilde batı literatüründeki makro büyüme modellerine dayandırılmıştır.

M.M. Metwalli, İslami makro-modelini, meşhur IS-LM ekonomik modelinde aşağıdaki değişiklikleri yaptıktan sonra elde etmiştir:

a. Zekatın modele dahil edilmesinin tüketim fonksiyonunda, eğimindeki değişmeye ilaveten yukarıya doğru bir kaymaya yol açacağı varsayılmaktadır ki bunun sebebi de marjinal tüketim meyli düşük olan şahıslardan yüksek marjinal tüketim meyline sahip olan şahıslara kaydırılmasının yol açtığı daha yüksek marjinal ve ortalama tüketim meyilleridir.

b. Zekat oranı vahiy yoluyla belirlendiğinden, yazar oranı bir politika vasıtası olarak İslam Hükümeti'nin takdirine bırakılmış olan bir vergi değişkeni eklemiştir.

c. Yatırım fonksiyonundaki faiz oranının yerine yatırımın beklenen getiri geliri miktarını koymuş ve ikinci olarak IS-LM modelinde faiz oranı ile yatırım arasındaki ilişki negatif olduğundan, Metwalli'nin modelinde beklenen getiri miktarı ile yatırım arasındaki ilişki pozitifdir.

d. Spekülatif amaçlı para talebini para talebi fonksiyonundan çıkarmıştır. Bu onu likidite tuzağı kargaşasından kurtarmıştır. Böylece para talebi sadece gelirin bir fonksiyonu haline gelir.

Daha sonra Metwalli, IS-LM modelinde bilindiği şekilde vergi oranındaki bir artma (azalma) nin etkisini tartışmayı sürdürür.

Mukherji Cambridge büyüme modelinin bir varyantını bilinen temel dikkat çeki özellikleriyle zekatı ilave ederek kullanır ki, bu modelde zekat servetin kendisi üzerine olduğu gibi üretim ekipmanı olarak kullanılan kısmı haric servetteki artışlar üzerine de tarhedilir. Zekat aynı zamanda gelirin, ister ücret isterse kar şeklinde olsun (tüketim için kullanılmayıp) tasarruf edilen kısmından da alınır. Son

olarak da zekat orantılıdır, müterakki değildir. Mukherji, tahliline devamla şu sonucu çıkarır: "Zekatın toplanıp dağıtıldığı herhangi bir ekonomide denge büyüme şartı iki durumda pozitif bir büyüme oranında gerçekleştirilebilir; zekatın zenginın artan malından toplanarak ücret sübvansiyonu şeklinde fakire dağıtıldığı durumda ve zekatın hem servet stoğu hem de servet üzerindeki artışlardan aynı zamanda toplandığı durumda.

Al-Jrihi, modelini Kaldor-Posinetti modeli olarak bilinen modelinden çıkarmaktadır. Cemiyeti zekat ödeyenler ve zekat alanlar olarak tasnif ederek zekatı modelle idhal etmektedir. Her iki grup da üretken mallara malik olmakla birlikte, aynı zamanda ücret karşılığında çalıştıkları için her bir grubun geliri ücret ve karlardan elde edilir. Açık bir şekilde, zekat ödeyenlerden alınarak gelirlerinde bir azalmaya yol açılırken, tahsil edilen miktarın politikaya göre belirlenen bir oranı Kur'an-ı Kerim'in 9:60 ayetinde zikredilen, zekat alabilen diğer sınıflara verildiği için bunun tamamı gelirlerinde bir artışa yol açacak şekilde fakirlere ödenmemektedir.

Al-Jahiri'in sonucu şudur: Kaldor-Pasinetti modelinin aksine, fakirler ve zenginlerin gelirdeki payları sadece sermayedar kesimin marjinal tasarruf meyline değil, aynı zamanda zengin, fakir ve zekat hasılatından faydalanan diğer kullanıcıların marjinal tasarruf meyline de bağlıdır. Aynı şekilde, ekonomideki gelir payları zekatın miktarından ve zekat hasılatından fakire verilen oranı belirleyen politikadan da etkilenir. Faktör hisseleri zekatın mevcudiyetinden olduğu gibi onun dağıtımından da etkilenir.

Kaldor-Pasinetti modeliyle karşılaştırıldığında Al-Jarihi şu sonuca ulaşır: Zekatın uygulandığı ve faizin yasaklandığı (yani kapitalist faiz sisteminde olduğu gibi atıl kaynakların gelir elde etmesinin yasaklanmasıyla kalınmayıp üzerlerine zekat tahvil olmak suretiyle cezalandırıldığı) İslam ekonomisinde tasarrufların fiziki yatırıma aktarılması gerekecek ve zenginlerle fakirler arasında daha az bir gelir dengesizliği, daha yüksek bir sermaye getirisi ve düzenli ve yüksek oranlı bir büyüme olacaktır.

V. Bölüm: Bir İktisat Politikası Vasıtası Olarak Zekat

Bu bölümün başında İslam Hükümeti'nin zekat işlerinin yürütülmesi hususundaki rolüyle alakalı birkaç önemli hususu hatırlamak faydalı olacaktır. Zekatın toplanması ve dağıtımı, temelde İslam Hükümeti'nin bir vazifesidir. Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber (S.A.V.)'den devlet başkanı olarak zekat toplanmasını ister (9:103). Neticede, Hz. Peygamber (S.A.V.) o dönemdeki İslam ülkesinin muhtelif yörelerine zekatı tahsil etmek ve hak edenlere dağıtmak üzere zekat tahsil ve dağıtım memurları tayin etmekteydi. İlaveten, Hz. Peygamber (S.A.V.) Muaz'ı Yemen'e vali olarak gönderirken ona yeni müslüman olan Yemenlilere Allah'ın

"zenginden alıp fakire verilmek üzere" zekatı farz kıldığını haber vermesini emretmişti. Bu uygulama İslam ülkelerinde Osmanlı Devleti'nin zevaline kadar devam etmiştir (6). Sadece devlet zekat toplamayı reddettiği veya bundan imtina ettiği zamanlarda şahıslar Allah'a karşı dini vazifelerini yerine getirmek için şahsi olarak hak edenlere ödemeye devam etmişlerdir. Bu da demektir ki, İslam Devleti temelde zekatın toplanması ve dağıtılmasıyla ilgili gerekli icrâatta bulunmak ve karar almak için ihtiyaç duyulan kurumdur. Başka bir ifadeyle, zekatın bir iktisadi politika vasıtası olarak kullanılması için gerekli şart, zekat idaresinin temel olarak İslam Hükümeti'nin yetkisine verilmesiyle gerçekleştirilebilir.

Yeterli şartın sağlanıp sağlanmadığını görmek için İslam Hükümeti'nin zekatla ilgili yetkisinin şümülu meselesine bakmamız gerekir. Kur'an- Kerim ve Sünnet metinleri ile ilgili fıkhi mirasımızdan aşağıdaki hususları çıkarabiliriz.

1. Muhtelif servet ve gelir kalemleri üzerindeki zekat oranı vahiy ve sünnet ile belirlenmiştir; bu İslam Hükümeti ve onun Şura (Meclisi) dahil hiç bir otorite tarafından değiştirilemez.

2. Aynı şekilde sünnetle bildirilen bazı açık muafiyetler hiçbir teşrii faaliyetle zekata tabi kılınır hale getirilemez. Bu muafiyetler, mesela evde muhafaza edilen şahsi yiyecek ve giyecek maddeleri, mesken, şahsi ulaşım vasıtası ve ev eşyaları vb.'ni içine alır.

3. Bu durumda bile fukaha tarafından zekat kapsamına alınması tartışılan maddelerin bulunduğu politik kararlarda ihtihada açık olan özellikle üretken (gelir getiren) sabit varlıklar ve hisse senetleri, mücevherat, zinetler, dekorasyon malzemeleri, ücret ve maaşlar, mesleki gelirler vb.'ni içine alan yeni servet ve gelir şekillerinin oluşturulduğu geniş bir alan hala mevcuttur.

4. Politik karar verme mekanizmasına bırakılan bir başka geniş alan da zekatın toplanma ve dağıtımıyla ilgili işlemlere ait hususlardır. Bunlar aşağıdaki hususları ihtiva eder:

a. Zekatın nakdi ve/veya ayni olarak toplanması:

Zekatın toplanmasında İslam Hükümeti nakdi veya ayni usullerden mevcut ekonomik duruma uygun olan herhangi bir terkibi seçebilir ve özel olarak zekatın ve genel olarak da İslam devletinin iktisadi hedeflerini destekler.

b. Zekatın ayni ve nakdi olarak dağıtımı:

Yine burada da toplam zekatın nakdi olarak dağıtılacak yüzdesinin seçimi İslam Hükümeti'nin zekatın amaçlarını gerçekleştirmeye en uygun dağıtım kararını almasına müsaade eder. Aynı sebeple, zekatın dağıtımında istifade edilen mal ve hizmetlerin seçimi de zekatın bir iktisat politikası olarak kullanılması açısından ay-

nı derecede önemlidir. Mesela, belli iktisadi hedefleri gerçekleştirmek amacıyla zekat, tüketim malları, sermaye malları veya dayanıklı tüketim malları şekillerinde dağıtılabilir. Bir misal olarak, farzedelim hükümetin bir yeniden servet dağıtımı hedefi var; bu durumda zenginleri malik olduğu (halka açık) hisseli şirketlerin hisse senetlerini dağıtarak bunu gerçekleştirebilir.

c. Zekatın toplanma ve dağıtımının zamanlanması

Zekatın temelde yıllık bir vergi (vazife) olduğunu hatırlarsak, şeriati, özellikle muasır sanayi toplumunda zekatın toplanması ve dağıtılmasına mahsus yılın belli bir günü olacağına dair katı bir tesbiti yoktur (7). İslam Devleti, ekonomik hedeflerini gerçekleştirmek için tahsilat ile dağıtım arasında herhangi uygun bir zaman aralığını seçebilir.

d. Zekatın tahsilatının gecikmesi ve peşin olarak tahsili:

İslam Hükümeti iktisadi depresyon veya kriz nedeniyle bazı yıllarda zekatın tahsilatını geciktirebilir. Aynı şekilde cemiyetteki gelir ve servet dağılımında bir takım hızlı ve önemli yapısal değişiklikleri sağlamak amacıyla zekatı bir yıl veya daha fazla süreyle peşin olarak tahsil etmeyi tercih edebilir.

e. Tahsilat ve dağıtımın coğrafi dağılımı:

Şeriata göre zekatın prensipte toplandığı yerde dağıtılmasının gerektiği bilinir. Fakat, kriz, ihtiyaçların tazyiki veya böyle bir transferle ümmetin önemli çıkarlarına hizmet etmenin mümkün olduğu durumlarda hükümetin zekatı bir yerden diğerine nakletmesi de caizdir.

Yukarıda zikredilen beş alanla alakalı politik kararların esnekliği zekatı sosyal ve iktisadi değişiklikler için önemli bir araç yapmaktadır. Zekatla ilgili bu gibi politika vasıtalarını kullanmak suretiyle hükümet servet ve gelir dağılımında yapısal ve cari değişiklikler gerçekleştirebilir, toplam tüketimi resesyon döneminde teşvik edecek ve gelişme döneminde azaltacak uygun kararları almak suretiyle toplam tüketim ve yatırımı ustalıkla bir şekilde kontrol edebilir.

VI. Bölüm:

Muasır İslami Bir Ekonomide Zekatın Tahminiyle Alakalı Meseleler:

Muasır bir İslami ekonomide zekat hasılatını tahmin etmenin amacı, zekatın yapılabileceği transfer ödemesinin muhtemel miktarını bilerek zekat idaresinin dağıtım hedeflerini gerçekleştirmek için elde edilebilir kaynakları değerlendirmesidir. Bu nevi tahmin şüphesiz, zekatın fiilen uygulandığı İslam toplumunda karar verme konusunda önemlidir. Zekat hasılatının tahmini aynı zamanda İslami ekonomide zekatın tahsil ve dağıtımının potansiyel etkisini analiz etmek için teorik bakış açısından ve bugünün dünyasında İslam Hükümeti tarafından toplanıp dağıtılma-

sının gerektiği hususundaki ampirik etkiyi tahmin etmek açısından önemlidir.

Şayet muasır bir İslami ekonomide zekat hasılatını tahmin etmek istersek iki nevi temel problemle karşı karşıya kalırız: Fikhi problemler ve bilgi toplama (enformasyon) problemi.

Zekat Tahmininin Fikhi Problemleri

Fikhi Problemler iki husustan kaynaklanmaktadır: İlki, fikhi hükümler yüzyıllar önce, özellikle tabi mallar hususunda bizimkilerden temel farkları olan ekonomiler için teşekkül etmişlerdi. Bu nedenle, sanayi devriminden özellikle modern teknolojinin ortaya çıkmasından önce herhangi bir endüstrinin terkiibinde sabit varlık yatırımı cüz'î idi. Bugünün teknolojisinde ise mal ve hizmetlerin üretimi için gerekli sabit varlıklar büyük bir servet teşkil eder. İlâveten, muasır teknolojideki finansal varlıkların işletilmesi, gelirlerini maksimize etmeyi amaçlayan servet sahiplerinin fikhi kuralların teşekkül ettiği dönemde tahayyül edilebileceğinden daha hızlı bir şekilde, varlıklarının kullanımını bir işten diğerine kısa zamanda kaydırmalarına imkan tanır.

Dahası, fikhi kuralların teşekkülü döneminde mevcut olmayan yeni varlık şekilleri icat edilmiş ve belli varlık şekilleri ile gelir kaynaklarının rölatif ağırlığı özellikle teknoloji ve enformasyon devrimlerinden sonra büyük değişiklikler geçirmiştir.

Bütün bunlar, yeni varlık şekilleri ve gelir kaynakları hakkında yeni dini kanaat ve yeni ihtiyaçları gerektirmektedir.

Fikhi problemlerin ikinci sebebi, zekatla alakalı pek çok meselede değişik fikhi görüşlere sahip olduğumuz gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Bu husus şu üç görüş örneğiyle anlaşılabilir: 1. Zekatın zirai mahsûlün ne kadarını kapsadığı konusundaki görüşler her nevi üründen sadece buğday, arpa, hurma ve kuru üzüm kadar farklılık arzeder. 2. Canlı hayvanların hangilerinin zekata tabi olduğu konusundaki görüşler sadece otlakla beslenen hayvanlardan çiftlikte beslenen hayvanları da içine alacak şekilde farklılık arz etmektedir. 3. Sığırların nisabı konusunda İslam alimleri arasında ortak bir görüş mevcut değildir, halbuki şunu hatırlatmak gerekirse, nisabı hakkında ihtilaf olmayan deveye mukabil sığır, artık bütün müslüman toplumlarında daha yaygındır.

Bununla beraber bu fikhi problemler araştırmacılar için fazladan bir zorluğa mal olsa bile çözüme kavuşturulabilir. Mesela, araştırmacı muhtelif görüş terkipleri tesbit ederek bu terkiplerden biri veya birkaçına göre zekat tahmininde bulunabilir. Hanefilerin veya Kardavi'nin görüşlerini esas alarak buna göre zekat tahmininde bulunabilir.

Bilgi Toplama (Enformasyon) Problemleri:

Zekat tahminindeki bilgi toplama (enformasyon) problemi İslam ülkelerinde zekat tahmini için gerekli malumatın genellikle yayınlanmış istatistiklerde mevcut olmayışı olgusundan kaynaklanmaktadır. Mesela, nisabın üzerinde mala sahip olan kişilere ait banka mevduatlarının toplam miktarı ile alakalı malumat mevcut değildir. Aynı şekilde, yayınlanmış zirai istatistikler nisabdan fazla üretim yapan çiftçilerle nisabdan az üretim yapanları tefrik etmemektir. Aynı şekilde, şahsi servetlerle ilgili yayınlanmış malumat mevcut değildir ve bu mevcut olduğunda bile, şeriatın şahsi eşyayla ilgili yayınlanmış malumat mevcut değildir ve bu mevcut olduğunda bile, şeriatın şahsi eşyalarla ilgili muafiyetlerini dikkate almaya imkan tanıyacak bir şekilde tasnif edilmemiştir. Bütün bu istatistiki idarelerinin bürolarında var olan normal bir usulle elde edilmiş toplam rakamlardan elde edilecek ham malumatı araştırmak ile zekata konu olabilecek pek çok malla alakalı sayısız tahminin bir arada yürütülmesini gerektirmektedir.

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

Dipnotlar

1. Şayet, göklerin, yerin ve bu ikisi arasındaki her şeyin maliki olan Allah'ın birliğini İslam iktisadının birinci esası kabul edecek olursak, zekat da bu sistemin ikinci esası olur.
2. Bazı İslam ülkelerinde zekatın tahmini üzerine yapılan çalışmada, Monzer Kahf petrol üreticisi olan ve petrol üreticisi olmayan ülkeleri temsilen seçilen 8 İslam ülkesinde zekat gelirlerinin GSMH'nin % 2 ve % 8.5'i arasında olabileceği sonucuna ulaşmaktadır. ("Financial Potential of Zakah in Muslim Countries", basılmış araştırma, Monzer Kahf, IRTI, 1986). Abdallah Al Taher 18 İslam ülkesindeki zekat gelirlerini % 4.2 ile % 14.2 arasında tahmin etmektedir. bkz. Abdallah Al Taher, "Zakah Proceeds and Social Development" (Zekat Gelirleri ve Sosyal Gelişme) in Financial Resources of the State in Contemporary Society from Perspective (İslami Perspektiften Çağdaş Toplumda Devletin Finansal Kaynakları içinde), ed. Monzer Kahf, Yayınlayan: IRTI, Jedah, 1989)
3. Gerçek anlamda ödenen zekat çalışmalarının ücretini dahil etmek zor olsa da, zekatın gerçek hedefi olan fakir ve ihtiyaç sahibine, tüketim malı, dayanıklı tüketim malı veya sermaye malı olarak her ne şekilde olursa olsun bir transfer ödemesi olarak yapıldığını söylemek zor olması gerektir.
4. Zekatın aynı olarak toplanması Hz. Peygamber (S.A.V.) zamanında bir istisna değil, esas kuraldı.
5. Bunun aynısı, düşük gelir seviyelerindeki marjinal tüketim eğiliminin yüksek seviyelerde olduğundan daha yüksek olduğu doğrusal olmayan birleşik tüketim fonksiyonlarında da görülebilir.
6. Bu uygulama Yemen'de kesintisiz günümüze kadar devam etmiştir.
7. Ziraattan alınan zekatın hasat zamanı ve canlı hayvanlardan alınan zekatın yayla hayvanları için yaylak zamanı (sulama için kuyu ve havuz başlarına geldiklerinde) ödenmesi gerektiği bilinmektedir. Bu tarihler hadislerde, sadece zekat ödeyenlere kolaylık olması için önerilmiştir ve bu iki kalem mal, muasır sanayi toplumunda zekata konu olabilecek servet ve gelir toplamı içinde yüksek bir oran teşkil etmez. Daltası, bu tarihler İslam Hükümeti üzerine sıkı bir mecburiyet getirmedikinden, tarafların hepsi için uygun olduğu takdirde tahsilatı senenin muhtelif tarihlerinde olacak şekilde değişiklik yapılabilir.

Referanslar

Awad, Muhammad Hashim, "Adjusting Tax structure to Accommodate Zakah, In Management of Zakah, IRTI, pp. 77-96.

Chaudhury, Masudul Alam, Contribution to Islamic Economic Theory

Darwish, A. F. and Zain, M.S, "Effects of Zakah and Agregate Consumption Function in Islamic Economy (Arabic)", JRIE V. 1, No.2, 1984

Faridi, F.R., "Zakah and Fiscal Policy", In Studies in Islamic Economics, pp.119-130 Khurshid Ahmed, Ed.

Iqbal, Munawar, "Zakah, Moderation and Aggregate Consumption Function in an Islamic Economy", JRIE V. 3, No. 1, 1985

Al Jarihi, Mabid, "Toward an Islamic Macro Model", JRIE V. 2, No.2, 1985

Khan, M. Fahim, "Macro Consumption Function in an Islamic Framework", JRIE V. 1, No.2, 1984

Metwalli, Mukhtar M., "General Equilibrium and Aggregate Economic Policies in Islamic Economy (Arabic)", JRIE V. 1, No.1, 1983

Mukharaji, Badal, "A Macro Model of the Islamic Tax Sysem", Indian Economic Review, V.XV, No.1, taken from Arabic translation in JRIE V. No.1, 1983

Al Qaradawi, Dr. Yusuf, "Zakah Role in curing Social and Economic Malaises (Arabic)", Islamic Economics, Selected papers of the first Islamic Economics International Conference, 1976 Publication 1980, ICRIE pp.226-271.

Tag El-Din, S.I., "Allocation and stablizing functions of Zakah in an Islamic Economy" Paper presented at the International Seminar on Fiscal Policy and Development Planing in an Islamic State, Islamabad, July 6-10, 1986.

Zarqa, Anas, "Role of Zakah in the economy (in general an in fiscal policy (Arabic)" in the Proceedings of the first International Conference on Zakah, Zakah House, Kuwait, 1984.

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

İSLAM ÜLKELERİ ARASINDA EKONOMİK İŞBİRLİĞİ

Dr. Haşmet Başar

Leader, Economic Cooperation Group Research Division, IDB/IRTI

Jeddah/ Saudi Arabia

Çev. Dr. Adnan Büyükdenez

I. İslami Açıdan Ekonomik İşbirliğinin Önemi

İşbirliği, Müslüman toplumlar için yeni bir kavram değildir. Yüce Kur'an "taawun" kelimesi ve türevlerinden çeşitli yerlerde bahsetmek suretiyle, gerek birey ve gerekse toplumun sosyo-ekonomik hedeflerini gerçekleştirmesinde etkin bir araç olarak işbirliğinin önemini vurgulamıştır. Bunun ötesinde; İslam beşeri problemler ve bu problemlerin çözümünde kardeşlik ve işbirliğine özel bir önem atfetmektedir. İnsanların yakın birlikteliğini ifade eden toplum (ceem'ia) kelimesi Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde birçok yerde ve değişik şekillerde kullanılmıştır.

Gerçekte; diğer dinlere kıyasla İslam'ın en önemli ayırtedici özelliklerinden birisi kardeşliğe dayalı bir toplum anlayışı ve topluma yönelik direktifleridir. Bunun ötesinde; Batı toplumlarından farklı olarak, İslam'da cemaat (topluluk) belli bir bölgede yaşayan ya da belli bir dine mensup insan grubu olarak telakki edilmemekte, bölgesel ve milli sınırların ötesine taşan daha geniş bir kavram olarak tasvir edilmektedir.

İlginçtir ki, "co-operation" (işbirliği) ve "society" (toplum) kelimeleri Latince'den kaynaklanmakla birlikte, pratikte M.S. 18. yüzyıla kadar kullanılmamıştır. Belki, İngilizce lisanı o yüzyılda değişen sosya-ekonomik şartlar nedeniyle bu kelimeleri keşfetmiş olabilir. Tarih; işbirliğine ve dengeli bir beşeri kalkınmaya dayalı toplum kavramının Batı toplumlarından çok daha önce ilk defa İslam tarafından algılandığına ve tanıtıldığına işaret etmektedir. Kur'an-ı Kerim'deki bir çok ayet arasında özellikle Maide Suresi Ayet 2, Al-i İmran Suresi Ayet 104, 105, 110 ve 115, Tövbe Suresi Ayet 41 ve 71, Hac Suresi Ayet 41, Müslümanlar arasındaki işbirliği ve birlikte çalışmanın önemini özellikle vurgulamaktadır.

Kur'an-ı Kerim yanında Hazret-i Peygamber (S.A.V.) ashabına, güçlü ve müreffeh bir toplum kurmak amacıyla aralarında işbirliği yapma ve birbirine yardımcı olma tavsiyesinde bulunmuştur (Sahih-i Buhari Cilt II, Sayfa 1368). Peygamberimiz (S.A.V.) dönemindeki ve sonraki dönemlerdeki uygulamalar, Müslümanlar birlik içinde oldukları her zaman dünya ekonomisi ve siyasi düzeninde güçlü bir konuma sahip bulunduklarını kanıtlamıştır. Şanlı bir geçmişe sahip Müslüman ülkeler için yeniden İslami işbirliği kavramını benimsemek ve geçmişteki gücümüzün en azından belli bir kısmını tekrar elde etmek amacıyla gerekli aksiyonu göstermek için bugün yeni bir dönemdir.

Bu amaçla; Müslüman ülkeler arasında daha yakın ilişkilerin tesisi amacıyla bir dizi toplantı ve konferanslar düzenlenmiş, ekonomik ve politik gruplaşmalar teşvik edilmiştir.

II. İslam Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Şartları

İslam ülkelerinin sosyo-ekonomik şartlarına ilişkin istatistikler aşağıdaki gerçekleri göstermektedir.

Dünya yüzölçümünün % 60'ının gelişmekte olan ülkelere % 40'ının da sanayilemiş ülkelere ait olduğu hesaplanmaktadır. İslam ülkeleri toplam dünya kara alanının % 19'unu, ekilebilir ve üretken alanların % 13'üne (ki bunun ancak % 6'sı sulanabilmekte) sahip bulunmaktadır. Bunun ötesinde; modern teknolojik imkanların uygulaması da son derece sınırlı bulmaktadır. Örneğin, 1991 yılında 47 İslam ülkesindeki toplam traktör sayısı 1.5 milyondan daha az idi (bu, dünyadaki toplam traktör sayısının sadece % 5'ine tekabül etmekte olup, İslam ülkelerindeki toplam traktörün yarısı Türkiye'de bulunmaktadır). Benzer bir durum haşere ilaçları, kimyevi maddeler ve koruma ilaçları gibi girdilerin kullanımı için de söz konusudur. İslam ülkelerinin yarısından fazlası açlık ve fakirlikten kötü bir biçimde etkilendiği için, kaynaklarının daha fazlasını tarım sektörüne ve gıda güvenliği bölgelerine yönlendirmek zorunda kalmaktadır.

İstatistikler 1992 yılı itibarıyla dünya nüfusunun 5.5 milyarı aştığını, bunun 4.5 milyarının (yani % 82'sinin) gelişmekte olan ülkelere yaşadığını göstermektedir. Belirtmek gerekir ki, İslam Kalkınma Bankası'na üye 47 ülkenin resmi olarak nüfusu 1992 yılı itibarıyla 1.1 milyarın üzerinde bulunmakla birlikte; yeni bağımsızlığına kavuşmuş Orta-Asya Cumhuriyetleri ile Hindistan, Rusya ve Çin gibi üye olmayan ülkelerdeki ve dünyanın diğer bölgelerindeki Müslüman topluluklar dahil edildiğinde bu rakam 1.5 milyara ulaşmaktadır. Gerçekte, % 2.3'lük hızlı nüfus büyümesi (% 4.7 ile Ürdün, % 4.6 ile Suudi Arabistan ve % 4.2 ile Umman dünyada rekor hızla nüfus büyümesi gösteren ülkelerdir) müslüman nüfusu 2025 yılı itibarıyla 3 milyara yaklaşacaktır; bu ise 30 yıldan daha kısa bir sürede dünya nüfu-

sunun üçte birinin Müslüman olacağı anlamına gelmektedir. Diğer tarafta, sanayileşmiş dünyada ortalama yıllık nüfus artış hızı % 1'in altında olup, bunun sonucu dünya nüfusu içindeki payları % 15'ten (522/5350) 2025 yılı itibarıyla % 11'e (922/8247) gerileyecektir.

Dünya nüfusu içinde büyük bir paya sahip olmakla birlikte, İslam ülkelerinde ortalama yaşama süresi sadece 57 yaştır. Bu ortalama gelişen ülkeler için 64, dünya ortalaması olarak 64, sanayileşmiş ülkelerde 77 yaştır. Diğer bir ifade ile, zengin ulusların vatandaşları ortalama Müslüman nüfusa göre % 30 daha uzun yaşamaktadırlar. Nüfusun sektörel dağılımı İslam ülkelerinde toplam nüfusun yaklaşık üçte ikisi kırsal kesimde yaşamakta olup zirai faaliyetlerle uğraşmaktadır. Teknolojik girdiler kullanamadıkları için, gelirleri tabiat koşullarına bağlı bulunmaktadır. Elverişsiz yurtiçi ve dış piyasa yapıları ve organizasyonel yetersizlikler bu fakir ulusların tarımla uğraşan kesimi üzerinde ilave bir külfet oluşturmaktadır.

En son istatistikler İslam ülkelerinin cehaletle mücadeleye öncelik vermeleri gerektiğine işaret etmektedir. Halen tüm müslüman dünyanın % 46'sı okuma-yazma bilmemektedir. Sonuçta; yaklaşık 450 milyon insan cehaletten muzdarip olup, çeşitli sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal problemlerle yüzyüze bulunmakta ve ülkelerinin kalkınma faaliyetlerine çok az katkıda bulunabilmektedir. İslam ülkelerinin iç açıcı olmayan durumu Milli Gelir İstatistiklerinden de gözlenebilir. Sanayileşmiş ülkelerde kişi başına ortalama gelir 1992 yılında 15.000 Dolar'ın üzerinde idi. Dünya ortalaması 3.000 Dolar iken; petrol üreten ülkeler hesaba katıldığında, İslam ülkelerinde kişi başına ortalama gelir 2000 dolar idi. Daha detaylı bir inceleme İslam ülkeleri arasında sadece 4 petrol üreten ülkenin (Brunay, Bireşik Arap Emirlikleri, Katar ve Kuveyt) yüksek gelir grubunda, diğer 7 petrol üreten ülkenin (Suudi Arabistan, Bahreyn, Umman, Libya, Malezya, İran ve Cezayir) ise üst gelir grubunda yer aldığını göstermektedir. Beş ülke (Türkiye, Tunus, Ürdün, Suriye ve Fas) orta-gelir grubunda yer almıştır. 30 İslam ülkesi düşük gelir grubu olarak sınıflandırılırken, bunlardan 20'si 500 Dolar'dan daha düşük kişi başına ortalama gelir düzeyi ile dünyanın en fakir ülkeleri olarak bilinmektedir.

İslam ülkelerindeki yöneticiler, çok sınırlı ekonomik ve mali kaynaklara rağmen, çabalarını eğitim ve sağlık projelerine kanalize etmek yerine savunma ve askeri amaçlı harcamalara öncelik vermişlerdir. Birleşmiş Milletler İstatistikleri, 1992 yılında sanayileşmiş ülkelerin merkezi hükümet harcamalarının % 94'ünü savunma amaçlarına, % 12'sini eğitim, % 13'ünü sağlık ve % 40'ını da sosyal refah amaçlarına tahsis ettiklerini teyid etmektedir. Bu oranlar İslam ülkeleri için sırası ile % 18, % 11, % 3 ve % 6'dır. Diğer bir ifade ile; Müslüman dünya kaynaklarının çok önemli bir kısmını (% 9 yerine % 18) askeri amaçlara, çok az bir kısmını da sağ-

lık ve sosyal refah programlarını tahsis etmiştir. Yanlış kaynak tahsisinin İslam ülkelerinin sosyo-ekonomik gelişmelerini geciktirdiği sık sık öne sürülen bir argümandır.

Sanayileşmiş ülkeler dünya ticaretine hakim durumda olup, ihracat ve ithalat işlemlerinin % 80'ini kontrol etmektedir. Son on yıllık dönemde İslam ülkelerinin dünya ticaretindeki payı % 8'i geçmedi. İslam ülkelerinin kendi aralarındaki ticareti % 9 civarında olmakla birlikte, ihracatlarının % 85 ithalatlarının da % 90'ı yüksek gelir grubundaki ülkelere dağılmıştır.

III. Uluslararası İslami Kuruluşların Ekonomik İşbirliğine Yönelik Genel Bir Görünümü

Yukarıda kısaca özetlenen ekonomik ve sosyal şartlar; İslam ülkeleri arasında ekonomik ve sosyal işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan ulusal, bölgesel ve uluslararası kuruluşların ne denli zor bir görevle karşı karşıya olduklarına işaret etmektedir. Bu durum birkaç nedene bağlanabilir.

Birincisi; İslam ülkelerinin % 90'ı hürriyet ve bağımsızlıklarına, yüzyıllar boyunca İngiliz, Fransız ve diğer Avrupa uluslarının sömürge yönetimi altında yaşadıkları son, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında özellikle 1950-1965 döneminde kavuşmuşlardır. Müslümanlararası işbirliği kavramı onlar için yeni bir olgu idi. Bu ülkeler problemlerini, başka ülkelerle işbirliğinden ziyade tek başlarına çözmeyi düşünmüştür. İkincisi; sömürge güçleri tarafından belirlenen sınırlar bölgeye barış ve güvenlikten ziyade sorunlar getirmiştir. Bunun sonucu; bağımsızlık sonrasında birçok komşu ülke birbirinin yakın dostu ve müttefiki değil düşmanı haline gelmiştir.

Üçüncüsü; İslam devletlerinin kapladığı alan Batı Afrika'da Senegal'den Uzakdoğu'da Endonezya'ya, Kuzey'de Arnavutluk'tan Güney'de Uganda ve Yemen'e uzanmaktadır. Bu dört yön arasında, 23'ü Afrika'da olmak üzere 51'in üzerinde ülke yer almaktadır. İstatistikler, İslam ülkelerinin yaptığı ihracatın % 85'nin 3 temel maddeye dayandığını göstermektedir; petrol üretici ülkelerin dış gelirlerinin yaklaşık % 95'i ham petrol ve rafine petrol ürünlerine dayanırken, iki temel tarım ürünü 28 İslam ülkesinin ihracat gelirlerinin % 90'ından fazlasını oluşturmaktadır. İslam Konferansı Teşkilatı ve İslam Kalkınma Bankası gibi uluslararası kuruluşlar dışında hemen hemen tüm işbirliği düzenlemeleri bölgesel, alt-bölgesel ve komşu ülkeler düzeyinde olmuştur. Bunun ötesinde, bazı işbirliği aksiyonları sağlam, uzun vadeli, fizibil proje ve stratejilerden ziyade, liderlerin ve başkanların geçici dostluklarına ve savunma amaçlarına dayanmıştır.

Resmi belgeler; diğer ülkelerle işbirliği yoluyla sosyo-ekonomik kalkınmayı hızlandırma, uluslararası ölçekte daha iyi bir imaj yaratmak ve son 40 yıllık dö-

nemde batılı hükümetlerin ve mali kurumlarının taleplerini karşılamak amacıyla yönelik olarak, İslam Konferansı Teşkilatı bölgesinde 115 kuruluşun tesis edildiğine işaret etmektedir. Bu kuruluşların bölgesel dağılımı aşağıda özetlenmiştir:

Bölge	Kuruluş Sayısı
Afrika	17
Asya	13
Arap Bölgesi	26
Uluslararası İslam Teşkilatları	20
Birleşmiş Milletler	24
Diğer	15
Toplam	115

Yukarıdaki Tablo; İslam Dünyası'nın çeşitli sosyo-ekonomik ve mali işbirliği program, plan ve stratejilerini geliştirmeye yönelik çok sayıda teşkilat ve kuruluşun mevcut olduğunu göstermektedir. Sorun bir kuruluş, organize bir komite ya da komisyon tesis etmek değil, fakat her kuruluşun hedef ve etkinliğini kesin bir şekilde tanımlamaktır.

Mevcut kuruluşların daha detaylı bir analizi; bu kuruluşlardan üçte birinin esas itibarıyla İKT üyesi ülkelerinin sadece ticaret ve kalkınma konularıyla ilgilendiğini göstermektedir. Bunun dışındaki kuruluşlar; üye-olmayan ülkelerle ilişkiler dahil, genel ekonomik, mali, ticaret ve kalkınma faaliyetlerini geliştirmeyi amaçlamaktadır.

İlginçtir ki; İslam ülkeleri ve özellikle Arap devletleri arasındaki ekonomik işbirliği 1950'li yıllara kadar uzanmaktadır. BM Asya Ekonomik ve Sosyal Komisyonu'nun 1947 yılında kuruluşunun hemen sonrasında, 1950 yılında Arap Ligi ve Arap Ekonomik ve Sosyal Konseyi (AESC) kurulmuştur. Bu kuruluşları; Batı Afrika Ekonomik Topluluğu (1959), Afrika Birliği Teşkilatı (1963), Afrika Kalkınma Bankası (1963), Arap Ortak Pazarı (1964), Arap Ekonomik Birliği Konseyi (1964), Arap Kültür ve Bilim Teşkilatı (1964), Orta Afrika Gümrük ve Ekonomik Birliği (1964), İktisadi İşbirliği Teşkilatı (1964) ve nihayet İslam Konferansı Teşkilatı'nın (1969) kurulması takip etti.

İslam Konferansı Teşkilatı bölgesi dahilinde (özellikle Arap ve Afrika bölgesinde) iktisadi işbirliğini geliştirmeye yönelik bölgesel ve alt-bölgesel teşkilatların kuruluşuna ilişkin ikinci dönem 1970'ten 1980'e uzanan dönemdir. Bu dönemde -büyük ölçüde, petrol fiyat artışlarının önemli bir rol oynadığı Orta-doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde olmak üzere- 23 teşkilat kurulmuştur. Bu kuruluşlar aşağıda kısaca belirtilmiştir:

- Arap İktisadi ve Sosyal Kalkınma Fonu (1971)
- Arap Zirai Kalkınma Teşkilatı (1972)
- BM Batı Afrika Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (ESCWA, 1973)
- Afrika Kalkınma Fonu (1973)
- Batı Afrika Kalkınma Bankası (1973)
- İslam Vakfı (1973)
- Afrika'nın Ekonomik Kalkınması İçin Arap Bankası (1974)
- Afrika ve Arap Ülkelerine Teknik Yardım İçin Arap Fonu (1974)
- Asya Kliring Birliği (1974)
- Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (1974)
- BM Dünya Gıda Konseyi (1974)
- Inter-Arap Yatırım Garanti Şirketi (1974)
- İslam Kalkınma Bankası (1975)
- Orta Afrika Kalkınma Bankası (1975)
- Arap Para Fonu (1976)
- Arap Petrol Yatırım Şirketi (1976)
- "Büyük GSL" Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (1976)
- İslam Ekonomik, Kültürel ve Sosyal İşler Komisyonu (1977)
- İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar ve Eğitim Merkezi (1978)
- İslam Teknik ve Mesleki Eğitim ve Araştırma Merkezi (1979)

İşbirliğinin değişik yönleriyle ilişkili üçüncü dönem kuruluşlar genellikle İKT düzeyinde kurulmuştur. Bu kuruluşların amacı kendilerini belli bölgelere sınırlı tutmaktan daha ziyade, uluslararası düzeyde hizmet vermektir. Bu kuruluşlar:

- İslam Bilim Teknoloji ve Kalkınma Fonu (1981)
- İslam Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (1981)
- İslam Fıkıh Akademisi (1981)
- İslam Ticareti Geliştirme Merkezi (1983)
- Kültür Daimi Komitesi (COMIAC), Ekonomi Daimi Komitesi (COMCEC) ve Bilim Daimi Komitesi (COMSTECH) (1983), İslami konularda ihtisaslaşmış Pakistan, Malezya, Nijerya ve Uganda'daki üniversiteler.

Arap ülkeleri, aralarındaki ekonomik, mali ve siyasi işbirliğini geliştirmek amacıyla bir takım bölgesel teşkilatlar kurma konusunda da aktif olmuşlardır. Bu kuruluşların bazıları (Körfez İşbirliği Konseyi gibi) Körfez bölgesinde ortak bir ekonomik politika oluşturmak için önemli girişimlerde bulunurken, diğerleri (Arap İşbirliği Konseyi ve Arap Magrib Birliği gibi) amaçlarının sadece bazılarını gerçekleştirebilmiştir.

1970'li yılların başlarında, çeşitli İslami kuruluşlar arasındaki işbirliğinin de önemli bir konu olduğu anlaşılmıştır. Bunun sonucu, iki önemli kuruluş İslam Konferansı Teşkilatı ve İslam Kalkınma Bankası İslami kuruluşların faaliyetlerinin koordinasyonuna önem vermektedir. İKT, çeşitli organ ve komitelerinin faaliyetlerini yılda iki kez gözden geçirmekte ve ekonomik stratejilerini İstanbul'daki COM-CEC toplantısında nihai hale getirmektedir. İslam Kalkınma Bankası İcra Direktörleri yılda en az 6 kez toplanmaktadır. Bankanın Güvernörler Kurulu (Genellikle üye ülkelerin Maliye ve Ekonomi'den sorumlu Bakanlarından oluşmaktadır) tüm faaliyetlerin gözden geçirildiği, politika konularının tartışıldığı ve gelecekte takip edilecek stratejilerin kararlaştırıldığı Genel Kurul'da bir araya gelmektedir. Bunun ötesinde, İslam Bankalarının yöneticeleri ve Ulusal Kalkınma ajansları da Genel kurula iştirak etmektedir.

İslam Konferansı Teşkilatı -diğer sorumlulukları yanında- tüm üye ülkelerin üst bir kuruluşu olarak, dünya üzerindeki tüm müslümanların refahına yönelik iktisadi ve sosyal politikaları belirlemek ve uygulamak gibi bir sorumluluk da taşımaktadır. Bu önemli görev büyük ölçüde İKT'nın 3 ana organı tarafından yerine getirilmektedir:

Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (COMCEC) 1974 yılında Ankara'da kurulmuştur. O tarihten bu yana, Türkiye Cumhurbaşkanı COMCEC'in Başkanı bulunmaktadır. COMCEC'in temel amacı, ekonomik ve ticari alanlarda İslam Konferansı'nın benimsediği kararları uygulamak ve İslam devletleri arasındaki işbirliğini güçlendirici mümkün tüm araçları incelemektir. COMCEC, İKT'nın diğer organları yanında İslam Kalkınma Bankası ile de çok yakın bir mesai içindedir. "Ankara Merkezi" olarak da bilinen İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar ve Eğitim Merkezi (SESRTIC) 1977 yılında kurulmuştur. SESRTIC kuruluşunda bu yana 40'in üzerinde seminer düzenlemiş, çok tanınmış "İktisat İşbirliği Dergisi" yanında 50 kadar kitap, döküman ve araştırma çalışmaları yayınlamıştır. "Kazablanka Merkezi" olarak da bilinen İslam Ticari Geliştirme Merkezi (ICDT), bilgi toplamakta ve yayınlamakta, İslam ülkelerindeki ticaret konularında araştırma ve eğitim programları düzenlemektedir.

İslam Ülkeleri İktisadi ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (COMCEC), İKT ülkeleri için yeni stratejiler formüle etme yanında, ticaret, tarım, endüstri, ulaştırma, haberleşme ve enerji alanlarında ilişkilerin geliştirilmesi ve sosyal ve teknik sektörlerin geliştirilmesi konularıyla da ilgilidir.

Ticaretin geliştirilmesi alanında aşağıdaki çalışmalar yapılmaktadır:

a. "İslam Ülkeleri Ticaret Enformasyon Ağı"nın (TINIC) kurulması için 1988 yılında adımlar atılmıştır. İslam Ticareti Geliştirme Merkezi (ICDT) ve İslam Kalkınma Bankası (IDB) TINIC'la işbirliği içinde bulunmaktadır.

b. İlgili dökümanların ve "İhracat Kredi Sigortası ve Yatırım Garanti Programı" Anlaşması'nın hazırlanması görevi 1986 yılında İslam Kalkınma Bankası'na verilmiştir. Gerekli çalışmaları takiben Anlaşma Maddeleri üye ülkelere sunulmuş, Anlaşma 1994 Ekim ayı itibarıyla 28 ülke tarafından imzalanmış, yakın bir gelecekte uygulamaya koymak üzere 9 ülke tarafından tasdik edilmiştir.

c. "Çok taraflı İslam Kliring Birliği" dökümanı, COMCEC'in öncülüğü ile, İslam Kalkınma Bankası tarafından hazırlanmış, Merkez Bankası Güvernörleri tarafından gözden geçirilmiş ve nihayet 1992 yılında COMCEC'in Sekizinci Oturumu'na sunulmuştur. Döküman halen sonuçlandırılma aşamasındadır.

d. COMCEC'in başarılarından birisi olarak kabul edilen Uzun Vade Ticaret Finansmanı Programı (LTTFS) 1987 yılında İslam Kalkınma Bankası tarafından kurulmuştur. Ana gayesi uzun vadeli (6 aya kadar) finansman temini yoluyla ticareti teşvik etmektir. Haziran 1994 itibarıyla, 9 ülkedeki 99 projeye toplam 281 milyon ABD Dolarlık finansman sağlanmıştır.

e. COMCEC ve Türk Standartlar Enstitüsü'nün öncülüğü ile 1992 yılında "Standartların Uyumlu Hale Getirilmesi İçin Metodoloji" isimli özel bir döküman hazırlanmıştır. Üye ülkelerin ilgili kuruluşlarından sözkonusu dökümanla ilgili görüş ve öneriler beklenmektedir.

f. COMCEC; ülkelerarası ticaretin gelişmesinde önemli bir rol oynayan İslam Ticaret Fuarları'na IMT'ye dahil üye ülkelerin katılımını teşvik etmektedir. Bugüne dek beş ticaret fuarı düzenlenmiştir. 6'ncı fuar 1995 yılında İran'da, 7'ncisi de 1996 yılında Lübnan'da yapılacaktır.

IV. İslam Ülkeleri Arasındaki Ekonomik İşbirliği İçin Stratejiler

İslam ülkelerinin ekonomik stratejileri üzerine ilk resmi döküman, 1981 yılında Taifte yapılan Zirve Toplantısında İslam ülkeleri Devlet Başkanları tarafından imzalanan 1981 Mekke deklarasyonu'dur. İlk etapta 10 sektörün ele alınması kararlaştırılmıştır. Bunlar:

1. Ziraî Kalkınma ve Gıda Güvenliği
2. Ticaret
3. Sınai Kalkınma
4. Ulaştırma
5. Haberleşme ve Turizm
6. Enerji
7. Bilim ve Teknoloji
8. Çalışma ve Sosyal Güvenlik
9. Sağlık ve Nüfus
10. Teknik İşbirliği

1984 yılında Kazablanka'da yapılan 4'üncü İslam Zirve Konferansı yukarıdaki hedeflerin gerçekleştirilme imkanlarını gözden geçirmiş ve öncelik alanlarını aşağıdaki 6 sektöre indirmiştir.

1. Ziraî Kalkınma ve Gıda Güvenliği
2. Ticaret
3. Sanayi
4. Bilim ve Teknoloji
5. Ulaştırma ve Haberleşme
6. Enerji

Global ekonomik ve politik şartlardaki gelişmeler ve son on yıldaki tecrübeler, yetkilileri Birinci Aksiyon Planı'nı gözden geçirmeye ve yeniden değerlendirmeye zorlamıştır. Plan; 1991 yılında yapılan Dış İşleri Bakanları Toplantısı ve 6'ıncı Zirve Konferansı'nda tartışılmıştır. Sonuçta; COMCEC, İslam ülkeleri arasındaki ekonomik işbirliğini güçlendirmek için yeni stratejiler üzerine bir döküman hazırlaması için İKT "Ankara Merkezi"ni görevlendirmiştir. Merkez'in hazırladığı döküman taslağı, ilgili İKT kuruluşlarından tüm uzmanların katıldığı istişari toplantılarda defalarca detaylı şekilde tartışılmıştır. Taslak daha sonra Ekim 1994'te yapılan COMCEC toplantısına sunulmuştur. Döküman bütünleşmiş bir İKT topluluğu öngörmekte olup, 10 ana sektöre ilişkin konuları incelemiştir. Bunlar:

1. Gıda, Tarımsal ve Kırsal Kalkınma
2. Endüstri
3. Enerji ve Madencilik
4. Dış Ticaret
5. Ulaştırma ve Haberleşme
6. Turizm
7. Para ve Finans
8. Teknoloji ve Teknik İşbirliği
9. İnsan Kaynakları Geliştirme
10. Çevre

Bu dökümanı daha önceki deklarasyonlardan ayırdeden belki de ne önemli özelliği, Müslüman dünyanın mevcut konularına yaklaşım tarzıdır. Döküman, her bir konunun üye ülkeler açısından önemini tasvir etmekte ve daha sonra amaçlarını ortaya koymakta, hareket tarzlarını tanımlayarak ilgili İKT organ ve kuruluşlarına görevler tevdi etmektedir.

İKT'nin "Ankara Merkezi" (COMCEC'in himayesinde) çeşitli alanlarda İslam ülkeleri arasındaki iktisadi işbirliğini geliştirme konusunda halihazırda kaydedeğer başarılar elde etmiş bulunmaktadır. Örneğin:

a. Tarım ve Gıda Güvenliği: Bu konuda dört İKT Bakanlar Konferansı ve İki Uluslararası Sempozyum yapılmıştır. 1991-1999 dönemi İslam ülkeleri için "Gıda Güvenliği Dönemi" ilan edilmiştir.

b. Endüstri: Dört İKT Bakanlar Konferansı ve iki uluslararası sempozyum düzenlenmiştir. Jointventure projeleri belirlenmiştir.

c. Ulaştırma: Bu konuda, COMCEC'in 1988 yılında Türkiye'deki Dördüncü Oturumu ile eşanlı olarak özel bir bakanlar toplantısı yapılmıştır. İkinci Bakanlar toplantısı 1991 yılında Endonezya'da yapılmış, üçüncüsü de 1993 yılında İran'da organize edilmiştir. Nihai tavsiyeler tüm üye ülkelere gönderilmiştir.

d. Enerji: Enerji konularındaki ilk bakanlar toplantısı COMCEC'in 5'inci oturumu ile eşanlı olarak 1989 yılında İstanbul'da yapılmıştır. Enerji kaynaklarının güç şebekesinin geliştirilmesi ile ilgili tavsiyeler İKT üyesi ülkelere iletilmiştir.

f. Altyapı ve Kamu Hizmetleri: Bu konudaki ilk Bakanlar toplantısı, COMCEC'in 7'inci oturumu ile eşanlı olarak 1991 yılında İstanbul'da yapılmıştır. İKT Genel Sekreteri ve COMCEC üye ülkelere beş rapor ve bu toplantıda alınan tavsiye kararlarını göndermiş ve üye ülkelerin kararları uygulaması istenmiştir.

g. Çalışma ve Sosyal Güvenlik: Bu konudaki "Uzman Grup toplantıları" 1984 yılında Malezya'da başlamış, daha sonra Ürdün'de (1985), Türkiye'de (1989) ve Mısır'da (1993) tekrarlanmıştır. Uzman grupları işgücü mübadelesi ve sosyal güvenlik konuları üzerine anlaşmalar üretmiş, ve ilgili kuruluşların dikkatine sunmuştur.

h. Teknik İşbirliği: Bu konudaki ilk Bakanlar toplantısı, COMCEC'in 1990 yılında Türkiye'de yapılan 6'ıncı Oturumuyla eşanlı olarak yapılmış ve temel noktalarda acil işbirliği çağrısında bulunulmuştur. Bunun yanında, 1990-94 döneminde dört uzmanlar toplantısı yapılmış raporlar üretilerek eğitim programlarının önemi vurgulanmıştır.

Bunun dışında; İKT Genel Sekreteryası, "Ankara Merkezi" ve COMCEC'in çabaları sonucu dört nizamname ve anlaşma hazırlanarak üye ülkelerin imza ve onayına sunulmuştur. Bunlar:

1. 2 Mayıs 1977'de Tripoli'de (Libya) ICFM tarafından benimsenen "İktisadi ve Ticari İşbirliği Genel Anlaşması". Amaçları: Yatırım ve sermaye transferini, bilgi ve teknik enformasyon mübadelesini teşvik etmek. Anlaşma 26 üye ülke tarafından imzalanıp onaylanmıştır. Bunlar: Bahreyn, Bangaldeş, Kamerun, Komoro, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri, Gine, Endonezya, Irak, Ürdün, Kuveyt, Libya, Malezya, Mali, Fas, Moritanya, Nijer, Umman, Pakisan, Filistin, Katar, Suudi Arabistan Senegal, Suriye, Tunus ve Türkiye'dir.

2. 5 Haziran 1981'de Bağdad'da (Irak) ICFM tarafından benimsenen "Yatırımların Teşviki, Korunması ve Garantisi Anlaşması". Amaçları: Sermaye transferlerini teşvik etmek, yatırımları ticari risklere karşı korumak, sermaye transferlerini garanti altına almak. 14 üye ülke tarafından imzalanarak onaylanmıştır. Bu ülkeler; Brunay, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri, Endonezya, Kuveyt, Mali, Fas, Uganda, Pakistan, Filistin, Suudi Arabistan, Somali, Tunus ve Türkiye'dir.

3. 10 Ekim 1990 tarihinde İstanbul'daki COMCEC Altıncı Oturumu'nda benimsenen "İKT Üyesi Ülkeler Arasında Tercihli Ticaret Sistemi Çerçeve Anlaşması" Endonezya, Libya, Senegal, Sudan, Çad ve Türkiye olmak üzere 6 üye ülke tarafından imzalanmıştır. Amaçları: İKT üyesi ülkeler arasındaki ticareti geliştirmek.

4. "İhracat Kredi Sigortası ve Yatırım Garanti Şirketi Anlaşma Maddeleri" 10 Eylül 1987 yılında İstanbul'da yapılan COMCEC Üçüncü Oturumu'nda benimsenmiştir. Suudi Arabistan, Mısır, Tunus, Ürdün, Endonezya, Çad, Pakistan ve Bengaldeş olmak üzere 8 ülke tarafından imzalanıp onaylanmıştır. Anlaşma Maddeleri yürürlükte değildir.

5. "İslam Sivil Havacılık Konseyi Nizamnamesi" 26 Eylül 1992'de Niomey'de (Nijer) ICFM tarafından benimsenmiştir. Bengaldeş, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri, Ürdün, Libya, Uganda, Filistin ve Senegal tarafından imzalanıp onaylanmıştır. Nizamname henüz yürürlükte değildir.

OIC Genel Sekreteryası aynı zamanda üye ülkelerin diğer sosyo-ekonomik ve hukuki problemlerine de ilgi göstermekte olup, bu konuda gerekli çalışmalar yapmakta, ilgili mercilerin onayına sunulmak üzere kararlar almaktadır. Sekreterya son olarak; İslam dünyasında salgın hastalıklarla mücadele, uyuşturucu trafiğini kontrol ve çevre konularıyla ilgili dökümanların hazırlanmasını sonuçlandırdı.

V. Finans ve Bankacılık Alanında İşbirliği: İslam Kalkınma Bankası'nın Faaliyetleri Üzerine Bazı Düşünceler

İslam Kalkınma Bankası; İslam dünyasının ana mali kurumu olarak, 1975 yılında İslam Konferansı Teşkilatı üye devletleri tarafından kurulmuştur. Üye sayısı son 20 yılda 47 ülkeye yükselen İKB'nin mali işlemlerinin toplam hacmi Ağustos 1994 itibarıyla 15 milyar ABD Doları'na ulaşmıştır.

Ana sözleşmesinde belirtildiği gibi, İKB'nin temel amaç ve hedefi üye ülkelerin ve üye-olmayan ülkelerdeki Müslüman toplumların kalkınma ve sosyal inkişaf-larını İslam dininin prensiplerine göre gerçekleştirmelerini desteklemektir. Buna göre İKB:

- üretken projelerin sabit sermayesine iştirak etmeyi,
- özel ve kamu kesimi şirketlerine kredi sağlamayı,

- altyapı projelerine yatırım yapmalı,
- dış ticaret işlemlerini desteklemeyi,
- eğitim imkanları sağlamayı ve araştırma yapmayı
- ilgili kuruluşlarla işbirliği yapmayı, amaçlamaktadır.

IKB'ye üyelik için gerekli şartlar; İslam Konferansı Teşkilatı'nın üyesi bulunmak ve yukarıda belirtilen amaçları kabul etmektir. Dünya ekonomik ortamında ve üye ülkelerin ihtiyaçlarında ortaya çıkan değişiklikler nedeniyle, Banka'nın kayıtlı sermayesi 1992 yılında 2 milyar İslam Dinarı'ndan 6 milyar İslam Dinarı'na yükseltilmiştir.

IKB'nin faaliyetleri üç ana kategoride sınıflandırılabilir.

1. Proje Finansmanı
2. Ticaret Finansmanı
3. Özel Yardım Operasyonları

Banka; operasyonların çeşit ve miktarına kara verirken, Banka'nın öncelik alanları yanında projenin ekonomik fizibilitesi ve ilgili üyenin kalkınma planıyla ilişkisine özel bir önem vermektedir. Örneğin; kaynakların belli bir yüzdesi her yıl hedef sektörlere (tarım gibi) tahsis edilmek durumundadır. Bu faaliyetlerin ötesinde, IKB her zaman yüksek istihdam imkanları yaratan projeleri desteklemeye gayret göstermekte iktisadi işbirliği ve joint venture (ortak yatırım) prensiplerine özen göstermektedir. Tecrübeler; Banka'nın dev yatırım projelerinden ziyade makul (orta) ölçekteki projelere ve konsorsiyumlara iştirak etmeye ilgi duyduğunu göstermektedir. IKB bu anlayışla; Dünya Bankası, Asya ve Afrika Kalkınma Bankaları, Arap Kalkınma Finansmanı kurumlar ve AOPEC Fonu ile birlikte bir dizi projeyi finanse etmiştir. Finansman biçimleri söz konusu olduğunda; IDB -diğer uluslararası mali kuruluşlardan farklı olarak- faizli işlem yapmamakta, verdiği bedeli tahsil etmektedir. Sağladığı borç finansmanının büyük bir bölümü tarım, ulaştırma, sağlık ve eğitim alanlarında altyapı yatırımlarına yönlendirmekte olup, en az gelişmiş üye ülkeler bu hususta ödemesiz dönem ve geri ödeme konusunda özel (imtiyazlı) bir muameleye tabi tutulmuşlardır. Başlangıcından Haziran 1994 tarihine kadar, 44 ülkede 202 projeye 1.2 milyar ABD Doları tutarında borç finansmanı sağlanmıştır.

IKB kuruluş taahhüdü gereği, yüksek risk taşımasına rağmen kuruluşunun ilk yıllarında sabit sermayeye iştirake önem vermiştir. Ne var ki, birçok ülkede borsaların mevcut olmayışı ve bu nedenle hisselerin satışında karşılaşılan güçlükler IDB'yi küçük ve orta ölçekteki işletmeleri milli kalkınmayla ilişkili kuruluşları vasıtasıyla desteklemeye yöneltmiştir.

İKB'nin üye ülkelerde doğrudan sabit sermaye iştiraki 250 milyon ABD Doları, sabit sermaye katılımına da 66 milyar ABD Doları tahsis ettiği görülmektedir.

İKB, aynı zamanda, kiralama, taksitli satış ve kar ortaklığına ilişkin özel İslami finansman modelleri geliştirmiştir. Bu amaçla 2 milyar ABD Dolarlık finansman tahsis edilirken; bunun 721 milyon Doları kiralama'ya (leasing), 72 milyon Doları taksitli satışlara, 38 milyon Doları da kar ortaklığı projelerine kanalize edilmiştir.

İKB'nin üye ülkeler arasında iktisadi işbirliğini geliştirme misyonunun bir parçası olarak, Banka emtiaları peşin esasta satın alarak, bir teminat karşılığı vadeli esasta satma şeklinde bir finansman sağlamaktadır. İstisnai durumlar dışında (talep edilen malların üye ülkede mevcut olmayışı, kalite, miktar, fiyat kısıtlamaları vb.) ithalatın bir üye ülkeden yapılması gerekmektedir. 1994 Haziran ayı itibarıyla Banka kısa-vade ticaret finansmanı faaliyetleri için 8.4 milyar ABD Dolarlık finansman sağlamıştır. Banka ve üye ülkeler, 18 aydan 60 ay vadeye uzanan ticareti finanse etmek amacıyla 1987 yılında Uzun Vade Ticaret Finansmanı Programını oluşturmuşlardır. Bu program çerçevesinde bu güne kadar toplam ve özellikle üye ülkelerde İslam Bankalarının gelişmesi için mali ve teknik yardım sağlamış 15 krumun sermayelerine 47 milyon Dolar katkıda bulunmuştur. Banka İslam Bankalarıyla olan işbirliğini diğer alanlara da genişlemiş, bu bağlamda İslam Bankalarıyla ortaklaşa olarak 1987 yılında İslam Bankaları Portföyü ve 1990 yılında İslam Ticaret Şirketi'ni kurmuştur. İslam Kalkınma Bankası'nın 47 üye ülkesinden 20'sinin özel ilgi gerektiren az gelişmiş ülkeler olarak sınıflandırıldığı yukarıda belirtilmiştir.

Bu bağlamda, kuraklıktan etkilenen Batı Afrika'ya 50 milyon Dolar, çekirgeden zarar gören Kuzey Afrika ülkelerine de 14 milyon Dolar sağlanmıştır. İstatistikler, İKB'nin az gelişmiş ülkeler için elinden gelen tüm çabayı sarfettiğine işaret etmektedir. Banka'nın kuruluşundan 1994 yılına kadar hemen hemen 1 milyar Dolar (3.2 milyar Dolar tutarındaki toplam proje finansmanının üçte biri) ve özel yardım operasyonlarının üçte ikisi (430 milyon Dolar'ın 304 milyon Doları) en fazla ihtiyaç içindeki Müslüman devletlere kanalize edilmiştir. Bunun ötesinde, ilk 10 yılı geri ödemesiz 25-30 yıl vadeli krediler temin etmek amacıyla 1993 yılında 100 milyon ABD Dolarlık özel bir fon kurulmuştur. Banka, idari masraflarının belli bir kısmını karşılamak amacıyla bu krediler üzerinden yıllık bazda sadece % 0.75'lik bir hizmet bedeli tahsil edecektir.

İslam Kalkınma Bankası, aynı zamanda, üye olmayan ülkelerdeki Müslüman toplulukların sosyo-ekonomik, kültürel ve dini problemleriyle de alakadar olup, Hindistan'dan, Vietnam'a, Rusya'dan Amerika Birleşik Devletleri ve Güney Afrika'ya dünyanın değişik bölgelerinde 1.67 projeyi desteklemiş ve amaçların gerçekleştirilmesi için 127 milyon Dolarlık fon sağlamıştır. Belirtmek gerekir ki; 1990 yılından bu yana Eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki Müslüman Cumhuri-

yetler ve topluluklar özel ilgi görmektedir. Bunun sonucu; IKB, eğitim ve sosyal yatırımların gerçekleştirilmesi için 6 milyon Dolarlık mali yardım sağlamış olup, bu miktarın yarısı okul ve hastane inşaatı ile yardım teşkilatlarına harcanmıştır. Banka yetkilileri Orta Asya'da 10 değişik projenin fizibilitesi çalışmaları için 3 milyon Dolar bağışlamış; 6 milyon Doları yardım kuruluşlarına ve 15 milyon Doları yardım programını onaylamıştır. Banka'nın planlarına göre, 1995-1997 döneminde 40 milyon Dolarlık bir tutar özellikle Orta Asya Cumhuriyetleri'ndeki projelere tahsis edilecek, 5 milyon Dolarlık bir tutar da teknik yardım faaliyetlerine destek amacıyla temin edilecektir.

IKB'nin İslam dünyasındaki ilişkileri geliştirme ve ekonomik kalkınmaya yardımcı olma amacının bir parçası olarak, 1981 yılında İslam Araştırma ve Eğitim Enstitüsü kurulmuştur. 1994 Ekim ayı itibarıyla, yayınlanan araştırmaların sayısı 90'a yaklaşmış, yaklaşık yarısı hassaten İslam İktisadi, bankacılık, finans ve işbirliği konularında olmak üzere 110 kadar eğitim programı düzenlenmiştir. Son 10 yıllık dönemde üye ülkelerden 3000'in üzerinde resmi görevli IRTI programlarına iştirak etmiştir. IRTI uzmanları iktisadi işbirliğini hızlandırmak amacıyla İKT Enformasyon Sistem Ağı (OICIS-NET) üzerinde çalışmaktadır.

İslam Kalkınma Bankası, üye ülkelerdeki ilgili kuruluşlar ile çok yakın ilişkileri sürdürme yanında, diğer milli, bölgesel uluslararası İslami ve İslami olmayan kuruluşlarla, Birleşmiş Milletler teşkilatları, Hükümetlerarası (IGO's) ve gayri-resmi kuruluşlarla (NGO's) ile de yakın ilişkiler tesis etmiştir. Bunlar arasında; UNESCO, UNCTAD, FAO, IFAD, EU, OECD ve ASESAN ile ilişkiler ve özellikle IMF, Dünya Bankası, Asya ve Afrika Kalkınma Bankaları ile işbirliği üye ülkeler için verimli sonuçlar getirmiştir. Banka ayrıca İKT Genel Sekreteryası, Ankara Araştırma ve Eğitim Merkezi (SESRTRIC), Casablanca Ticareti Geliştirme Merkezi (ICDT), Cidde Bilim Teknoloji Vakfı (IFSTAD), Cidde Fıkıh Akademisi, bazı Körfez ülkelerinde Kalkınma Fonları ve İktisadi İşbirliği Teşkilatı (ECO) ile de çok yakın temas içindedir.

Kısacası; istatistikler İslam Kalkınma Bankası'nın İslam ülkeleri arasındaki mali ve iktisadi işbirliğini geliştirme konusunda kaydadeğer bir ilerleme sağladığını göstermektedir. Bunun sonucu, son yirmi yılda üye sayısını 22'den 47'ye yükseltmiş, toplam işlem hacmi de 20 milyar Doları aşmıştır. Banka, 21'inci yüzyılın şartlarına hazır olmak için, uzun vadeli bir plan hazırlamış ve üye ülkelere sunduğu hizmetin verimliliğini ve etkinliğini artırmak için bu planı uygulamaya koymuştur.

VI. Sonuç

İslam'ın temel prensiplerinden birisi de, ekonomik ve sosyal faaliyetler dahil hayatın her vechesinde muvaffak olmak için işbirliği kaidelerini uygulamak gerektiğidir. Yüce Kur'andaki ayetler yanında, Yüce Peygamberimiz'in (S.A.V.) hadisleri

de, bireylerin, kurumların ve devletlerin amaçlarını gerçekleştirmede işbirliği içinde hareket etmelerinin önemine işaret etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nı takiben ekonomik, politik ve mali gelişmeler sonucu İslam ülkeleri çok sayıda teşkilat ve kuruluş oluşturmuşlardır. Bu süreç 1970-1980 döneminde (yüksek petrol geliri dönemi) hızlanmış, bu tür kuruluşların adedi Ekim 1994 itibarıyla 115'e ulaşmıştır. Ancak; sadece İslam Kalkınma Bankası ve İslam Konferansı Teşkilatı'nın bazı organları kaydedeğer bir performans göstermiştir. Bu duruma muhtemel bir çözüm bazı kuruluşların birleştirilmesi, sayılarının azaltılması ve iş kalitesine önem verilmesidir. Her bir kuruluşun faaliyetlerinin sık sık değerlendirmeye tabi tutulması ve bu faaliyetlerin fayda/maliyet analizinin yapılması gelecekteki stratejiler için bir mukayese standardı oluşturacaktır. Birçok kuruluş mali kaynakların, kalifiye ve adanmış insan gücünün yetersizliğinden muzdarip bulunmaktadır.

Etkin bir iktisadi işbirliği geliştirmek için gelecek on yıllık dönemde, hükümet teşkilatlarını resmi kanalları dışında, üniversitelerin ve özel kesim temsilcilerinin teşvik edilmesi gerekecektir. Bu bağlamda; üniversitelerdeki ihtisaslaşmış araştırma enstitüleri; ticaret, sanayi ve ziraat odaları; işadamları ve sanayici dernekleri çok önemli bir rol oynayabilir.

21'inci yüzyılın şartları için dizayn edilmiş yeni stratejileri uygularken, ilgili İslami teşkilatların yeni bağımsızlığını kazanmış Orta Asya ve Avrupa devletlerinin problemlerine özel bir önem göstermeleri ve Müslüman toplumların karşılaştığı müşküllerin çözümüne yardım eli uzatmaları gerekecektir. Bunun ötesinde, hükümetler tabanda kendi halklarının düşüncelerini göz ardı etmemeli; birbiriyle, sadece politik amaçlarını gerçekleştirmek için değil, fakat zengin ve müreffeh bir İslam dünyası yaratmak için işbirliği yapmalıdırlar.

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA

Resmi Dökümanlar

İslam Kalkınma Bankası (IDB)

- Articles of Agreement 1974

- Annual Reports 1992-1993

- Nineteen years in the Service Development, 1993

- Reports and documents produced by the Operations and Projects, Trade Promotion, Economic and Policy Planning Departments, Operations Technical Services Unit, Technical Assistance, Special Assistance and Scholarship Programs (1192-1994)

İslam Konferansı Teşkilatı

- Report of the Secretariat General on Economic Affairs and Science and Technology, January 1994

- Report of the Expert's Group Meeting on the Draft Plan of Action to Strengthen Economic and Commercial Cooperation among the Member countries of the Organization of the Islamic Countries (OIC), April, 1994

United Nations Development Program (UNDP) Human Development Report 1994, United Nations Food and Agricultural Organization (FAO) Production Year Book 1992, World Bank Development Report 1993.

Araştırma Çalışmaları

- Awan, Kazim Raza - Prospect for Cooperation Through Trade among OIC Member Countries - IRTI/IDB Jeddah 1985.

- Bhuiyan, Ayubur Rahman - Economic Cooperation Among Islamic Countries: Issues and Prospective International Seminar on Islamic Common Market, Dhaka 18-20.12.1993.

- Cindonun Sadi - Economic Cooperation among OIC Member countries and the Islamic Common Market, International Seminar on Islamic Common Market, Dhaka, 18-20/12/1993.

- Meenai, S. A. - The Islamic Development Bank - A case study on Economic Cooperation, Kagan International Lodan, 1980.

- Nienhauss, Volker - Economic Cooperation and Integration among Islamic Countries - IRTI/IDB, Jeddah, 1987.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

EKLER

İSLAM ÜLKELERİNİN SOSYO-EKONOMİK DURUMLARINDAN SEÇME İSTATİSTİKLER

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

OIC ÜYESİ ÜLKELER

1	AFGANİSTAN	AFGANİSTAN İSLAM DEVLETİ
2	ARNAVUTLUK	ARNAVUTLUK CUMHURİYETİ
3	AZERBAYCAN	AZERBAYCAN CUMHURİYETİ
4	BAHREYN	BAHREYN DEVLETİ
5	BANGLADEŞ	BANGLADEŞ HALK CUMHURİYETİ
6	BENİN	BENİN CUMHURİYETİ
7	BRUNEI	BRUNEI DARUSSALEM
8	BURKINA FASO	BURKINA FASO
9	CEZAYİR	CEZAYİR DEMOKRATİK HALK CUMHURİYETİ
10	KAMERUN	KAMERUN CUMHURİYETİ
11	ÇAD	ÇAD CUMHURİYETİ
12	COMOROS	COMOROS ADALARI FEDERAL İSLAM CUMHURİYETİ
13	CİBUTİ	CİBUTU CUMHURİYETİ
14	MISIR	MISIR ARAP CUMHURİYETİ
15	EMIRATES	THE STATE OF UNITED ARAB EMIRATES
16	GABON	REPUBLIC OF GABON
17	GAMBIA	GAMBIA CUMHURİYETİ
18	GİNE	GİNE CUMHURİYETİ
19	GUINEA-BISSAU	GUINEA-BISSAU CUMHURİYETİ
20	ENDONEZYA	ENDONEZYA CUMHURİYETİ
21	İRAN	İRAN İSLAM CUMHURİYETİ
22	IRAK	IRAK CUMHURİYETİ
23	ÜRDÜN	HASHEMITE KINGDOM OF JORDAN
24	KUVEYT	KUVEYT DEVLETİ
25	KIRGIZİSTAN	KIRGIZİSTAN CUMHURİYETİ
26	LÜBNAN	LÜBNAN CUMHURİYETİ
27	LİBYA	LİBYA SOSYALİST HALK CEMAHİRİYESİ
28	MALEZYA	MALEZYA
29	MALDİV	MALDİV CUMHURİYETİ
30	MALİ	MALİ CUMHURİYETİ
31	MORİTANYA	MORİTAN'YA İSLAM CUMHURİYETİ
32	MOROKO	MOROKO KRALLIĞI
33	NİJER	NİJER CUMHURİYETİ
34	NİJERYA	NİJERYA FEDERAL CUMHURİYETİ
35	UMMAN	UMMAN SULTANLIĞI
36	PAKİSTAN	PAKİSTAN İSLAM CUMHURİYETİ
37	FİLİSTİN	FİLİSTİN DEVLETİ
38	KATAR	KATAR DEVLETİ
39	SUUDİ ARABİSTAN	SUUDİ ARABİSTAN KRALLIĞI
40	SENEGAL	SENEGAL CUMHURİYETİ
41	SIERRA LEONE	SIERRA LEONE CUMHURİYETİ
42	SOMALİ	SOMALİ CUMHURİYETİ
43	SUDAN	SUDAN CUMHURİYETİ
44	SURİYE	SURİYE ARAP CUMHURİYETİ
45	TACİKİSTAN	TACİKİSTAN CUMHURİYETİ
46	TUNUS	TUNUS CUMHURİYETİ
47	TÜRKİYE	TÜRKİYE CUMHURİYETİ
48	TÜRKMENİSTAN	TÜRKMENİSTAN CUMHURİYETİ
49	UGANDA	UGANDA CUMHURİYETİ
50	YEMEN	YEMEN CUMHURİYETİ
51	ZENGİBAR	ZENGİBAR

İDB ÜYESİ ÜLKELER

- 1 AFGANİSTAN
- 2 ARNAVUTLUK
- 3 CEZAYİR
- 4 AZERBAJCAN
- 5 BAHREYN
- 6 BANGLADEŞ
- 7 BENİN
- 8 BRUNEİ
- 9 BURKİNA FASO
- 10 KAMERUN
- 11 ÇAD
- 12 KOMOROS
- 13 CİBUTİ
- 14 MISIR
- 15 EMİRALES
- 16 GABON
- 17 GAMBİYA
- 18 GİNE
- 19 GUİNEA - BISSAU
- 20 ENDONEZYA
- 21 İRAN
- 22 İRAK
- 23 ÜRDÜN
- 24 KUVEYT
- 25 KİRGİZİSTAN
- 26 LÜBNAN
- 27 LİBYA
- 28 MALEZYA
- 29 MALDİV
- 30 MALİ
- 31 MORİTANYA
- 32 MOROKO
- 33 NİJER
- 34 UMMAN
- 35 PAKİSTAN
- 36 FİLİSTİN
- 37 KATAR
- 38 SUUDİ ARABİSTAN
- 39 SENEGAL
- 40 SIERRA LEONE
- 41 SOMALİ
- 42 SUDAN
- 43 SÜRİYE
- 44 TUNUS
- 45 TÜRKİYE
- 46 UGANDA
- 47 YEMEN

source: IRTIC

- AFGANİSTAN İSLAM DEVLETİ
ARNVUTLUK CUMHURİYETİ
CEZAYİR DEMOKRATİK HALK CUMHURİYETİ
AZERBAJCAN CUMHURİYETİ
BAHREYN DEVLETİ
BANGLADEŞ HALK CUMHURİYETİ
BENİN CUMHURİYETİ
BRUNEİ DARUSSALEM
BURKİNA FASO
KAMERUN CUMHURİYETİ
ÇAD CUMHURİYETİ
KOMOROS ADALARI FEDERAL İSLAM CUMHURİYETİ
CİBUTİ CUMHURİYETİ
MISIR ARAP CUMHURİYETİ
THE STATE OF UNITED ARAB EMIRATES
GABON CUMHURİYETİ
GAMBİYA CUMHURİYETİ
GİNE CUMHURİYETİ
GUİNEA- BISSAU CUMHURİYETİ
ENDONEZYA CUMHURİYETİ
İRAN İSLAM CUMHURİYETİ
İRAK CUMHURİYETİ
HASHEMİTE KINGDOM OF JORDAN
KUVEYT DEVLETİ
KİRGİZİSTAN CUMHURİYETİ
LÜBNAN CUMHURİYETİ
LİBYA SOSYALİST ARAP CEMAHİRİYESİ
MALEZYA
MALDİV CUMHURİYETİ
MALİ CUMHURİYETİ
MORİTANYA İSLAM CUMHURİYETİ
MOROKO KRALLIĞI
NİJER CUMHURİYETİ
UMMAN SULTANLIĞI
PAKİSTAN İSLAM CUMHURİYETİ
FİLİSTİN DEVLETİ
KATAR DEVLETİ
SUUDİ ARABİSTAN KRALLIĞI
SENEGAL CUMHURİYETİ
SIERRA LEONE CUMHURİYETİ
SOMALİ CUMHURİYETİ
SUDAN CUMHURİYETİ
SÜRİYE ARAP CUMHURİYETİ
TUNUS CUMHURİYETİ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ
UGANDA CUMHURİYETİ
YEMEN CUMHURİYETİ

TOTAL POPULATION, (In millions)

	1989	1990	1991	1992
Afghanistan	15.8	16.1	16.4	17.5
Albania	3.2	3.3	3.3	3.4
Algeria	34.3	25.0	25.7	26.4
Azerbaijan	7.1	7.2	7.2	7.3
Bahrain	0.5	0.5	0.5	0.5
Bangladesh	106.5	115.6	118.7	122.3
Benin	4.6	4.7	4.9	5.0
Brunei	0.2	0.3	0.3	0.3
Burkina Faso	8.8	9.0	9.2	9.5
Cameroon	11.5	11.5	11.9	12.2
Chad	5.5	5.7	5.8	6.0
Comoros	0.5	0.5	0.6	0.6
Djibouti	0.4	0.4	0.5	0.5
Egypt	51.8	53.2	54.7	55.2
Gabon	1.1	1.2	1.2	1.2
Gambia	0.8	0.9	0.9	0.9
Guinea	6.7	6.9	7.1	7.2
Guine-Bissau	0.9	1.0	1.0	1.1
Indonesia	179.1	179.3	187.8	189.5
Iran	54.2	54.6	57.7	60.7
Iraq	17.5	18.1	18.7	19.3
Jordan	3.9	4.0	4.1	4.3
Kuwait	2.1	2.1	2.1	1.5
Kyrgyzstan	4.3	4.4	4.5	4.5
Lebanon	2.7	2.7	2.7	2.7
Libya	4.4	4.5	4.7	4.9
Malaysia	17.4	17.8	18.3	18.6
Maldives	0.2	0.2	0.2	0.2
Mali	8.0	8.2	9.5	9.8
Mauritania	2.0	2.0	2.0	2.1
Morocco	24.4	25.1	25.7	26.4
Niger	7.5	7.7	8.0	8.1
Nigeria	105.0	108.5	112.1	115.7
Oman	1.5	1.5	1.5	1.5
Pakistan	108.7	112.0	115.5	115.5
Qatar	0.5	0.5	0.5	0.6
Saudi Arabia	14.4	14.9	15.4	15.9
Senegal	7.1	7.3	7.5	7.8
Sierra Leone	4.1	4.2	4.3	4.4
Somalia	8.5	8.7	8.9	9.2
Sudan	24.5	25.2	25.9	26.7
Syria	11.7	12.1	12.5	12.9
Tunisia	7.9	8.1	8.4	8.5
Turkey	54.9	56.1	57.4	58.8
Turkmenistan	3.6	3.7	3.8	3.9
Uganda	18.1	18.8	19.5	20.0
U.A.E.	1.6	1.6	1.6	1.7
Uzbekistan	20.1	20.5	21.3	21.5
Yemen	11.3	11.3	12.1	12.5
OIC total	981.4	1008.6	1044.1	1066.0
WORLD total	5206.0	5262.0	5351.0	5430.0
OIC share in world total (%)	18.9	19.2	19.5	19.6

Source: IMF, International Financial Statistics, March 1993; UN Monthly Bulletin of Statistics, August 1993; The Economist Intelligence Unit, World Development Report, 1991, 1993.
OIC Economic Report 1993.

COMPOSITION OF GDP OIC COUNTRIES AS AVERAGE OF 1988-91

(In percent)

	Agriculture	Industry	Manufacture	Services
Albania	34.8	42.8		22.4
Algeria	14.3	45.2	11.4	40.8
Bangladesh	37.5	15.4	8.6	47.0
Benin	40.6	13.3	6.4	13.0
Burkina Faso	36.3	23.8	13.7	40.1
Cameroon	36.6	26.4	13.0	47.1
Chad	39.4	18.1	15.8	42.6
Comoros	39.8	10.2	3.8	49.2
Djibouti	2.8	18.1	5.0	79.0
Egypt	18.3	29.7	15.3	51.9
Gabon	9.8	45.0	8.3	45.2
Gambia	34.2	11.1	6.4	54.7
Guinea	28.8	33.5	3.9	37.5
Guinea-Bissau	46.3	14.9	9.9	38.9
Indonesia	22.2	38.7	19.5	39.0
Iran	21.1	22.5	9.2	56.4
Iraq	6.7			
Jordan	6.9	26.8	12.8	66.2
Kuwait	1.0	54.3	9.3	44.7
Malaysia	22.2	43.0	28.1	34.8
Maldives	28.5	13.4	5.4	58.0
Mali	47.4	12.1	7.5	40.3
Mauritania	30.8	26.5		42.5
Morocco	17.0	33.0	17.8	50.0
Niger	37.4	14.8	6.6	47.7
Nigeria	34.4	39.0	10.8	26.3
Oman	3.3	63.8	4.6	33.5
Pakistan	26.3	24.9	16.9	49.0
Saudi Arabia	7.8	46.3	8.0	46.8
Senegal	20.7	18.1	12.7	61.3
Sierra Leone	39.2	14.4	5.1	46.2
Somalia	65.0	9.3	5.0	25.7
Sudan	32.7	15.5	8.7	51.8
Syria	29.5	21.0	9.0	49.5
Tunisia	15.5	32.3	16.6	52.3
Turkey	17.5	34.7	24.9	48.1
Uganda	63.0	8.4	4.3	28.5
U.A.E.	2.0	55.0	8.7	43.3
Yemen	23.3	25.6	13.3	50.9

Source: World Development Reports. 1990, 1991, 1992, 1993. OIC Economic Report 1993.

TOTAL MERCHANDISE IMPORTS OF OIC COUNTRIES (CIF, million US \$)

	1989	1990	1991	1992
Afghanistan	1355	1551	1623	1692
Albania	224	233	281	120
Algeria	8909	10372	9045	8375
Azerbaijan	2184	2400	3747	-
Bahrain	2944	3839	3964	4311
Bangladesh	3615	3654	3421	3732
Benin	420	545	632	736
Brunei	1499	1723	1779	2281
Burkina Faso	431	523	520	515
Cameroon	1343	1555	1345	1312
Chad	167	142	161	155
Comoros	76	91	124	110
Djibouti	197	215	426	491
Egypt	7477	9175	7862	13373
Gabon	836	860	1076	1074
Gambia	191	227	304	385
Guinea	490	594	695	775
Guinea-Bissau	129	129	146	126
Indonesia	16467	22005	25863	27606
Iran	12746	15789	21339	23196
Iraq	9841	6506	426	647
Jordan	2136	2600	2643	3257
Kuwait	6394	4042	5093	5843
Kyrgyzstan	1459	1738	578	-
Lebanon	2236	2526	3743	4203
Libya	4393	5561	5898	5293
Malaysia	22589	29170	36749	39927
Maldives	143	138	161	178
Mali	486	607	588	666
Mauritania	351	388	482	581
Morocco	5470	6506	7684	8432
Niger	390	414	401	473
Nigeria	4405	6521	7845	9180
Oman	2257	2725	3194	3769
Pakistan	7107	7383	8432	9375
Qatar	1326	1695	1720	1880
Saudi Arabia	21144	24069	29074	37933
Senegal	1223	1429	1343	1384
Sierra Leone	183	224	270	280
Somalia	415	398	175	211
Sudan	1352	1185	1281	1081
Syria	2084	2401	2768	3545
Tunisia	4434	5944	5447	6516
Turkey	17051	24486	21045	24095
Turkmenistan	431	397	846	-
Uganda	457	466	458	415
U.A.E.	9546	11472	171154	20214
Yemen	1944	1606	2026	-
OIC Total	192945	228219	251876	279742
WORLD total	3001300	3436400	3570800	3846100
OIC share in world total (%)	6.4	6.6	7.1	7.3

Source: Direction of Trade Statistics, 1993, International Financial Statistics, March 1993.
OIC Economic Report 1993.

TOTAL MERCHANDISE EXPORTS OF OIC COUNTRIES (FOB, million US \$)

	1989	1990	1991	1992
Afghanistan	722	803	929	999
Albania	133	123	72	65
Algeria	9281	12650	12211	10909
Azerbaijan	701	519	1283	-
Bahrain	2716	2844	3008	3008
Bangladesh	1305	1672	1688	2040
Benin	114	115	125	125
Brunei	1921	2270	2538	2365
Burkina Faso	133	166	175	152
Cameroon	1765	2026	1910	1770
Chad	72	94	93	73
Comoros	26	23	28	28
Djibouti	41	48	55	58
Egypt	2594	2572	3659	5172
Gabon	1521	2461	2558	2316
Gambia	138	171	166	590
Guinea	587	627	666	590
Guinea-Bissau	7	21	31	31
Indonesia	21936	25675	29135	33840
Iran	11282	15176	16428	15807
Iraq	12257	10421	302	557
Jordan	1098	923	1161	1220
Kuwait	11044	8145	685	2990
Kyrgyzstan	81	88	23	
Lebanon	485	494	539	560
Libya	8617	10773	10661	9740
Malaysia	25049	29420	34405	40709
Maldives	45	52	54	77
Mali	197	289	303	301
Mauritania	451	468	518	507
Morocco	3290	4161	5399	5749
Niger	304	275	247	202
Nigeria	10459	13055	13081	12233
Oman	4363	4584	5399	5749
Pakistan	4660	5587	6494	7267
Qatar	2491	3291	3176	3488
Saudi Arabia	28384	44416	44062	51771
Senegal	665	718	747	661
Sierra Leone	138	150	180	150
Somalia	120	150	104	109
Sudan	603	518	368	323
Syria	3006	4218	3432	3080
Tunisia	3035	3954	3886	4183
Turkey	11823	13724	13645	14792
Turkmenistan	197	148	1187	
Uganda	262	190	175	173
U.A.E.	17596	23505	24392	24742
Yemen	727	696	506	390
OIC Total	208444	254765	253859	273348
WORLD total	2909300	3329800	3448700	3687000
OIC: share in world total (%)	7.2	7.7	7.4	7.4

Source: Direction of Trade Statistics. 1993: International Financial Statistics, March 1993.
OIC Economic Report 1993

TOTAL EXTERNAL DEBT (I) OF THE OIC COUTRIES (In millions of US dollars)

	1989	1990	1991
Algeria	28574.0	29794.0	28636.0
Bangladesh	10702.0	12222.0	13051.0
Benin	1185.0	1225.0	1300.0
Burkina Faso	717.0	834.0	956.0
Cameroon	4790.0	5990.0	6278.0
Chad	376.4	504.7	606.3
Comoros	174.1	184.7	175.2
Djibouti	180.1	210.4	196.7
Egypt	51498.0	40104.0	40571.0
Gabon	3181.0	361.0	382.0
Gambia	340.5	352.2	350.7
Guinea	2167.0	2478.0	2626.0
Guinea-Bissau	499.7	595.8	653.3
Indonesia	53672.0	67232.0	73629.0
Iran	6518.0	9021.0	11511.0
Jordan	7395.0	8328.0	8641.0
Lebanon	1186.7	1965.1	1858.3
Malaysia	17829.0	18173.0	21445.0
Maldives	66.8	78.3	80.4
Mali	2145.0	2432.0	2531.0
Mauritania	2044.0	2207.0	2298.0
Morocco	21710.0	23620.0	21219.0
Niger	1587.0	1827.0	1653.0
Nigeria	31977.0	34557.0	34497.0
Oman	2967.0	2541.0	2697.0
Pakistan	18299.0	20645.0	22969.0
Senegal	3286.0	3737.0	3522.0
Sierra Leone	1093.0	1177.0	1291.0
Somalia	2159.0	2366.0	235.0
Sudan	13844.0	15340.0	15907.0
Syria	16881.0	16446.0	16815.0
Tunisia	6940.0	7713.0	8296.0
Turkey	41387.0	49170.0	50252.0
Uganda	2231.0	2637.0	2830.0
Yemen	5590.0	6322.0	6471.0
OIC total	365192.3	395670.2	412089.9
All developing countries	1098799.0	1177987.0	1236682.0
WORLD total	1253852.0	1345731.0	1417459.0
OIC share in total debts (%)	29.1	29.4	29.1

Source: The World Bank. World Debt Tables. 1992-33. OIC Economic Report 1993.

Note (I): Total debt stocks consist of public and publicly guaranteed long term debt, private non-guaranteed long term debt the use of IMF credit, and estimated short term debt.

RATIO OF TOTAL EXTERNAL DEBT TO GNP (In percent)

	1989	1990	1991
Algeria	53.3	51.6	70.4
Bangladesh	52.4	54.9	56.0
Benin	79.2	65.6	69.4
Burkina Faso	33.2	32.4	34.9
Cameroon	47.7	56.3	57.5
Chad	39.1	43.2	47.0
Comoros	83.3	74.4	72.0
Djibouti	42.4	47.2	42.1
Egypt	165.4	126.7	130.2
Gabon	89.7	80.3	88.1
Gambia	128.9	110.5	110.9
Guinea	99.0	96.9	94.8
Guinea-Bissau	299.2	322.9	323.8
Indonesia	59.7	66.1	66.4
Iran	5.2	7.6	10.8
Jordan	181.5	237.6	225.3
Malaysia	50.5	44.6	47.6
Maldives	82.4	86.9	81.7
Mali	104.9	98.7	104.9
Mauritania	216.8	224.6	214.7
Morocco	100.1	94.6	80.0
Niger	79.9	73.9	72.9
Nigeria	11.9	107.4	108.8
Oman	40.4	26.6	28.6
Pakistan	44.4	50.3	50.1
Senegal	73.8	66.4	63.1
Sierra Leone	115.4	136.3	167.5
Somalia	212.8	283.4	
Sudan	133.4	175.7	221.7
Syria	169.2	118.1	
Tunisia	71.6	64.0	66.2
Turkey	53.5	46.2	48.1
Uganda	76.7	96.4	109.2
Yemen	89.8	101.0	88.1
OIC Countries	60.1	58.9	63.7
Developing countries	41.3	40.6	41.8

Source: The World Bank World Debt Tables, 1992-93, OIC Economic Report 1993

OIC COUNTRY RISK RANKING AND RATINGS

INTERNATIONAL RANK

RATING

1992	1991	1990	Country	1992	1991	1990
26	37	44	Saudi Arabia	78.59	53.9	60.0
27	42	50	U.A.E.	76.46	52.7	56.0
30	41	44	Bahrain	74.99	52.9	60.0
31	26	24	Malaysia	73.61	76.0	75.8
33	72	106	Kuwait	72.46	36.9	27.9
34	33	29	Brunei	71.90	56.5	72.1
37	40	54	Turkey	66.20	53.1	54.0
38	50	71	Qatar	64.40	47.5	44.8
40	32	35	Indonesia	63.53	57.3	65.7
42	48	46	Oman	60.88	49.8	59.0
50	64	60	Tunisia	52.52	39.1	50.0
56	60	75	Morocco	44.29	40.0	42.5
65	56	57	Pakistan	39.61	41.3	53.0
66	83	64	Algeria	37.78	36.9	35.8
67	73	89	Gabon	37.71	36.9	35.8
75	103	122	Syria	34.14	25.2	22.3
81	86	85	Cameroon	32.13	31.6	37.0
84	82	84	Senegal	31.93	33.1	37.8
86	80	80	Egypt	31.09	34.5	39.6
88	92	99	Gambia	30.45	29.5	28.9
89	96	81	Bangladesh	30.39	28.7	39.3
90	102	97	Jordan	29.94	25.7	31.0
92	95	103	Niger	29.32	28.7	28.6
96	88	96	Nigeria	28.06	31.0	33.0
97	112	102	Libya	27.97	22.8	28.7
99	58	93	Iran	27.38	40.5	33.8
103	98	116	Djibouti	25.54	28.6	25.2
111	94	87	Mali	24.71	29.0	36.8
127	110	125	Uganda	22.3	23.1	19.4
133	113	108	Chad	21.02	22.7	27.2
140	105	121	Mauritania	19.00	24.4	22.8
141	126	124	Lebanon	18.74	15.4	19.6
159	100	99	Sierra Leone	13.17	27.2	28.9
163	124	131	Sudan	11.66	16.8	14.5
168	130	129	Iraq	6.07	1.9	18.4

Source: Euromoney, September 1991 and 1992. OIC Economic Report 1993.

ISLAMIC DEVELOPMENT BANK
Summary of IDB Financing (June 1994)

No. of Operations	No. of Countries	Type of Financing	Approved ID/mill.	Approved US\$/mill.
PROJECTS FINANCING + T.A.				
192	36	LOAN	913.541	1097.824
10	8	LOAN (LDMC PROGRAM)	11.806	15.602
62	24	EQUITY (*)	200.807	249.036
62	18	LEASING	586.714	720.746
5	4	PROFIT SHARING	29.680	38.556
73	23	INSTALMENT SALE	589.885	751.602
188	38	TECNICAL ASISTANCE (MEMBER COUNTRIES)	67.513	81.798
5	3	TECNICAL ASISTANCE (NON MEMBER)**	0.818	1.138
5	3	LINE OF EQUITY	27.541	33.569
3	3	LINE OF LEASING	27.200	30.200
4	4	LINE OF INSTALMENT SALE	32.250	43.614
20	17	LINE OF EQ/LSG/SALE	118.605	138.645
629		SUB TOTAL(1)	2606.360	3202.150
SUB-PROJECTS				
54	7	LINE OF EQUITY (UTILIZED)	27.840	33.106
12	5	LINE OF LEASING (UTILIZED)	11.683	15.387
23	10	LINE OF INST.SALE (UTILIZED)	22.376	29.715
89		SUB TOTAL	61.899	78.208
FOREIGN TRADE FINANCING				
730	29	IMPORT TRADE FINANCING	6869.932	8379.072
99	9	LONGER TERM TRADE FINANCING	205.579	281.223
829		SUB TOTAL (2)	7075.511	8660.295
1458		TOTAL (1)+(2)	9681.871	11862.445
SPECIAL ASISTANCE OPERATIONS***			MEMBER COUNTRIES	
82	20	ISLAMIC CAUSES	88.594	111.984
4	3	MUSLIM MINORITIES	4.195	5.311
53	23	NATURAL DISASTERS	132.470	151.767
8	6	SPASST. LOAN	27.867	34.428
147		SUB TOTAL (3)	253.126	303.490
			NON MEMBER COUNTRIES	
158	49	MUSLIM MINORITIES	107.995	125.618
1	1	NATURAL DISASTER	0.150	0.179
8	2	SPECIAL ASST. LOAN	1.803	1.867
167		SUB TOTAL (4)	109.948	127.665
314		TOTAL (3)+(4)	363.074	431.155
CANCELLATIONS				
104	22	PROJECT FINANCE+T.A.	547.486	656.182
167	30	FOREIGN TRADE FINANCING	806.143	1057.969
271		SUB TOTAL (5)	1353.629	1714.091
2043		GRAND TOTAL (1)-(2)+(3)+(4)+(5)	11398.574	14007.681

* Including additional Equity projects.

** T.A. for Non Member Muslim Central Asian Republics

*** Number of operations do not include utilization for sub-projects.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

İSLAM DÜNYASINDA İNSAN KAYNAKLARINI GELİŞTİRME

Dr. I. Gufaili

Al Rajhi Banking & Corp.

Çev. Yaşar Bülbül

İçindekiler

- Giriş
- İnsan kaynaklarını geliştirmenin tanımı ve kavramı
- İslam dünyasının karşı karşıya olduğu gelişmeler
- İslam dünyasında insan kaynaklarının mevcut durumu
- İnsan kaynaklarını geliştirmeye yönelik İslami perspektif
- İslam dünyasında insan kaynaklarını geliştirme
- Sonuç ve tavsiyeler
- Kaynaklar listesi

Giriş

İnsan kaynakları yönü hem sanayileşmiş ve hem de kalkınmakta olan ülkelerde ulus kalkınması sürecinin en önemli unsuru ve insan topluluklarının ekonomik kalkınmasının mihveridir.

İnsan kaynakları kalkınmanın ya gerçekleştirilmesinde ya da bundan hasil olan ekonomik getirilerde temeli oluşturur.

İnsan kaynaklarının gelişimi islam dünyasının, bilhassa dünyanın güç bloklarının ve dünya ticaret liberalizasyonunu yöneten uluslararası anlaşmaların ortaya çıkmasından sonra karşı karşıya geldiği değişimler ışığında ilgilenilmesi gereken en önemli konulardan biridir.

Bu çalışma İslam dünyasında insan kaynaklarını geliştirme mefhumunu ve bu gelişmenin, özellikle İslam milletinin karşı karşıya olduğu bu kritik aşamada önemini ele almaktadır.

İslam ülkelerindeki hükümetler gelecek on yıllarda müslüman ülke piyasalarına akacak olan mal ve hizmetlerde rekabet alanındaki büyük değişimleri göğüsleyebilmek için özellikle eğitim, öğretim, sağlık ve sosyal gelişme alanında insan kaynaklarının gelişimi için kaynakların bir kısmını yönlendirmelidirler. Bu çalışma bu konuları ele alacaktır. (Bk. Ek 1)

1. İnsan Kaynaklarını Geliştirme Mefhumu

İnsan aşağıdaki unsurlardan oluşan üretim sürecinin merkezi sütunlarından biri olduğu için ekonomik faaliyetin temeli olarak kabul edilir.

- Toprak: Doğal kaynakları temsil etmektedir.
- Emek: İnsan kaynaklarıyla yani insan gücüyle temsil edilir.
- Sermaye: Üretim kapasitesi, sermaye ve teçhizatla temsil edilir.
- Organizasyon: İdari ve organizasyonel kapasitelerle temsil edilir.

Ya niceliği, ya niteliği veya her ikisi birden sınırlı olan bu ekonomik kaynakların kısmen veya tamamen optimum kullanımı olgusu ekonomik faaliyette nisbi azalmaya katkı sağlayan ana nedenlerden biri olarak kabul edilir (1).

İnsan unsuru üretim sürecinin merkezi sütunu kabul edilir. Onlar fabrikaları, hastaneleri ve diğer kurumları yönetir ve işletirler, yönetimi yaparlar, çalışma ve performans usullerini geliştirirler.

Hem gelişmekte olan hem de sanayileşmiş ülkelerin tecrübeleri, kalkınma gereklerinin projelerin malzeme ihtiyaçlarıyla sınırlı olmadığı, hatta bu tip gelişme projelerini icra etmek için gereken kalifiye insan gücüne kadar uzandığını ispatlamıştır. İnsan kaynaklarını geliştirmek, sosyal büyüme ve kalkınmaya esas giriş oluşturduğu için kalkınma projeleri büyük derecede insan kaynaklarının mevcudiyetine bağlıdır (2).

Bu mefhum üzerindeki görüş açılan bazıları insan gelişimini toplumdaki insan ihtiyaçlarının tümünü, temel ihtiyaçlara indirgemekten ziyade yerine getirilmesi ve gerçekleştirilmesi gerekli ferdi gayretler olarak gördükleri için farklılık göstermektedir (3) (Bk. Ek 2).

Diğerleri insan gelişimini, büyümesi ve kalkınması verimliliklerindeki ve ekonomik kalkınmaya kaynaklarındaki artıştan dolayı sağlık ve eğitim gibi sosyal sektörlerle sınırlı olarak görmektedirler. (Bk. Ek 3)

Diğerleri şuna da işaret etmektedirler ki insan kalkınması, sanayileşmiş ülkelere bu bakımdan hariç tutarken, kalkınmakta olan ülkelerin temel ihtiyaçlarını yerine getirme sürecini oluşturmaktadır. (Bk. Ek 4)

İnsan geliştirme ile ilgili bir diğer yaklaşım, organizasyonlarda üretim süreciyle başlayan tüm faaliyetleri örgütlemiş sivil etkilere dönüştürme ile ilgilenmek-

tedir. Çünkü böyle bir geliştirme, insanlara ve onların refahına olduğu kadar ekonomik büyümenin sağlanması ve onun sonuçlarının dağılımına da odaklanmaktadır. Bu temel ihtiyaçlar ve aynı zamanda insan beklentileriyle bütünlükleri içerisinde ilgilidir. Bu aynı zamanda Kuzey'deki insanların kaygıları, Güneydeki halk tarafından çekilen yoksulluk düşüncesidir.

1990'daki insan kalkınması hakkındaki BM raporu insan kalkınmasının en önemlisi uzun ve hastalısız bir hayatın gerçekleşmesi olan mevcut tercih imkanlarını insanların önüne yayma sürecidir ve bilgi edinimi ile makul bir hayat satandırdı ile karakterize edilir. (Bk. Ek 5)

Yukarıda bahsedilenlerden görmekteyiz ki tanımların çoğunluğu, insan toplumda kalkınmanın merkezi kabul edildiği için insan kalkınması ve kalkınma projelerinin insanın kendisinin ve niteliklerinin eksiklik ve otoritesine bağlı olduğu olgusu üzerine vurgu yapmaktadır.

2. İslam Dünyasının Karşı Karşıya Olduğu Değişmeler

Müslüman dünyası dünya nüfusunun yaklaşık 1/4'ünü (yani 932.9 milyonunu) oluşturmaktadır ve bu insan gücü mevcut ve müteakip on yıllarda sayısız değişimle karşılaşmaktadır. Bu değişimlerin en çok göze çarpanları şunlardır:

1. Soğuk savaşın bitmesinin bir sonucu olarak, bilhassa Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, askeri harcama önemli derecede azalmıştır ki bu milli harcamanın bu kaleminin ve enerjinin kalkınmaya doğru kaydırılması anlamına gelmektedir. Bu durum müslüman dünyası açısından dünyanın ekonomik kalkınmasına yetişmek için insan kaynaklarını kullanmak ve geliştirmeyi bir zorunluluk haline getirmektedir.

2. GATT'ın uygulanmasından sonra (bunun en önemli etkisi dünya pazarlarını birbirlerine açmaktır) ki kalkınmakta olan müslüman ülkelerin karşılığında bu ülkeleri yalnızca ithalatçı olmaktan çok ihracatçı yapacak olan, daha çok verimlilik elde etmek için insan kaynaklarını geliştirmeye yönelik çalışarak bu tip gelişmeleri sağlamalarını dikte etmektedir. (Bk. Ek 6)

3. GATT'ın imzalanmasına rağmen gene de olumsuz bir taraf vardır ki o da şudur: Dünya piyasalarında denk fiyatların yokluğunun bir sonucu olarak, çoğunluğu müslüman ülkeler olan kalkınmakta olan ülkeler insan kaynakları göstergelerindeki azalmayla temsil edilen ekonomik ve sosyal güçlükler ve değişimlerden hala çok sıkıntı çekmektedirler. Bundan dolayı çoğu ülkede fakirliğin artışı büyük oranlarda meydana geldiği için zenginlerin daha zengin olmasıyla ve büyüme arzlarındaki düşme dolayısıyla fakirlerin daha fakir olmasıyla sonuçlanmaktadır.

4. 1992 BM Raporu, Bölüm 5 işaret etmektedir ki politikaları daha çok sanayileşmiş ülkelerin menfaatlerine hizmet etmek olan IMF Dünya Bankası ve GATT gibi dünya uluslarının büyüme ve kalkınmasını etkileyen uluslararası organizas-

yonlar tarafından yanlış uygulamalarla tebaruz eden bazı olumsuz taraflar vardır (4).

5. İslam dünyasının karşı karşıya olduğu değişimlerden biri de AB'nin şimdi AB üyesi 12 ülke arasındaki mal, insan ve sermayenin tamaminin serbest dolaşımını gerçekleştirmeye yönelik mali, malzemeyle ilgili ve teknik engellerini ortadan kaldırılması yoluyla dahili AB'nin tamamen gerçekleştirilmesine yönelmesidir. Bankacılık açısından, Japon ve ABD bankaları dahil batı bankalarının, Avrupadaki Arap ve İslam bankalarının Basle komitesinin kriterinin ışığında yok olmasıyla AB'yi hemen hemen tamamen domine edeceği umulmaktadır. Bu fire, Al-Baraka-Londra gibi bazılarının faaliyetlerini sona erdirmesi ve Londra Kredi ve Ticaret Bankası'nın batması gibi durumlara zorlaması şeklinde Arap bankalarında büyük oranda şekillenmeye başlanmıştır. Diğer yandan Doğu Avrupa halen Avrupa-Evi denilen şeyi oluşturma emelindeki Batı Avrupa'nın ekonomik faaliyet ve çalışmalarını cezbetmiştir. Avrupa ve İslam ülkeleri dahil 3. dünya arasındaki iş hacminde bir azalma anlamına gelen bu eğilim 1990'lar zarfında büyüyebilir.

6. 1990'lı yıllar bilhassa Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliğindeki olaylardan sonra aşağıdaki gibi 4 ana karakteristikle ifade edilir.

- İnsan kaynaklarına saygı talebi
- 70 yıldan fazladır etkisiz kılma teşebbüslerine rağmen insan hayatında dinin önemini vurgulamak
- Daha çok siyasi demokrasi
- Direkt hükümet emirlerinden çok piyasa mekanizması yoluyla ulusal ekonomileri yönetmek

Değişiklik rüzgarının, sonunda İslam dünyasında da eseceği umulmaktadır (5).

3. İslam Dünyasında İnsan Kaynaklarının Durumu

İslam dünyasının nüfusu 1988'de 932.9 milyondur ve 2000 yılında 1.273 milyona kadar artması umulmaktadır (6).

Amerika ve Rusya'da nüfus artış oranı % 0.8 iken İslam dünyasında bu % 3'tür (7).

1985'te işgücünün nüfusa oranı sanayileşmiş ülkelerde % 46 iken kalkınmakta olan ülkelerde bu oran % 3.5 idi.

Şu tablo Arap, kalkınmakta olan ve sanayileşmiş ülkelerde ilk, orta ve üniversite eğitiminin oranlarının bir mukayesesini göstermektedir (8).

Bölge	İlk Öğrenim	Orta Öğrenim	Üniversite
Arap dünyası	58.3	64.0	15.7
Kalkınmakta olan ülkeler	79.0	50.0	12.1
Sanayileşmiş ülkeler	91.0	93.0	38.8

Müslüman milletler nüfusunun % 65'ini oluşturan Arap dünyasına bakarsak buradaki eğitim yüzdelerinin kalkınmaktaki ülkelerdekinden daha fazla ama sanayileşmiş ülkelerdekenden, bilhassa ilk öğretimde daha az olduğunu görmekteyiz.

Yetişkin okuma yazma bilmeme oranı İslam ülkelerinde, Pakistan'da yaklaşık % 44, Bangladeş'te % 41 ve Nijerya'da % 31'e varacak kadar yüksektir. Bu yüzdeler okul çağı dışındaki çocuklarda, Pakistan'da % 33, Bangladeş'te % 19, Nijerya'da % 11 olacak şekilde gelmektedir. Fakat İslam dünyasında Endonezya'da % 17 ve BAE'de % 1 arasında değişmektedir.

İslam dünyasında eğitime ve insan kaynaklarının gelişimine yapılan harcamanın azaltıldığı gözlenmektedir.

Arap ülkelerinin çoğunluğu kalkınmakta olan İslam ülkeleri olma konusunda benzerdirler. Arap dünyasına şumullu bir bakış profesyonel ve teknik uzmanlıklar, bilhassa orta profesyonel uzmanlıklar, sözgelimi teknisyenler, kontrolörler, müfettişler ve yüksek oranda uzman emek dahil bilimsel uzmanlaşmada genelde eksik kaldıklarını göstermektedir.

İdari mevkilere gelince, bu alanda bilinçli bir noksanlık yoktur, fakat idare ve organizasyonda modern metodların gerektirdiği niteliklere ihtiyaç hissetmektedir. Üst yönetim ve uzmanlaşmış teknik alanlar hesaba katılırsa, eğitilmiş elemanların olduğunu fakat yeni bilgi kaynaklarından mahrum kalmalarının bir sonucu olarak bunların tecrübesiz olduklarını görürüz (9).

Alt veya orta derece nitelikler kırsal kesimden veya esnaftan gelir ki bunların da çoğunluğu okuma yazma bilmez ve bu teknik yönlerden bilgisizlik ve yeni sınai teknolojinin dışında kalmayla sonuçlanır.

Bu kalkınmakta olan ülkelerin bir kısım uzmanları mesleki cehalet gibi cehaletin tehlikesini projelendiren ve büyüten bulgular elde ettiler. Bu konuda şunlar aciliyet arz etmektedir (10).

1. Bazı sanayilerde ve ticarete işe gitmeme ya da geç gitmenin bir sonucu olarak kaybedilen zaman, işe tahsis edilen tüm zamanın % 25'inden fazladır.
2. Performanstaki ihmalkarlık ve yetersizliğe bağlı kayıp yüzdesi hizmetler sektöründe % 18'den, diğer sınai dallarda % 13'ten daha fazladır.
3. Eğitim yetersizliğine bağlı kayıp % 17'dir.

Halen İslam dünyasının karşısındaki problemlerden biri de bazı sektörlerdeki işsizliktir. Bazı ülkeler, İslam ülkeleri arasında insangücünün yetersiz olduğu yerlerdeki işgücü azlığını dengelemeye yönelik acil işbirliği dikte eden kalkınma projeleri için gereken bazı uzmanlıklarda tehlikeli bir kıtlığa sahiptirler. Nitekim bu tip insan gücünde büyük fazlaları olan ülkelere faydalanılmaktadır. Bu, elbette toplam işsizlikte eğitilmiş işsizliğin oranının Türkiye'de % 2.5 ve Malezya'da % 4.5'e düşerken Yemen'de % 14.6, Endonezya'da % 14.4, Suriye'de % 27.8'e varmasıdır.

BM 1990 Raporunun analitik çalışmalarına bakarken şunlar farkedilmektedir:

- İslam ülkelerinde 1987 sonunda mahalli üretimin kişi başına ortalama payı 582.6 \$'a varmaktadır ki bu kalkınmakta olan ülkelereki bunun karşısı rakamlardan, ki bu da 1970 \$'dır, daha azdır, ayrıca sanayileşmiş ülkelereki mukabil rakamlara, ki yaklaşık 14.260\$'dır, kıyasla büyük farklılık arz etmektedir.

- 1987 sonunda İslam ülkelerinde kişi başına gelir ortalama kalkınmakta olan ülkelere 650 \$'a nazaran 660 \$'dır. Fakat sanayileşmiş ülkeler ele alınırsa bu rakam 10.760 \$'a varmıştır.

- Tablo 2 İslam dünyasının kategorizasyonunu aşağıdaki gibi göstermektedir:

a) İnsan Geliştirme toplamalarına göre kategorizasyon:

- **Düşük insan geliştirme (0.500'den daha az):** 17 ülke sayılmaktadır, en düşüğü Nijerya'da (0.116) ve en yükseği Fas'tadır (0.489).

- **Orta seviye insan geliştirme (0.500-0.799):** 15 ülke, en düşüğü Mısır (0.501) ve en yükseği Arnavutluk (0.790).

- **Yüksek seviyede insan geliştirme (0.800+):** Sadece iki ülke içermektedir: Malezya (0.800) ve Kuveyt (0.839).

b. Kişi başına gelire göre kategorizasyon:

- **Düşük gelirli İslam ülkeleri (500 \$'dan daha az):** Aşağıdaki 15 ülkeyle sınırlıdır: Afganistan, Bangladeş, Çad, Gana, Gine, Endonezya, Mali, Moritanya, Nijer, Pakistan, Nijerya, Somali, Sudan, Tanzanya, Demokratik Yemen.

- **Orta gelirli İslam ülkeleri: (500 \$-5999 \$):** Aşağıdaki 15 İslam ülkesidir: Arnavutluk, Cezayir, Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan, Libya, Malezya, Fas, Umman, Senegal, Suriye, Tunus, Türkiye, Yemen Arap Cumhuriyeti.

- **Yüksek gelirli İslam ülkeleri (6000 \$'dan çok):** 3 ülkedir: Kuveyt, Suudi Arabistan, BAE.

c. En düşük oranda büyüyen İslam ülkeleri:

11 devlettir: Nijer, Mali, Çad, Gine, Somali, Moritanya, Afganistan, Sudan, Yemen Arap Cumhuriyeti, Demokratik Yemen, Tanzanya.

Tablo: 1

**İslam Ülkelerinin Beşeri Kaynak Göstergeleri
Dünya, Gelişen Ülkeler ve Sanayileşmiş Ülkelere Göre
İslam Ülkelerinin Ulusal ve Bölgesel Ortalama Payları**

Tanım	Nüfus Miktarı (Milyon)		Toplam Bölgesel Üretim 1987 (Milyon \$)	Toplam Ulusal Üretim 1987 (Milyon \$)	Ferdî Ortalama Pay (\$)	
	1988	2000			Bölgesel Üretim 87	Ulusal Üretim 1987
İslam Ülkeleri:						
- Beşeri kalkınmanın zayıf olduğu ülkeler	487.5	699.6	124.6	141.6	255.6	290.5
- Beşeri kalkınmanın orta olduğu ülkeler	426.5	59.6	369.8	417.2	867	978.2
- Beşeri kalkınmanın yüksek olduğu ülkeler	18.8	23.8	49.1	56.9	2597	3010.6
İslam Ülkeleri Toplamı	932.9	1273	543.5	615.7	582.6	660
Sanayileşmiş Ülkeler Toplamı	1200	1270	12310	11170	14260	10760
Gelişen Ülkeler Toplamı	3900	4960	2210	2320	1970	650
Diğer Ülkeler Toplamı	5100	6330	14530	13490	4110	3100

* Tablo verileri, BNI Report to Human Development 1990'dan alınmıştır.

İslam Ülkelerinin Tasnifi

Toplam Beşeri Kalkınma Açısından						Toplam Ulusal Gelirin Payına Göre			Büyüme Oranı
Düşük Beşeri Kalkınma		Orta Beşeri Kalkınma		Yüksek Beşeri Kalkınma		Düşük Ülkeler \$ 500'den az	Orta Gelir \$ 500'den \$ 5999'a kadar	Yüksek Gelir \$ 6000 ve yukarı	En düşük Ülkeler
Ülke	0.500 'den az	Ülke	0.500'den 0.799'a kadar	Ülke	0.800 ve yukarısı	Ülke	Ülke	Ülke	
AL NAIJAR	0.116	EGYPT	0.501	MALAZIA	0.800	AFGANISTAN	ALBANIA	KUWAIT	ALNAJAR
MALI	0.143	OMAN	0.535	KUWAIT	0.839	BANGLADESH	ALGIER	SAUDI ARABIA	MALI
CHAD	0.157	INDONESIA	0.591			CHAD	EGYPT	U.A.E.	CHAD
GINY	0.163	ALGIER	0.608			GHANA	IRAQ		GINY
SOMALIA	0.200	TUNISSIA	0.657			GINY	WORDAN		SAMALIA
MORITANIA	0.208	IRAN	0.660			INDONESIA	LEBANON		MORITANIA
AFGANISTAN	0.212	SYRIA	0.691			MALI	LEBIA		AFGANISTAN
SUDAN	0.225	S. ARABIA	0.702			MORITANIA	MALAZIA		SUDAN
SENIGAL	0.27	LIBYA	0.719			ALNAJAR	MORROCO		A. YEMEN
BANGLADESH	0.318	LEBAON	0.735			PAKISTAN	OMAN		D. YEMEN
NIJARIA	0.332	TURKEY	0.751			NIJERIA	SENIGAL		TANZANIA
ARAB YEMEN	0.338	JORDAN	0.752			SOMALIA	SYRIA		
GHANA	0.360	IRAQ	0.759			SUDAN	TUNISSIA		
D. YEMEN	0.36	U.A.E	0.782			TANZANIA	TURKEY		
TANZANIA	0.13	ALBANIA	0.799			D. YEMEN	A. YEMEN		
BAKISAN	0.433								
MORROCO	0.489								

4. İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesine Yönelik İslami Perspektif

İslam insana büyük önem verir ve onu diğer tüm varlıklardan üstün tutar. Allah Teala der ki: "And olsun ki, biz insanoğullarını şerefli kıldık, onların karada ve denizde gezmesini sağladık, temiz şeylerle onları rızıklandırdık, yaratıklarımızın pek çoğundan üstün kıldık." (El-İsra 70)

Allah Subhanehu ve Teala insanı makul bir amaç için yaratmıştır: "Cinleri ve insanları ancak bana kulluk etmeleri için yaratmışımdır." (El-Zariyat: 56)

Allah Subhanehu ve Teala insana çoğalmasını ve yeryüzüne dağılmasını emreder: "Yeryüzünü size boyun eğdiren O'dur; öyleyse yerin sırtlarında dolaşın, Allah'ın verdiği rızıktan yiyin; sonunda dönüş O'nadır." (El- mülk: 15). "Semüd milletine kardeşleri Salih'i gönderdik. 'Ey milletim! Allah'a kulluk edin. O'ndan başka tanrınız yoktur. Sizi yeryüzünde yaratıp orayı imar etmenizi dileyen O'dur. Öyleyse O'ndan mağfiret dileyin, sonra da O'na tevbe edin. Doğrusu Rabbim size yakın ve duaları kabul edendir.'dedi." (Hud. 61)

Yukarıdaki ayetlerden açıkça anlaşılmaktadır ki insan İslam'da ilginin odağıdır ve Allah'ın emrine göre çoğalmayla ve yeryüzüne yayılmayla görevlidir. Çoğalma kalkınmanın temel aracıdır ve amacı Allah'ın insanı yaratmasının esas nedeni olan O'na ibadet etmektir. Bundan dolayı insan kaynaklarını İslami prensiplere dayalı İslami eğitim yoluyla geliştirmeye ve Allah'ın emirlerini yerine getirmeye yardım eden faydalı bilimler yapmaya büyük önem vermek esastır.

İslami perspektife göre çalışmaya gücü yeten her müslümanda değerler, ideal- lar ve ahlak geliştirilmelidir. İslam şeriatı aşağıda tasnif edilen her müslümanın gözlemleyebildiği temel kuralları içerir (11).

- İmanın şartları
- Ahlak şartları
- Davranış şartları

a. İmanın şartları

Müslüman faaliyetlerinin sahih doktrininin doğru değerleriyle alakalı olmasının sorumluluğuna inanmalıdır. Bu inançta Allah Teala paranın gerçek ve tek sahibidir ve insanlar sadece emanetçidirler. Allah Teala buyurdu ki: "Ey insanlar! Allah'a ve peygamberine inanın; sizi varis kıldığı şeylerden sarfedin; aranızdan inanıp da sarfeden kemselere büyük ecir vardır." (El-Hadid: 7)

Böylece müslüman servetin gerçek sahibi Allah'ın şeriatıyla sınırlı olmak zorundadır. Müslüman hiçbir şeriat kuralını ihlal etmemeli ve yeryüzünde çoğalmanın işle alakalı ibadetin en yüksek seviyesi olduğuna inanmalıdır. Allah Teala buyurdu ki: "Namaz bitince yeryüzüne yayılın; Allah'ın lütundan rızık isteyin; Allah'ı

çok anın ki saadete erişesiniz. (El-Cuma: 10)

Müslüman daima Allah'ın kendi iş ve faaliyetlerini izlediğini ve bunlardan sorumlu olduğunu hissetmelidir. Allah buyurdu ki: "Sağında ve solunda, onunla beraber oturan iki alıcı melek, yanında hazır birer gözcü olarak söylediği her sözü zaptederler" (Kaf:17-18) ve Mahşer gününde tam bir hesaba çekileceğine inanmak zorundadır. Allah buyurdu ki: "Kıyamet günü doğru teraziler kurarız; hiçbir kimse hiçbir haksızlığa uğratılmaz. Hardal tanesi kadar olsa bile yapıları ortaya koyarız. Hesab gören olarak biz yeteriz." (El-Enbiya:47)

b. Ahlak kuralları:

Müslümanın hayatı, üretimin temel unsurları olarak kabul edildikleri için yönlendiren çok sayıda ahlaki kural vardır. Bunlar:

Güvenilir olma: Allah'ın emrettiği gibi: "Ey inananlar! Allah'tan sakının ve doğrularla beraber olun." (Tevbe: 119)

Doğruculuk: Allah'ın emrettiği gibi: "Ey inananlar! Allah'tan sakının ve doğrularla beraber olun." (Tevbe: 119)

Yeterlilik: Peygamber (S.A.V.) buyurdu ki: "Allah bir işe tayin olup da onu hakkıyla yapanları sever."

c. Davranış Kuralları:

Müslümanın tam bir imanı ve ahlaki kuralları idraki, onu işbirliği, kardeşlik, sabır ve affedicilik gibi rasyonel ve olgun bir gidişle sonuçlanan diğer insanlarla doğru davranış ve iyi ilişkilere götürecektir.

Bazı araştırmacılar İslam kalkınma ekonomisi mefhumunu tanımlarken İslam'ın ekonomik kalkınma problemine büyük önem verdiğine işaret etmektedirler. O bu meseleyi daha büyük bir problemin, yani insan kalkındırmanın -ki şumüllü bir İslami kalkınma çerçevesinde doğru yola doğru bir kalkınma süreci başlatmakla başarılan İslamın başlıca kaygılarından biri olarak düşünülür - bir parçası olan bir problem olarak ele alır (12). Kalkınma süreci Şeriat'ın 5 amacı olan nefsini koruma, dini, parayı, haysiyeti ve nesili korumayı elde etmek için temel ihtiyaçları, sonra gereksinimleri ve sonra da lüks ihtiyaçları tedarik etmekle başlamalıdır.

İslam mefhumuna göre ekonomik kalkınmanın en önemli karakteristikleri şunlardır (13):

1. **Şumullülük:** Toplumun tüm sosyal, siyasi ve ekonomik yönlerini içermek,
2. **Denge:** Kalkınma üretimi artırmanın yanında adil dağılımı da amaçlamalıdır.
3. **Realizm:** Tam dini değerlerden çıkarsanmış ideoloji,
4. **Adalet:** İslam hukuku insanlar arasında adaleti amaçlamaktadır.

5. Sorumluluk: Toplum üyelerinin birbirine karşı ve devletin topluma karşı sorumluluklarını belirleme,

6. Yeterlilik: Tüm toplum üyelerine yeterli imkanları sağlama,

7. İnsanlığı amaçlamak: İnsan İslam ekonomik kalkınmasının nihai hedefidir.

5. İslam Ülkelerinde İnsan Kaynaklarını Geliştirme

İslam dünyasında insan kaynağının geliştirilmesi, daha önce belirtilen İslami değerlerle hemfikir olması gereken İslam ülkelerinin gerekliliklerine uygun çok sayıda amacı içeren bir plan gerektirmektedir. Plan arzulanın kalkınma amaçlarını elde etmek için farklı üretim ve hizmet sektörlerine yönlendirilmesi gereken toplumda mevcut insan kaynaklarının tahminlerini içermelidir.

1990 BM İnsan Kalkınması Raporu aşağıda özetlediğimiz 3 başlıca sonuçla neticelenen dünya çapında "büyüme" meselelerini tartışan (sanayileşmiş, kalkınmakta olan) ülkelerin çoğunluğu üzerinde yapılmış analizleri içermektedir (14).

1. Yatırım oranı büyümeyi etkileyen esas elemanlardan biridir, bu yüzden gerekli büyüme standartlarını tesis etmek için ülkeler toplam ulusal hasılanın % 15-20'si arasında sıralanan yatırım oranlarını elde etmelidirler.

2. En önemlisi, teknik değişiklikler insan kapasitelerini geliştirmek için bilimsel ve teknolojik vasıtalarla desteklenmelidir. Bu yüzden insan geliştirme tek başına önemli değildir, fakat büyüme sürecinin temel elemanlarından biri olarak kabul edilir.

3. Genel politikalar bütünü yatırım kaynağının etkin kullanımı ve sürekli bir büyüme sağlayacak şekilde dünyadaki değişikliklere uyum için esas kabul edilir. Bu analizlerin, aynı zamanda adaletli büyümeyi sağlamanın, insan gelişiminin arzu edilen hedeflerini elde etmek için gerekli şartları yaratmaya yönelik ideal bir metod olduğunu ortaya çıkardığını burada zikretmeye değer.

Rapor, aynı zamanda 1972-1987 arası periyodda eğitim ve sağlığa yapılan hükümet harcamalarının azaldığına, bu harcamanın halihazırda iki katına çıkmasının gerçekte ihtiyaç olana nazaran ılımlı bir tahmin olduğuna, ilk olarak mevcut genel kaynaklarda hızlı bir artış olmadıkça insan geliştirme hedeflerini elde etmenin mümkün olmayacağına işaret etmektedir.

İnsan geliştirme alanında yüksek başarı seviyeleri elde eden ülkeler çoğunlukla, sosyal ve ekonomik ilerleme arasında uygun bir denge kuracak total kalkınma tahsisatlarının yaklaşık % 25-30'u olan sağlık ve sosyal harcama ihtiyaçlarında iyileştirici tedbirlerden koruyucu tedbirlere kadar öncelikleri yeniden düzenlemek için hükümetin sosyal sektörler dahilinde yeniden düşünde üretmesine bağlıdır.

Çoğu ülkeler bütçenin yüksek bir yüzdesini savunmaya tahsis etmektedir, son 25 yılda kalkınmakta olan ülkelerdeki askeri harcama % 7.5 iken sanayileşmiş ülkelerde bu sadece % 2.9'dur.

Kalkınmakta olan ülkelerde ortalama ferdi gelir sanayileşmiş ülkelerdeki mukabilinin sadece % 6'sıdır, buna rağmen askeri harcama sanayileşmiş ülkelerdeki askeri yükümlülüklerden 3 kat daha fazladır, büyük kısmını İslam ülkelerinin oluşturduğu kalkınmakta olan ülkeler, Askeri harcama sanayileşmiş ülkelerdekini yarısından az daha fazla olmasına kıyasla, eğitim ve sağlığa yapılan toplam harcamayı geçmektedir, diğer ülkelerde sadece % 59 iken % 104'e ulaşmıştır (15). (Bk. Ek 7)

Son iki on yılın büyük teknolojik başarılarının insan kabiliyetlerini, özellikle bankacılık, mali işletmeler, reklam, iletişim, işletme ve kamu idaresi gibi modern faaliyetlerde temel bir unsur yapan geleneksel hizmetler alanında, bilhassa dünya ekonomisini hizmetler ekonomisinin çevresi 90'ların ticari değişimlerine hazırlamak kalkınmakta olan ülkeler için esastır.

Bugünün dünyasında sanayileşmiş ülkeler toplam milli hasılanın ve iş imkanlarının % 70'ini, fakat kalkınmakta olan ülkelerde hala gelişmemiş olup milli hasılanın % 8'ini ve iş imkanlarının % 18'ini oluşturan hizmetler ekonominin başlıca hakim kısmını temsil etmektedir, dünyanın yeni hizmet ekonomisinin ortaya çıkması doğal kaynaklardan çok nüfusa avantaj sağlamaktadır.

Sonuç ve Tavsiyeler

Yukarıdaki kriterlerden açıkça anlaşılmaktadır ki insan unsuru tüm unsurların ana faili olduğu ve kalkınma seviyeleri çoğunlukla insan kabiliyeti, etkinliği ve performans standartlarına bağlı olduğu için kalkınma sürecinin merkezi ve çekirdeğidir.

İslam ülkeleri üretimin en önemli unsuru kabul edilen insan kaynaklarını geliştirmeye uğraşmaktadırlar, beklenen değişimleri karşılamak için bu insan kabiliyetlerinin ve yeterliliğinin gelişmesini hesaba katmak insan kaynaklarını geliştirmeye ve üretim sürecinde insan unsurunun mümkün olan maksimum kullanımını elde etmeye yönelik planlar vasıtasıyla yapılmalıdır. İslam dünyasında insan kaynakları geliştirme planı İslami kurallar ve İslam ülkelerinin sosyal ve ekonomik kalkınmayı elde etmeye yönelik ihtiyaçları hesaba katılarak hazırlanmalıdır.

İslam ülkelerinde insan geliştirmeyi elde etmek için geliştirme planı aşağıdaki gereklilikleri de kapsamalıdır:

1. Öğretime, teknik eğitime ve sağlığa yapılan yatırım harcamasının artırılması,
2. Öğretim, öğretim içeriğinin ve eğitim programlarının İslam ülkelerindeki kalkınma gereklilikleriyle uyum içerisinde geliştirilmesi,

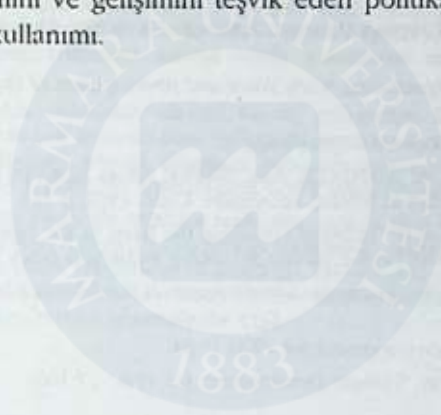
3. İnsan kaynaklarını geliştirme planı devletin tüm modern ve geleneksel sektörlerini kapsamalıdır.

4. Kalkınma planı işe ve performansa yönelik müslüman tavrını geliştirmek için İslami kural ve değerler üzerine kurulmalıdır.

5. Bu kaynakları kullanmak için gerekli işlemleri yaparak aynı zamanda hazırlama ve geliştirme vasıtasıyla mevcut insan kaynaklarının dahi iyi kullanımını sağlama,

6. Yatırım oranını toplam milli hasılanın % 15'inden fazlasına arttırmak,

7. İslami prensiplere uygun olarak rehabilitasyonundan sonra mevcut insan kaynaklarının yatırımını ve gelişimini teşvik eden politikaların mevcudiyeti, modern teknolojilerin kullanımı.

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

Dipnotlar

- (1) Dr. Abdel Hamid Al-Gazali (Human constitute the basis of Islamic concept in economic development) Islamic Economy Center, Cairo 1988 Page 17.
- (2) Al Sayed Hafiz Al-Minawi (Preparing Work Force and developing human resources) Dar Al-Rasheed for Publication & distribution, Riyadh, no publication date page 5.
- (3) Dr. Hassan Mohamed Hassan (Human Development in the Arab World) Sinaï Publishing House Caron 1992
- (4) Dr. Gamaluddin Al-Khazindar (human development from an international perspective) previous reference page 36.
- (5) Dr.Sultan Abu Ali (Objectives and strategies of Banking during the 1990s) symposium of "Islamic Banks Experience" Cairo, March 1990-page 11.
- (6) table = 1.
- (7) U.N. Report on Human Resources for 1990.
- (8) Dr. Hassan Mohamed Hassan (Human Development in The Arab World) previous reference page 184.
- (9) Mr. Hafiz Al Minawi (preparing Work Force and development of Human Resources) previous reference page 21.
- (10) Hafiz Al Minawi previous reference page 22.
- (11) Dr. Hussain Shihata, Al Shekh M.A. Zair, "Islamic Banks between Concept and Application" Series of Researches and Studies in Islamic economics, Cairo, 1982, p.161.
- (12) Abdul Hamid Al-Ghazali, "Humans constitute the basis in the Islamic Concept of Economic Development", Islamic Economy center, Islamic Economy awareness Strics, Issue (7), 1988.
- (13) Abdul Hag Al Shukeri, "Economic Development in the Islamic Concept", Ummah Book, Issue (17), Doha, 1988.
- (14) UN Report, Human Development for 1990. P. 84.
- (15) United Nations Report, "Human Development for 1990" . P.106.

Referanslar

- United Nations, Report on Human Development for 1990.
- Gamaludin Al Khazandar "Human Development From an International Perspective" Economy World, Third year, Issue 19, 1993.
- Al Sayed Hafez Al Minawi "Preparing the Work Force and Development of Human Resource" Al Rasheed for Publishing and Distribution, Riyadh, Undated.
- Hassan M. Hassan "Human Development in the Arab World" Senna for Publishing, Cairo, 1992.
- Hussain Shihata, AL Shiekh M.A. Zair, "Islamic Banks Between Concept and Application", Series of Researches and Studies on Islamic Economy, Cairo, 1982.
- Sultan Abu Ali, "Objectives and Strategies of Banking During the Nineties", Cairo, Symposium of Islamic Banks Experience, March 1990.
- Khiorshed Alimed, "Economic Development in Islamic Framework - Readings in Islamic Economy", Scientific Publication Center, King Abdul Aziz University, Jeddah, 1987.
- Abdul Hamid Al-Ghazali, "Humans Constitute the Basis in the Islamic Concept of Economic Development", Islamic Economy Center, Islamic Economy Awareness Series, Issue (7), 1988.
- Abdul Hag Al Shukeri, "Economic Development in the Islamic Concept", Ummah Book, Issue (17), Doha, 1988.

Ekler

(1.) İslam devletleri gelecek on yıllarda müslüman ülkelere akacak olan mal ve hizmetler alanındaki rekabette büyük değişimleri göğüsleyebilmek için kaynaklarının bir kısmını özellikle eğitim, öğretim, sağlık ve sosyal gelişme alanında insan kaynaklarını geliştirmeye yönlendirmelidirler. Bu çalışma bu konuları ele alacaktır.

(2.) Bu mefhum üzerindeki görüş açları, bazıları insan geliştirmeyi temel ihtiyaçlara indirgemekten ziyade toplumdaki insan ihtiyaçlarının tümünün yerine getirilmesi ve gerçekleştirilmesine yönelik ferdi gayretler olarak gördükleri için farklılık göstermektedir. (3)

(3.) Diğer bir kesim insan geliştirmeyi ekonomik kalkınmaya katkıları olan, büyümesi ve gelişmesi fertlerin verimliliğini arttırdığından dolayı fayda yaratan sağlık ve eğitim gibi sosyal sektörlerde sınırlı olarak kabul etmektedirler.

(4.) Başka bir kesim de sınırlanmış ülkeleri bu bakımdan hariç tutarak, kalkınmakta olan ülkelerin temel ihtiyaçlarını yerine getirme sürecini oluşturduğuna işaret etmektedirler.

(5.) 1990'daki insan geliştirme hakkındaki BM raporu insan geliştirmenin, en önemli tarafı uzun ve hastalısız bir hayatın gerçekleşmesi olan, karakteristiği ise bilginin elde edilmesi ve makul bir hayat standardı olan, insanların önündeki mevcut tercih imkanlarını artırma süreci olduğunu ifade etmektedir.

(6.) Kalkınmakta olan müslüman ülkeleri bu tip gelişmeleri, karşılığında müslüman ülkeleri yalnızca ithalatçı olmaktan çok ihracatçı olmaya dönüştürecek kendi insan kaynaklarını geliştirme ve daha fazla verimlilik sağlamaya yönelik çalışmalar yapmakla karşılımlarını dikte eden ve en önemli etkisi dünya piyasalarının birbirlerine açılması olan GATT anlaşmasının imzalanmasının sonrası.

(7.) Kalkınmakta olan ülkelere ortalama ferdi gelir sanayileşmiş ülkelerdeki mukabilinin sadece %6'sıdır, buna rağmen askeri harcama sanayileşmiş ülkelerdeki askeri yükümlülüklerden 3 kat daha fazladır; büyük kısmını İslam ülkelerinin oluşturduğu kalkınmakta olan ülkelere askeri harcama eğitim ve sağlığa yapılan total harcamayı sanai ülkelere kıyasla yarıdan daha fazla aşmaktadır; diğer ülkelere sadece %59 iken %104'e ulaşmaktadır. (15).

1883

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

İSLAMİ AÇIDAN EMEK VE ÇALIŞMA

Dr. Mustafa Aykaç

Department of Labour Economics and Industrial Relations
Faculty of Economic and Administrative Sciences
Marmara University, İstanbul

Giriş ve Genel Çerçeve

İslamda emeğin rolünün anlaşılmasında genel ekonomik sistem büyük bir önem taşımaktadır. İslam, köklü iktisadi ve sosyal değişikliklere rağmen, her devir ve şartlarda uygulanabilir prensipler ve sistemler getirmiştir. Bu prensipler, bir ağacı temsil eden bir tohum gibi, İslamın iktisadi ve sosyal sistem ve yapılarını temsil etmektedir (Karakoç 1980, s.20). Ayrıca İslam, kapitalizm ve sosyalizmin aksine, toplumdaki fertler, gruplar ve kurumlar arasında dayanışmayı esas kabul eden bir içsel (yapısal) tutarlılığa sahiptir. İki sistem, ferdin ekonomik problemlerini çözümlemeye yönelik iki uç (ekstrem) ve dengesiz yaklaşımla karakterize etmiştir. İslam, her iki sistemdeki iyi hususları barındıran "orta yol" olarak korunmuş ve bu iki sistemin ortaya çıkardığı dengesizliklerden uzak kalmıştır. Sosyalizm-komünizm ve liberalizm-kapitalizmde beşeri faktör ihmal edilip bizzatı ekonomi ön plana çıkarılırken, İslam'da insan iktisadi ve sosyal sistemin anlamı ve amacıdır. Bu sistemler açısından iktisadi kalkınma, herşeyi belirleyen sihirli bir kavramdır.

Bununla birlikte, İslami kalkınma ahlaki, ruhi ve maddi konuların birlikte ele alındığı daha kapsamlı bir kavramdır. Kalkınma çabasının odak noktası ve bu sürecin kalbi insandır. İslam, kalkınma uygulamasının insanın mutlaka bulunması gereken bir alan olduğunu vurgulamaktadır (Ahmad, 1980:179).

Kapitalizm sermaye ağırlıklı bir sistem olup sermayeyi emek üzerinde hakim kılmaktadır. Diğer taraftan sosyalizm, gerçekte birikmiş emek olan sermayeyi inkar etmektedir. Dolayısıyla her iki sistem de emeği doğrudan veya dolaylı olarak ihmal etmektedir. İslamda ise emek asıldır. Bununla birlikte sermaye, "helal" ise değerli kabul edilir. Böylece İslam, her iki faktörü de adil bir sistem içinde kabul

etmektedir (Sıddıqı:1980:236-243). İslam'da emek ve sermaye, çatışan değil birbirini tamamlayan iki faktördür. İşçi ve işverenin menfaatleri arasında paralellik vardır. Bu durum, birbiriyle çatışmaksızın ve menfaat birlikteliğini sağlayarak kalkınma fırsatı sunmakta ve aynı zamanda iktisadi büyüme ve kalkınmayı teşvik etmektedir. (Akhtar 1994:39). İşçi ve işveren, emek ve sermayeyi isteklendirmekte ve ortaklıktan kazanılan kazançları iki tarafı ortak etmektedir (Abu Saud 1980:68; Sıddıqı 1980:206).

İslamda çalışma ilişkileri, İslam toplumunun genel özelliklerinin bir yansımasıdır. İslam, toplumu, çeşitli kurum ve kuralların bir ifadesi olarak düzenler. İslam, aynı zamanda, ilahi sitemi, İslam ahlakına göre davranan fertler vasıtasıyla uygulanır. İslam toplumu, hukuki ve iktisadi faaliyetlerinde, inanç ile hayatı birbirine bağlayan fertlerin meydana getirdiği bir sosyal sistemdir. Bundan dolayı, İslam toplumunun istikrarı, "homo-İslamicus" (İslam İnsanı) anlayışının gelişmesine ve işçi ve işverenin birlikte varolmasına dayanmaktadır. İktisadi hayatın aktörleri bu anlayışa sahip müslümanlardan meydana gelmektedir.

Modern ekonominin temellerinden olan "fayda" ve "tatmin" kavramları bireysel ve dünyevi olmak üzere iki boyutla sınırlandırılmıştır. İslam'da ise, bu kavramlar dünyaya ilişkin sosyal tezahürleri olduğu kadar, ahirete ilişkin tezahürleri de ihtiva etmektedir.

İslam iktisadı ile modern iktisadın paradigması birbirinden farklıdır. "Homo-İslamicus" (Müslüman İnsan) başkalarıyla paylaşmak ve başkalarına yardımdan (mesele: Yol üzerinde başkalarına zarar veren bir taşı kaldırmak, yardım etmek, sadaka vermek, zekat vermek gibi.) tatmin sağlarken, "homo-economicus" (ekonomik insan), sadece mal ve hizmetlerin kişisel kullanımından tatmin sağlamaktadır. Sonuç olarak, İslamda fayda kavramı sadece bu dünya faaliyetleriyle sınırlandırılmamıştır. Mutlak ve sonsuz fayda ve mükafat, öbür dünya (ahiret) da elde edilecektir.

Bu bakış açısı, İslamda çalışma ilişkileri için de geçerlidir. Çalışma ilişkilerinin İslamileşmesi, fertlerin İslami ahlak prensiplerine bağlılığına ve duyarlılığına dayanmaktadır. Bunun için, bir diğer şart, toplumda İslami kuralların hakim ve uygulanabilir olmasıdır.

Modern çalışma ve endüstri ilişkileri, sanayi inkılabından sonra geliştirilmiş olmakla birlikte, çalışma ilişkileri tarihi insanlık kadar eskidir. İslam, çalışma ilişkilerini çağlar boyunca, hakim olduğu toplumlarda, iktisadi ve sosyal çerçevede düzenlemiştir. İslamın mirası; "nass" tarafından belirlenen İslami kurallar, İslami kurumlar, İslami ahlak ve davranış normları ve aynı zamanda İslami uygulamalardır. İslami sistem farklı dönem ve çağlarda değişen iktisadi ve sosyal şartlara sözkonusu mirasın uygulanabilmesini gerektirir.

Bu açıdan, İslami çalışma ilişkilerinin iki boyutunun bulunduğu müşahade edi-

lebilir. Birincisi; modern çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri disiplini çerçevesinde, İslami "nass", davranış ve uygulamaların analizidir. İkincisi ise, bu teorik sistemi modern ve güncel hayata alınmasını ve şartlara uyarlaması ve uygulamasıdır. İlâveten hızla değişen dünya ve yükselen yeni değerler gerçeğinin dikkate alınması hayati öneme haizdir.

2. İslam'da Çalışma İlişkileri

İslam'da çalışma ilişkileri sistemi işçi, işveren ve devlet (devlet-i İslamiye) olarak 3 sütun üzerine durmaktadır. İşçi ve işveren sistemin doğal unsurlarıdır. Devlet, bir İslam toplumunun adına hareket ederek, düzenleyici ve destekleyici bir fonksiyona sahiptir. Bu yönden, İslam emek piyasası emek arz ve talebinin serbestçe karşılaştığı kurumsal ve korumacı bir piyasadır. Bununla beraber İslam ekonomisinin, herhangi bir diğer sosyal olgu gibi İslamın normatif özelliklerini koruması gerektiği gibi, bu piyasanın işlemesi herhangi diğer bir sınırlamanın tamamen dışında düşünülemez. "Akd el-icarrah" (istihdam sözleşmesi) bunun kafi miktarda izah edici bir örneğini oluşturmaktadır. Akd el-icarrah işveren ve işçinin özgür iradelerine bağlı olmasına rağmen -yani taraflar başlangıçta aralarındaki şartları kabul etme veya reddetme, belirleme ve karar almada özgürdürler-, mukavelede bir kere anlaşmaya varılırsa, akd el-icarrah işveren ve işçi arasında bir borç ilişkisi yaratan bir anlaşma olur. Nitekim, iş, ücret ve süre önceden belirlenmeli ve işin tabiatı İslam hukukuna uygun olmalıdır (Tabakoğlu, 1983:9).

İslamın sendikalar, toplu pazarlık, grev ve lokavt hakkındaki görüşünü incelemeyen önce, bu kurumların özet bir tarihi perspektifini ve fonksiyonlarını vermek faydalı olacaktır.

Sendikalar ve toplu pazarlık sanayi ihtilali sonrası dönemin ürünleridir. Sanayi toplum emek-yoğun üretim tarzından sermaye-yoğun üretim tarzına doğru bir kaymayı kavramlaştırır. Bu anlamda emek-yoğun üretim tarzı küçük ölçekli sanayileri ve küçük ölçekli üretimi temsil ederken, sermaye-yoğun üretim tarzı kütleli üretimi temsil eder. Böylece kütleli üretimin sanayileşme ve kapitalizm ile eş anlamlı olduğu sonucuna varılabilir.

Batı toplumunda ortaya çıkan sanayileşmiş kapitalist sistem Uzakdoğu ve Afrika ülkelerinin servetini sömürdü ve böylece üretim girdileri olarak gerekli olan doğal kaynakları temin etti. Afrika ve henüz keşfedilmiş yeni dünya Amerika, ortaya çıkan tesadüfi burjuvazinin, diğer bir ifadeyle müteşebbisin sermaye olarak yararlandığı altın ve gümüş kaynağıydı.

Hızla gelişen sanayi ile rekabet edemeyen küçük işletmeler kapandı, bunların işsiz fakat vasıflı insan kaynakları, hayati öneme haiz üretim faktörünü, yani emeği, temin etti. Bununla birlikte, bu kısa zamanda artan ihtiyaçları karşılamakta ye-

tersiz kaldı. Böylece, Fransız Devrimini müteakip özgürlüklerini kazanarak şehirlere göç eden kırsal nüfus, emek arzının ana kaynağı oldu.

Çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkilerinin temel kurumları bu beşeri şartlarda ve merhamet ve iyi niyet gibi kavramlardan uzak bir atmosferde ortaya çıktı.

Bu sistemde sendikaların rolü, işçilerin menfaatlerini savunmak ve geliştirmekti. İşveren ve işçi arasında sürekli bir doğal ihtilaf ve çatışma mevcut olduğundan sendikalar işçilerin taleplerine cevap vermek için işveren üzerinde baskı yapmak maksadıyla bazan güç kullanmak zorunda kaldılar.

Çağdaş sını sistem, emek ve sermayeyi menfaatleri daima çatışan iki düşman kampa böler ve kapitalist ülkelerde büyük sermaye ve işgücü kayıplarına yol açar. Emegın haklarını korumaya yönelik kanuni tedbirlere rağmen ihtilaf azalmamış aksine son yıllarda özellikle İngiltere ve ABD'de artmıştır. Hatta sendikal hareket amacına ulaşmada başarısızlığa uğramış ve kanun dışı grevler ve eylemler hemen her sektörün ortak özelliği olmuştur. Sonuç olarak, her yıl Batılı ülkeler, özellikle İngiltere, grevler nedeniyle zamanında mallar teslim edemediği için büyük miktarda siparişlerini kaybetmektedirler.

Emek ve sermaye arasındaki ihtilaf ve rekabet bir İslam toplumunda olamaz. İslam hem sermayeyi ve hem de emeği menfaatlerinin çatışmayacağı bir şekilde kardeşlik ve arkadaşlık zinciriyle birbirine bağlar. İnananlar arasında karşılıklı güven, iyi niyet, diğerlerinin haklarına saygı, eşitlik, denklik, sevgi ve adalet gibi asil duyguları teşvik eder. Üretimdeki tek amacı kar olan bir müslüman müteşebbisin iyi bir müslüman olması düşünülemez. Aksine, sermayesiyle topluma fayda sağlayan işletmeler kuracak, yatırımlar yapacak ve sonra da elde ettiği kazanç için Allah'a şükredecektir. Sınai ve diğer teşebbüslerdeki yatırımın esas amacı daima Allah rızası için insanlığa hizmet olacaktır. Bir müteşebbis, aynı zamanda herhangi bir diğer sermayedar gibi, verimliliğini arttırmaya uğraşacaktır; fakat bu üretimde tek (hatta baş) motif olmayacaktır. O daima toplumun, aynı zamanda kendisine üretimde yardım edenlerin daha çok faydasını düşünür ve asla kamu yararının veya çalıştırdığı insanların refah kaybına yol açan daha yüksek verimlilik elde etme planını icra etmez.

Bu, İslam'ın gerçek inananlarda geliştirdiği diğerlerine hüsn-i zan (iyi niyet) ve sevgi ile bakma anlayışından dolayıdır. İslam esas olarak Allah'ın elçilerinin hayatlarından pratik örnekler ve ahlak öğretimi vasıtasıyla sermaye ve emek arasında iyi ilişkileri teşvik etmiştir.

Hz. Musa'nın hikâyesinde, üretim ilişkilerini geliştirmede emek ve sermaye arasındaki bu çatışmayı sona erdirmeye hususunda bizim için bir ders vardır. Mısır'da bir adamı öldürdükten sonra, Hz. Musa Medyen'e döndü ve Hz. Şuayb'ın kız kardeşi babasına; sağlıklı ve güvenilir bir işçi istihdam etmesini şu sözlerle tavsiye etti:

"(Şuayb) iki kızından biri, 'Babacığım! O'nu ücretle çoban tut. Çünkü ücretle istihdam edebileceğin en iyi kimse bu güçlü ve güvenilir adamdır' dedi" (28:26).

"(Şuayb) dedi ki: 'Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızından birini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan artık o kendinden, yoksa sana ağırlık (zahmet) vermek istemem. İnşallah beni iyi (dürüst) kimselerden bulacaksın. 28:27).

Bir işçinin gerekli vasıflarını tanımladıktan sonra, Kur'an-ı Kerim bir işverenin iyi vasıflarını şu sözlerle belirtir: "Bana 8 yıldır hizmet ediyorsun; fakat eğer on (yıl)u tamamlarsan, bu kendi isteğin olacaktır, ve ben seni bir güçlüğe sokmak istemem. Eğer Allah dilerse, sen beni doğru olanlardan bulacaksın." (28:27)

Bu, sermayedarlar için merhametli olma ve işçilerine hak ettikleri karşılığı ödeme ve daha iyi çalışma şartları temin etme konusunda adaletli olmaya yönelten emirdir; işçiler için de çok çalışmaya ve işverenlerine ve topluma karşı vazifelerinde dürüst olmaya yönelten derstir. Nitekim hem işveren ve hem de işçi diğerine karşı sorumluluk ve vazifelerini gerçekleştirmek zorundadır.

Bu tartışmadan sonra, iki sistem arasındaki ayrılık netleşmektedir. Nitekim, açıktır ki bu bölümün başında belirtilen sendika sisteminin rolleri ve özellikleri ile İslam çalışma düzenindeki potansiyel bir sendikanınkiler birbirinden önemli derecede farklıdır. Bu iki kurum arasında statik bir mukayese yapmak ve içeriklerini, zıtlıklarını mukayeseli bir tarzda analiz etmek kesinlikle yanlış manalandırma olduğu gibi aynı zamanda sistematik olarak da yanlıştır.

İslami hükümlerin topluma hakim olduğu dönemlerde, toplu pazarlık ve sendikacılık sisteminin bulunmadığı bir gerçektir. Bu durum, ekonominin yapısı ve özellikleri ile toplu çalışma ilişkilerinin yokluğuna bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Aslında bu tartışma Batı toplumlarının sanayileşme öncesi dönemi için de doğrudur. Bu, doğrudan toplu pazarlık ve sendikaların Müslüman toplumlarda hiç bir rolünün olmayacağı hatta vuku bulmayacağı anlamına gelmez. Bir ihtiyaç doğduğunda İslam hukukunun izin verdiği -veya en azından yasaklamadığı- yeni kurumlar tesis edilebilir ve doğal olarak geliştirilebilir. Bununla birlikte, öncelikle bir İslam ekonomik ve sosyal yapısında, sanayileşmiş kapitalist bir toplumun gerçekleri ve ihtiyaçlarından doğmuş bir sisteme (ve elbette onun kurumlarına) bir ihtiyaç olup olmadığı sorusunu cevaplandırmak gerekir. İslam hukuku hiçbir yasaklama getirmemesine rağmen, bu sistemlerin temellerindeki ve perspektiflerindeki temel farklılıklar bu kurumları İslamın ekonomik ve sosyal yapısı içersinde tesis etmeye müsade etmez.

3. Emegın Önemı

Emek belli bir gelir elde etmek için teşebbüs edilen her hangi bir bedeni ve zihni faaliyeti ifade eder. Emek gerek el ve gerekse zihinle ilgili tüm iş (çalışma) çeşitlerini ihtiva eder.

Kur'an-ı Kerim insan emeği konusuna büyük önem vermiştir. Bu Necm Suresi'nin şu ayetinde açıkltır:

"İnsan için çalıştığından başka bir şey yoktur." (53/19). Bu ayette, açıkça belirtilmiştir ki tabiatın herhang bir şey elde etmenin tek yolu sıkı çalışmaktır. İnsanın bu dünyada başarısı ve ilerlemesi çalışmasına bağlıdır. Ne kadar çok çalışırsa o kadar zengin olur. Bu prensip Nisa Suresi'nde daha çok netleştirilmiştir.

"Erkekler için kazandıklarından nasipleri vardır. Kadınlar için de kazandıklarından nasibi vardır." 54/32). Aynı şekilde, Fussilet Suresinde "Orada bereketler yarattı ve orada tam dört günde isteyenler için fark gözetmeden gıdalar takdir etti." (41:10) buyurulmaktadır.

Bundan dolayı, açıkça İslam, emeği, maddi ve manevi yönlerinden oluşan bir bütün olarak düşünür ve onu üretim ve yaşamın en temel aracı olarak kabul eder. En iyi kazanç el işinin emeğinin sonucudur.

"İnsan kendi el emeğinden daha hayırlısını yememiştir." (Tabakoğlu 1983:3-4).

Kur'an- Kerim çalışmaya büyük önem vererek, çok açık şekilde insanın bu dünyada yaşamak için sıkı çalışmak üzere yaratıldığına işaret etmektedir. Bu El-Beled Suresinde de belirtilmektedir:

"Muhakkak biz insanı (yüzyüze geleceği nice) zorluklar içinde yarattık." (90:4)

Cennetteki hayatın tanımı insana, onun dünyadaki mutluluğu ve rahatının aynı zamanda emeğine bağlı olduğunu hatırlatıcıdır. Rahat ve müreffeh bir hayat, çalışanlara ve zamanlarını tembellikle boşa geçirmeyenlere vaadedilmiştir. Geçim için çok çalışan bir kimse sükunet dolu ve refah içerisinde bir hayat yaşayacaktır; zamanını tembellik içerisinde boşa harcayan biri felaket, açlık ve açılma dolu bir hayatın içine atılacaktır.

Kur'an-ı Kerim'de aynı zamanda zihinsel çalışmaya da işaret vardır. Hz. Yusuf ve Mısır Kralı arasındaki bir diyalog bu konuya ışık tutmaktadır:

"Kral dedi ki: O'nu bana getirin, O'nu kendime özel (danışman) edineyim. O'nunla konuşunca, dedi ki: Bugün sen yanımda yüksek makam sahibi ve güvenilir birisin. Beni bu yerin (Mısır'ın) hazinelerine tayin et. Çünkü ben onları çok iyi koruyan ve (tasarrufunu) pek iyi bilenim" dedi. Ve böylece Yusuf'u orada dilediği yerde konaklamak üzere o yerde (Mısır'da) yerleştirdik. Biz dilediğimiz kimseye rahmetimizi eriştiririz. Ve güzel davrananların mükâfatını zayi etmeyiz." (12:54-56).

Hız. Peygamber (S.A.V.) çeşitli olaylarda da emeğin önemini vurgulamış ve sık sık işçilerin ve sanatkârların işlerindeki gayretlerini takdir etmiştir. Bir seferinde Hız. Peygamber şuna dikkat çekmiştir: "Allah çalışanı ve (geçimi için) mücadele edenı sever."

Hemen hemen tüm peygamberler geçinmek için çalışmak zorundaydı. Hız. Peygamber'in kendisi de çalıştı. O'nun koyun gütmesi ve başkalarına hayatlarını kazanmak için bu mesleği benimsemelerini tavsiye etmesi İslamda emğin büyük öneminin açık bir göstergesidir. Ahzab gazvesinde, Medine'yi işgalci ordulara karşı savunmak için bir hendek kazılırken Hız. Peygamber diğer müslümanlarla birlikte işçi gibi çalışırken, toprağı ve taşları kaldırırken görülmüştü.

Emek arzı konusunda İslam, çalışmanın teşvikine ilaveten aynı zamanda emeğin kalitesini de geliştirmeyi emretmiştir. İslam fiziki ve ahlaki sağlığı, emeğin zihni uygunluğunu vurgulamaktadır. Aynı zamanda etkinliğı arttıran faktörler olan bilgi eğitim ve öğretim de İslamda teşvik edilmektedir.

Çalışma ekonomisi açısından İslamda emeğin önemi bir çok müslüman akademisyen, düşünür ve aynı zamanda İslami hareket lideri tarafından vurgulanmaktadır. (Sıddiki 1980:229-30). Emek sadece aşırı derecede saygın bir kavram olarak kabul edilmemiştir. Şöyle ki karar alma sürecinin bile, emek ve teşebbüs arasında karşılıklı danışma temelinde işbirliğıyle gerçekleştirilmesi tavsiye edilmektedir. (Hamidullah: 213-233, Çapra: 1970:5).

Cemaat-ı İslami'nin emek uzmanı olan Pakisatnlı düşünür Abdülmecid Kureşi yeni bir kavramı tartışmaya açmaktadır: "emeğin yıpranması" (Sıddiki 1980:229).

Kureşi'ye göre emeğin yıpranmasının karşılığı ödenmelidir; bunun anlamı, sağlık ve tıbbi yardımın tesisinin maliyet hesabında toplu olarak içselleştirilmesi gerekmektedir. Bunun için emek ve sermaye arasında ikincisinin (sermayenin) imtiyazlı konumunun birincinin (emeğin) lehine çevrildiğı yeni bir denge bulunmalıdır (Kureşi, A:40-45, B:24-28).

4. Emeğin Hareketliliğı

Emeğin bir coğrafi alandan diğerine veya bir meslekten diğerine hareketliliğı olarak adlandırılır. Emeğin hareketliliğı, işçilerin ekonomik şartlarında önemli bir getiriye sahiptir. Eğer işçiler bir yerden (veya meslekten) daha iyi ücretler alabilecekleri diğer yerlere taşınırlarsa, hayat standartlarını yükseltebilirler. Eğer bir yerden (veya meslekten) diğer bir yere (veya mesleğe) emeğin hareketinde kısıtlama varsa, çoğu işçi, özellikle geri kalmış bölgelerde, hak ettiğı ücreti kazanamayacaktır. Emek kıtlığı olan yerlerde (veya mesleklerde) çalışan işçiler emek arzının bol olduğı yerlere (veya mesleklerle) nazaran daha çok kazanabilirler.

İslam, işçilere bu hakkı tanımış ve daha iyi pazarlar bulmak için bir yerden başka bir yere ve aynı zamanda bir meslekten diğerine geçiş özgürlüğünü onlara tam olarak tanımıştır. Nisa Suresinde denilmektedir ki:

"Evinin Allah için terkeden kişi (ekonomik şartlarını geliştirmek için) yeryüzünde çok sığınak ve (servetle) bolluk bulur." (4:100).

Mülk Suresinde de şöyle buyrulmaktadır: "O (Allah) size, yeri boyun eğdirip yaptı. Haydi onun omuzlarında yürüyün ve Allah'ın rızından yiyin." (67:15).

Bu satırlarda, Kur'an-ı Kerim farklı ülkelerin insanları tarafından kısıtsız uygulandığında uluslararası ücretlerde aşırı bir düşmeyi kontrol edecek ve bunları makul seviyelere getirecek olan temel bir prensibi beyan etmektedir. Şüphesiz ki, ücretler serbest iç ve dış emek hareketliliği yoluyla istikrara kavuşturulabilir. Ve emek hareketliliği, Kur'an-ı Kerim'e göre modern zamanların ekonomik ve sosyopolitik kötülüklerinin çoğunu çözmenin çok etkili ve uygun bir metodudur. Sermaye ve emek arasında daha az dengesizlik ve çatışma olabilseydi ve tüm BM üyeleri üye ülkelerin bazılarının kısıtlamaları sebebiyle dünya barışı ve refahına yapılan zararı farketselerdi dünya daha mutlu ve müreffeh olabilirdi.

Her meşru meslek renk, dil, ırk veya dinine bakmaksızın tüm insanlara açıktır ve her insan istediği herhangi bir işi benimsemekte serbesttir. İslam'da, insanları onların işlerine bakmaksızın kardeşlerine saygı göstermeyi öğretmekle el emeğine saygınlık ve değer kazandırdığını gösteren kafi miktarda delil vardır. İslam insanları hayatlarını kazanmak için her çeşit işi yapmaya tereddütsüz teşvik etmiştir. Kur'an-ı Kerim hayatlarını kazanmak için elleriyle çalışan büyük Peygamberlerin hayatlarından bir çok örnek hikayeyi anlatır. Hz. Davud'un zırh ve silahı kendisinin nasıl yaptığını ve Hz. Nuh'un gemiyi nasıl kendi elleriyle yaptığını bize bildirmektedir. Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve bütün büyük Peygamberler kendileri koyun yetiştirdiler, baktılar. Hz. Peygamber müslümanlara hayatlarını kazanmak için sıradan işleri bile kabul etmekte tereddüt etmeme hususunda pratik eğitim verdi. Hz. Peygamber'in pek çok hadisi, kendi pratik örneğiyle, ashabını mesleklerle bakmaksızın yüksek ahlâki fikirler ve onur ile eğittiğini açıklamaktadır.

5. Meslek Özgürlüğü

İslamda tam bir iş ve hareket özgürlüğü vardır. Herkes istediği her işi yapabilir, sınırsız şekilde bir meslekten diğerine, bir yerden diğerine serbestçe geçebilir. Diğer bir ifadeyle, Kur'an-ı Kerim'in aşağıdaki ayetinde gösterildiği gibi İslam'da emeğin tam hareketliliği (coğrafi ve aynı zamanda mesleki) vardır:

"... Melekler de 'Allah'ın yeryüzü geniş değil mi idi ki oraya göç (muhaceret) edeydiniz' derler." "Ve her kim Allah yolunda göç ederse yeryüzünde bir çok hayırlı bannacak yer ve genişlik bulur." (4:100).

Burada emeğin coğrafi hareketliliğine açık bir işaret vardır. Müslümanlara kıt kaynaklı yerlerden bol kaynaklı ve büyük refahın olduğu diğer yerlere göç etmeleri tavsiye edilmektedir. Bu, düşük-ücretli işçilerin ücretlerini yükseltmeye ve aynı zamanda ücretlere ülke çapında istikrar getirmeye yardım eder. Eğer bu prensip sınır koymaksızın tüm ülkeler tarafından uygulansaydı, dünya çapında ücretlerin standardizasyonu kolaylaşacaktı. Modern dünya ekonomisinin en önemli sorunlarından birinin, ülkeler ve bölgeler arasındaki önemli ücret farklılıkları olduğu düşünülürse bu prensibin önemi daha iyi anlaşılabilir.

Servetin emek ve sermaye tarafından ortaklaşa üretildiği olgusu, İslam tarafından tam olarak kabul edilir. İslam onlara hem Allah'a karşı ve hem de O'nun yarattıklarına karşı sorumluluklarını hatırlatır ve diğerlerinin menfaatlerine sanki kendilerininmiş gibi ilgi göstermelerini ister. Fakat emek nisbeten daha zayıf bir konumda olduğu için, emeğin menfaatleri muhtemelen sermaye tarafından tehdit edilebilir. İslam emeğin haklarını korumak hususuna özel önem verir. Hz. Peygamber hizmetçilerine, ailesinin üyeleri gibi davrandı ve ashabına onlara iyi davranmalarını tavsiye etti. Hz. Peygamber şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir. "İşçileriniz Allah'ın sizin yardımcılarınız (astlarınız) yaptığı kardeşlerinizdir. Öyleyse her kim emri altında kardeşi varsa o'na yediğinden yedirsın, giydiğinden giydirsın, ağır gelen bir şey yüklemesin. Eğer böyle yaparsa ona yardım etsin."

Emeğin temel hakları şu şekilde özetlenebilir:

1. İşçi kendisine uygun bir hayat standardı sağlayan bir ücreti hak eder.
2. İşçiye fiziksel gücünü aşan herhangi bir iş verilmemelidir; eğer herhangi bir zamanda ağır bir iş yüklenirse, daha çok emek veya sermaye veya her ikisi şeklinde bir yardım sağlanmalıdır.
3. İşçiye uygun tıbbi yardım verilmeidir; hasta olduğunda, bu dönem için uygun hastalık yardımı yapılmalıdır. Eğer hastalık yardımına yönelik emek ve sermayenin katkısı devlet yardımıyla (zekat fonundan olması mümkündür) desteklenirse bu en arzulanan yol olacaktır.
4. İşçiye yaşlılık (emekliliğinin) maaşının verilmesi için makul karşılık ayrılmalıdır. İşçi ve işverenin bu fona katkı yapması istenebilir; fakat aslında İslam Devleti tarafında zekattan sağlanacaktır.
5. İşverenler tüm sadakalarını (ihtiyari yardım) işçilere ve onların çocuklarına vermeye teşvik edilir.
6. İşçilere işsizlik zamanlarında zekat fonundan işsizlik sigortası tazminatı ödenmelidir. Bu, onların pazarlık gücünü arttıracak ve ücret oranına ülke içinde makul bir seviyede istikrar getirmeye yardım edecektir.
7. İşçilere, çalışma esnasındaki kazalar için uygun tazminat ödenmelidir.

8. Fabrikada imal edilen mamuller onlara bedava ya da daha ucuz fiyatla verilmelidir.

9. İşçilere kıbar ve nazik davranılmalıdır ve eğer çalışma sırasında herhangi bir hata yaparlarsa affedilmelidir.

10. İşçilere, sağlığı ve etkinliği olumsuz şekilde etkilenmemesi için uygun konut sağlanmalıdır.

Cezalar: İslam işverenin işçisine çalışma esnasında mamullere veya aletlere zarar vermesi durumunda herhangi bir ceza uygulamasını yasaklar. İşverenin emek üzerinde ceza uygulamaya hiç bir şartta yetkili olmaması prensibi, İbn Hazm tarafından şu sözlerle ifade edilir: "işçi gerek bir ortak olsun gerekse zanaatkâr, işçinin onu kasıtlı yaptığı ispatlanmadıkça ve tanıklar mevcut olmadıkça çalışma esnasında mamuller işçi tarafından zarara uğratılırsa bir cezaya çarptırılmaz; aksi halde onun savunmasını destekleyen beyanı kabul edilecektir."

İmam Ebu Hanife ve İmam Malik dahil tüm müslüman hukukçular, kendi iradeleriyle ve kasıtlı olarak yaptığı ispatlanmadıkça mamule (veya aletlere) zarar verdikleri için sabit ücretlerle herhangi bir zaman periyodu için istihdam edilen bir hizmetçiye (işçiye) cezanın hukuki olarak dayatılamayacağına hemfikirdirler.

7. Sonuç

Dünya ekonomisinin mevcut durumu incelendiği zaman insanoğlunun hayatı ve çok ciddi problemlerle karşı karşıya olduğu görülür. Kapitalist ve sosyalist sistemler laik özelliklerinden dolayı, ekonomik hayatı kutsal unsurlarından ayırmakta ve bir ayrımcılık problemine yol açmaktadırlar. Materyalist düşünce yolu insana kendi değerlerinden başka herhangi bir değer bırakmaz; nitekim fertler fiziksel olarak hissettikleri hariç her şeyi inkar ederler. Pozitivizmin bilimlerde gelişmelere yol açtığı ve teknolojik yenilikleri hızlandırdığı doğru olmakla beraber diğer yandan ahlaki değerlerin dikkate alınmadığı ve manevi gelişmenin tamamen ihmal edildiği görülmüştür. Bu sürekli gelişme ve ileri teknoloji, sonuçta dev ve inatılmaz fakirlik ve felakete yol açmaktadır.

Baskı altındaki insanların güçlü zenginler tarafından sömürülmesi her geçen gün artmaktadır. Ülkeler arasındaki ve hatta aynı ülke içindeki sosyal ve ekonomik dengesizlik ve eşitsizlikler daha körüleşmektedir.

Teknoloji kendini yeniliklerle yeniden üretir ve geliştirirken, dünyanın doğal kaynakları hızla tüketilmektedir ve ne yazık ki teknoloji insan ihtiyaçlarına uygun geliştirilmemektedir. Ekonomik durgunluklar, dalgalanmalar kıtlıklar ve ihtilaflar zaten çok yaygın olmayan dünya barışını tehdit etmekte ve çoğu zaman yok etmektedir.

Bununla beraber, dünya ekonomisi yapısal bir değişiklik yaşamaktadır. Haya-
tın tüm yönlerini bilirleyen kütleli üretim efsanesi sona ermektedir. Sınai devrim
küçük-ölçekli sanayii ve ev üretimini büyük ölçüde yoketti, fakat günümüzde te-
mayül orijinal özelliklerine geri dönüğe işaret etmektedir. Toffler'in belirttiği gibi
(Toffler 1991:50-2) 3. dalga ekonomideki sanayileşmenin gerilemesini temsil et-
mektedir. Aslında bunlar gerilemekte olan sosyalizm ve kapitalizmdir. Yeni tekno-
loji anlayışı, yeni çalışma, bireyselleşme, sosyal farklılaşma ve çoğulculuk şekille-
ri, yeni üretim çeşitleri ve modelleri ortaya çıkmaktadır. Bu yenilikler, üretimin, tü-
ketimin, iletişimin, kültürel hayatın ve hatta aile yapısının tek bir standart tipten
kurtarılmasına işaret etmektedir. Gelişmiş olmanın göstergesi, farklılaşmış ve ço-
ğulcu yapı kurmuş olmayı ifade eder hale gelmiştir.

Bu değişiklik emek ve işçinin tipini de etkilemektedir. Yeni işçi daha bağımsız,
daha üretken ve daha spesifiktir. Yeni teknolojiler ve esnek sanayiler sadece tek-
rarlayıcı ve standart görevleri olan "eski moda" işçilere ihtiyaç hissetmemektedir.
Yeni sistem üretken, yenilikçi, yaratıcı, ferdiyetçi ve kalifiye işçi tipini gerektirmek-
tedir. Komünizmin hedeflediği çalışan sınıf kavramı veya işçi yığınları halihazırda
önemini ve hatta özelliğini kaybetmiştir. Şimdi kütleli üretimin de sona erme za-
manıdır.

İşçi ve işverenin çatışan menfaatlerinin tüm bu modelleri çok geçmeden orta-
dan kaybolacağı ve işbirliğine dayalı bir modelin ortaya çıkacağı iddia edilmekte-
dir. İslam, yalnızca hayatın tüm kesimlerini birleştirmekle kalmaz, hayatın maddi
ve manevi yönleri arasında denge kurar. Fakat aynı zamanda hayatı ve "bundan
sonraki" diğer dünyayı birleştirir. Nitekim İslam, insan ahlak değerlerini savunan
ve koruyan tek sistem olduğu için çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri için tek
insani temeli temin edecektir. İslam ekonomik sistemi alternatif bir ekonomik yak-
laşım olarak gittikçe daha çok önem kazanmaktadır. Tüm İslam dünyasında ikti-
sadi, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda gözlemlenen öze dönüş ve diriliş çabala-
rı, bu olguyu kuvvetlendirmektedir. Tüm insanlar için kurtuluş vesilesi olan ve ya-
ratılış (fıtrat)ı uygun bir düzen getiren İslam, Allah'ın bize bildirdiği hayat nizamı-
dır. Çünkü Allah, İslam ile tüm varlıkların ve özellikle insanların "karınlıklardan"
"aydınlığa" (nura) kavuşmasını istemektedir.

Kaynaklar

Abu Saud, Mahmud, "Money, Interest and Qirad", Studies in Islamic Economics (Ed. by Khursid Ahmed), The Islamic Foundation, UK 1980.

Ahmad, Khurshid, "Economic Development in Islamic Framework", Studies in Islamic Economics, (Ed by Khurshid Ahmad), The Islamic Foundation, UK, 1980.

Ghaznavi, Syed Abu Bakr, Circulation of Wealth in Islam, Lahore, Islamic Society, West Pakistan University of Engineering and Technology, n.d. 14p

Hamedullah, M. "Islam's Solutions to the Basic Economic Problems the Position of Labour", Islamic Culture, (Haydarabad) 10(2), April 36:213-233

Karakoç Sezai, İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü, (7. baskı), Dürüş Yay., İstanbul 1980,

Qureshi, Abdül Majid, "On wages in an Islamic Economy", Islamic Thought (Aligarh) 7(3) Oct.-Dec. 59:24-28.

Qureshi, Abdül Majid, "On Wages in an Islamic Economy", Islamic Thought (Aligarh) 7(3) Oct.-Dec. 60:40-45.

Siddiqi, M.N. "Muslim Economic Thinking: A Survey of Contemporary Literature", Studies in Islamic Economics (ed. by Khurshid Ahmad), The Islamic Foundation, UK 1980.

Tabakoğlu, Ahmed, "Labor and Capital in Islamic Economics" Second International Conference on Islamic Economics, Islamabad 1983.

Toffler, Alvin, Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor, (Çev: Murat Çiftkaya), İz Yay., İstanbul 1993

Zaim, Sabahaddin, İslam Açısından İktisadi ve Sosyal faaliyetlerle İlgili Normatif Kaideler", Ellinci Yıl Armağanı, İÜİF Mecmuası, Cilt:44 Sayı:1-4 (1988).

Zaim, Sabahaddin, İslamın İktisadi Görüşü, Yeni Asya Yay. İstanbul 1981.

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

TEKAFÜL (İSLÂMÎ SİGORTA) SİSTEMİ: BAZI TEORİK MÜLAHAZALAR VE PRATİK SONUÇLARI

Dr. Adnan Büyükdeniz

Sigorta, İslam İktisadi literatüründeki belli başlı tartışma konuları arasında yer almaktadır. Konu, önde gelen birçok Müslüman iktisatçı ve alim tarafından uzun yıllardır detaylı bir biçimde incelenmekle birlikte, sigortanın İslami açıdan geçerliliği, İslami değerlerle uyumlu olup olmadığı konusunda ortaya atılan görüşler birbirinden oldukça farklılıklar göstermektedir. Bu farklı görüşleri genelde üç grupta toplamak mümkün:

- a. Sigortanın tüm şekil ve türlerini kabul eden düşünürler,
- b. Sigortanın tüm şekil ve türlerini reddeden düşünürler,
- c. Belli şart ve sınırlamalarla genel sigortayı kabul eden düşünürler.

Sigortanın tüm şekil ve türlerini reddeden düşünürler genelde aşağıdaki iki yaklaşımdan birinden hareket etmektedir:

1. Bir mukavele şekli olarak sigortayı geleneksel fıkıhın kabul ettiği mukavele şekilleriyle karşılaştırmak ve sigortanın bu şekillerden herhangi birine uymadığı gerekçesine dayalı olarak sigortayı geçerli bir mukavele şekli olarak kabul etmemek.

2. Sigorta olgusuna temel teşkil eden prensipleri yeterli bir inceleme ve kritiğe tabi tutmadan, günümüz ticari sigorta sistemini mümkün ve uygulanabilir yegane sigorta sistemi olarak telakki etmek ve ticari sigorta sisteminin İslami değerler sistemine aykırı bazı özelliklerinden hareketle sigorta olgusunu topyekün reddetmek.

Bu yazımızda önce sigorta müessesesine karşı öne sürülen temel sakınca ve eleştirileri sigortanın tabi olduğu temel prensipler ışığında ele alacak ve öne sürülen bu sakınca ve eleştirilerini gerçekte sigortanın esasına yönelik olmadığını göstermeye çalışacağız. Daha sonra, İslami esaslarla uyumlu alternatif bir sigorta modelini -ticari sigorta sistemi ile mukayeseli olarak- açıklamaya çalışacağız.

1. SİGORTA MÜESSESESİNE KARŞI ÖNE SÜRÜLEN BAZI SAKINCA VE ELEŞTİRİLERİN KISA BİR DEĞERLENDİRMESİ

Günümüz sigorta sisteminden soyutlanmış biçimiyle sigortanın temel prensipleri müslüman iktisatçı ve alimlerin eskseriyetince genel kabul görmekle birlikte, sigortaya karşı kavramsal ve pratik düzeyde çeşitli eleştiriler mevcuttur. Kanaatimizce; bu eleştiriler dikkatli bir şekilde ele alındığında, bunların büyük ölçüde sigortanın kavramsal düzeyde yeterince anlaşılmamış olmasından ve mevcut ticari sigorta sisteminin mümkün ve uygulanabilir yegane sigorta sistemi olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır.

Kavramsal düzeyde ele alırsak; sigorta ya da benzer risklere muhatap kişi ya da grupların bu risklerin (belirli bir ihtimal dahilinde) gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkabilecek maddi zararları önceden belirli ve makul bazı katkılarda bulunarak kolektif bir biçimde karşılama teşebbüsü olarak tanımlanabilir. Adına sigorta ya da başka bir şey diyelim, kişi ya da grupların iradeleri dışındaki risklere karşı bu risklerin gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkacak maddi zararlara karşı birlikte ve dayanışma içinde hareket etmeleri teşebbüsü İslami değerlerle çelişen bir durum değildir. İkinci; sigorta bir mukavele şeklidir ve bu mukavele İslami açıdan geçerli bir mukavele olması için belli özellikler taşıması gerekir. İslami açıdan geçerli bir mukavelede bulunmaması gereken unsurlar arasında faiz, belirsizlik ve müphemlik, kumar, aldatma, cehalet ve benzeri unsurlardır. Eğer sigorta özü itibarıyla bu unsurları içermiyorsa, İslami açıdan kabul edilebilir bir mukavele (muamele) şekli olacaktır.

Şimdi sigorta müessesesine yöneltilen belil başlı bazı eleştirileri ele alarak değerlendirelim:

a. Sigorta ve Kumar İlişkisi

Bazı düşünürler; prensip olarak sigortanın her çeşidinde bir kumar unsuru olduğunu öne sürmektedir. Bu düşünürler sigorta ne şekilde organize edilirse edilsin, kumar unsurunun elimine edilemeyeceği kanaatini taşımaktadır.

Sigortayı bir kumar olarak görmek, içerdikleri risk ve motivasyon açısından sigorta ve kumar arasındaki önemli farkları gözardı etmekten kaynaklanmaktadır.

(i) Kumarda sözkonusu olan ihtiyari risktir; diğer bir deyişle kumardaki mali kayıp riski (kaybetme riski) kumar oynayan kişinin ihtiyari bir kararı sonucudur. Kişi kumar oynamaya karar vermemiş olsa, kumarda kaybetme riski ortaya çıkmayacaktır. Özetle; kumar riski kişinin kararlarına bağlı, kazanma ve kaybetme ihtimallerini aynı anda taşıyan bir risktir.

Diğer yandan; günlük hayatta öyle riskler vardır ki, bu risklerin gerçekleşmesi herhangi bir ihtiyari seçimin ya da kararın neticesi değildir. Bu riskler kişinin ira-

desi dışında ve belli bir ihtimal dahilinde her zaman mevcut olan risklerdir (kaza riski, yangın riski vb). Bu tür riskler sigorta riski (ya da pür risk) olarak adlandırılabilir. Sigorta gayr-i ihtiyari risklerle ilişkili bir durumdur, zira kişinin kendisini sigorta ettirdiği (örneğin) bir kazanın meydana gelmesi kişinin sigorta olup olmasından bağımsız bir durumdur. Diğer bir deyişle; kişi ister sigortalı olsun ister olmasın, bu kaza belirli bir ihtimal dahilinde kendisine rastalayabilecektir. Sigorta "ölçülebilir" bir risktir, çünkü belli bir sigorta riskinin gerçekleşme ihtimali "Büyük Adetler Kanunu" ve "Ortalamalar Kanunu" gibi bazı istatistiki kavramlar yardımıyla belirli bir hata yüzdesi dahilinde kesine yakın bir doğrulukta ölçülebilmekte, tahmin edilebilmektedir.

Özetle; sigorta -ihtiyari risk içeren kumardan farklı olarak- gayr-i ihtiyari bir risk, yani bireyin tercihlerinden bağımsız ve iradesi dışında bir risk içermektedir.

(ii) Kişiyi kumar oynamaya ve sigorta olmaya yönelten, motive eden saikler de çok farklıdır. Kişiyi sigortalanmaya yönelten saik risklerin gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkacak maddi zararlara karşı korunma sağlamaktır. Sigortalanan kişi belli bir fiyat (sigorta primi) ödeyerek, riskin gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkacak maddi zararlara karşı telafi imkanı elde etmektedir. Bu açıdan; örneğin bir kaza sonucu elde edilen hasar tazminatı maddi kaybın külfetini azaltıcı bir işleve sahip olup, herhangi bir kar geliri ya da mevcut servete bir katkı değildir. Diğer yandan; riskin gerçekleşmemesi, yani kazanın meydana gelmemesi durumunda sigortalıya ödediği prim karşılığı herhangi bir ödemede bulunulmamaktadır. Bu durum, sigortalı için net bir kayıp anlamına mı gelmektedir? Sigortalının ödediği primlerin sosyal açıdan faydalı bir hizmet karşılığı ödenen bir fiyat (ya da "emniyetle yapılan bir yatırım") olarak algılanması gerekir. Bu açıdan ödenen primler sigortalı için bir kayıp değil, bir hizmetin maliyetidir.

Kişiyi kumarda kaybetme riski almaya yönelten saik ise çok daha farklı olup, bu saik riske edilen miktarın çok üzerinde kazanç sağlamaktır. Kumarda kazanma durumu servetin artışı, kaybetme ise servetin azalışı sonucunu doğurmaktadır.

(iii) Kumar ve sigortanın gelir ve servet dağılımı üzerindeki etkileri de farklıdır. Sigorta riskinin gerçekleşmesi sonucunda ortaya çıkan mali kayıplar gelir ve servet dağılımını bozucu etki yapmaktadır. Sigorta, sigortalının uğradığı kayıpların telafi suretiyle, gelir/servet dağılımının yaklaşık olarak kaza/hasar öncesi durumuna dönmelerini sağlamaktadır. Buna karşın; kumarda sosyal servetin kaybedenden kazanana yeniden dağılımı söz konusu olup, bu yeniden dağılım kazananın ne ihtiyaca dayalı haklarına ne de üretken işgücü, katkı ya da becerilerine dayalı olmayıp sadece şans faktörüne dayalı olarak gerçekleşmektedir. Kumar sadece emek ve beceriye dayalı servet dağılımını bozmakla kalmamakta, aynı zamanda üretken beşeri faaliyetleri de olumsuz yönde etkilemektedir.

b. Sigorta ve "Belirsizlik" (Gharar) Faktörü

İslami açıdan geçerli mukavele ve işlemler, ilgili tarafların hak ve yükümlülükleri konusunda gelecekte ihtilaf ve anlaşmazlık yaratabilecek belirsizlik unsurlarına yer vermemelidir. Belirsizliğin işlemin tabiatı gereği tümüyle ortadan kaldırılmadığı durumlar istisna tutulursa, belirsizlik unusunun mukavele ve işlemlerde mevcut olmaması gerekir.

Sigorta müessesesine belirsizlik içerdiği mülahazası ile karşı çıkan görüşler sigortanın iki anlamda belirsizlik içerdiğini ifade etmektedirler.

(i) Sigortalının ödediği primler karşılığı herhangi bir telafi edip etmeyeceği belirsizdir (zira böyle bir telafi sadece sigorta riskinin gerçekleşmesi durumunda söz konusu olacaktır).

(ii) Sigorta riskinin gerçekleşmesi durumunda telafi miktarı belirli değildir (önceden bilinmemektedir).

Öncelikle; İslami açıdan geçerli mukavele ya da işlemlerin belirsizlik içermemesi gerekmele birlikte, gerçek bazı ihtiyaçların giderilmesine yönelik işlemlerde (bu ihtiyaçların giderilmesi için başka alternatifler mevcut değilse) belirsizlik faktörü işlemin tabiatı gereği tümüyle ortadan kaldırılamıyorsa belli seviyede tolere edilebilir bir faktör olarak kabul edilmektedir (zaruret prensibi). Belirsizlik -zorunlu durumlarda- belli ölçülerde müsaade edilebilir bir faktör olmakla birlikte, İslam alimleri arasında "tolere edilebilir belirsizliğin" derecesi konusunda farklı görüşler mevcuttur.

İkinci olarak, sigortada belirsizlik grub (kollektif) düzeyinde değil, bireysel düzeyde mevcuttur; zira belli bir riskin (sigorta edilen riskin) gerçekleşme ihtimali bireysel düzeyde değil ancak grub düzeyinde doğruya yakın bir biçimde belirlenebilir. Riskin gerçekleşme yüzdesi "Büyük Adetler Kanunu" ve "Ortalamalar Kanunu" yardımıyla kollektif düzeyde gerçeğe oldukça yakın bir biçimde tahmin edilebilmektedir. Riskin kollektif düzeyde tahmin edilebilirliği gerçekte sigortanın esasına ilişkin bir husustur. Diğer bir ifade ile; belli bir riskin gerçekleşme ihtimali bireysel düzeyde bilinmez ve belirsiz iken, kollektif düzeyde tahmin edilebilir ve büyük ölçüde belirlidir. Sigortanın kollektif niteliğini gözönünde tutarsak, sigortayı bireysel düzeyde belirsizlik ve bilinmezlik taşıdığı gerekçesi ile reddetmek doğru ve uygun bir yaklaşım olmasa gerekir.

Üçüncüsü; sigorta mukavelelerinde tarafların hak ve yükümlülükleri açık ve kesin bir şekilde tarif edildiği sürece gelecekte ihtilaf ve anlaşmazlık söz konusu olmayacaktır.

c. Sigorta ve Faiz İlişkisi

Sigortaya karşı öne sürülen görüşlerden birisi de faiz unsuru içerdiği şeklindedir. Burada sorulması gereken soru sigorta ve faiz ilişkisinin teorideki bir ilişki mi yoksa sigorta pratiğine ilişkin bir konu mu olduğudur. Diğer bir deyişle; faiz sigortanın esasında mı mevcuttur, yoksa sigortanın günümüz pratiğindeki işleyiş şekliyle mi ilişkilidir.

Günümüzde sigorta şirketlerinin elinde biriken fonlar (kanuni, ticari vb nedenlerle) genellikle kısa-vadeli, likit faizli enstürmanlara yatırılarak değerlendirilmektedir. Ancak sigorta fonlarının faizli araçlara yatırımının sigortanın temel prensipleri ile herhangi bir alakası yoktur. Sigorta fonlarının faizsiz enstürmanlara yatırımı ile faiz unsurunun sigorta faaliyetlerinden elimine edilmesi mümkündür. Dolayısıyla, sigortayı faiz içerdiği gerekçesi ile reddetmek geçerli bir teorik gerekçeye dayanmamaktadır.

2. Bir İslami Sigorta Modeli

Müslüman düşünürlerin ekseriyetinin sigortanın temel prensiplerinin İslami değerlerle çelişkili olmadığı görüşünde birleştiklerini geçen yazımızda belirtmiş idik. Bu düşünülere göre sorun; sigorta müessesesinin günümüz koşullarında İslami esaslara uygun bir şekilde nasıl organize edileceği şeklindedir.

Müslüman düşünürler mevcut (ticari) sigorta sisteminin sigorta müessesesini bir risk ticareti (yani risk üzerine yapılan ticaret) olarak gördüğünü, buna mukabil İslamca kabul edilebilir bir sigorta sisteminin karşılıklı dayanışmayı ve yardımlaşmayı esas alan bir sistem olması gerektiğini belirtmektedirler. Karşılıklı dayanışma ve yardımlaşmaya dayalı bir sigorta sistemi nasıl gerçekleştirilebilir?

Aynı ya da benzer risklere muhatap sınırlı sayıda kişilerin oluşturduğu bir grupta kooperatif esasta bir sigorta sisteminin uygulanması oldukça kolay bir faaliyet olabilir. Bu sınırlı sayıdaki kişiler, fazlaca bir profesyonel yönetime gerek duymaksızın, kendi sigorta faaliyetlerini gönüllü esasta üstlenip yürütebilirler. Ancak gönüllü esasta yürütülen faaliyetler, faaliyetin ölçeği büyüdükçe faaliyetin profesyonelce yürütülmemesi ciddi etkinsizlik ve verimsizliklere yol açmakta çoğu kez de başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Bu açıdan; faaliyetin ölçeği büyüyüp karmaşık hale geldikçe, grubun sigorta faaliyetlerini full-time esasında, verimli ve sofistike metodlar uygulayarak yöneten profesyonel bir katkı kaçınılmaz hale gelecektir. Bu profesyonellerin yönettiği bir şirket tarafından (sigorta şirketi) sağlanabilecektir.

Buradaki temel sorunumuz şudur: Eğer sigorta (mevcut ticari sigorta sisteminde olduğu gibi) bir risk ticareti olmayacaksa, amacı kar olan profesyonel bir şirket faaliyeti sigorta çerçevesine nasıl yerleştirilebilir? Diğer bir ifade ile; sigorta hizmeti veren bir şirketin kar amacıyla, kar amacı olmayan, dayanışma ve işbirliğine dayalı bir sigorta faaliyeti nasıl bağdaştırılabilir?

Bu açıdan; kabul edilebilir bir sigorta modelinde, sigorta şirketi ile sigortalılar arasındaki ilişkinin tabiatı en kritik husus olacaktır. Bu ilişkinin, mevcut ticari sigorta sistemindeki ilişkiden ciddi farklılıklar göstermesi beklenmelidir.

Aşağıda böyle bir model ana hatlarıyla ve mevcut sigorta sistemi ile mukayeseli olarak özetlenmiştir.

1. Amacı kooperatif esasta sigorta hizmeti vermek olan kar amaçlı bir şirket kurulur. Bu şirket sigorta konusunda yeterli bilgi ve deneyime sahip yöneticiler ve personel isihdam eder. Şirket, en etkin ve mümkün en düşük ekonomik maliyetle sigorta hizmeti sunmak için, sigorta konusundaki en ileri bilimsel teknikleri uygular.

2. Sigorta şirketi çok çeşitli alanlarda sigorta hizmeti sunar, her alan için ayrı bir sigorta havuzu (sigorta fonu) kurup işletir. (Örneğin; yangın fonu, kaza fonu, navlun fonu, sağlık fonu vb)

3. Kişiler/şirketler bu sigorta havuzlardan herhangi birisine, belirli bir maddi katkıda bulunarak (belirlenen sigorta prim ödemesini yaparak) iştirak eder, sigorta kapsamına girer.

4. Fonlarını ekseriyetle likid ve faizli mali araçlarda değerlendiren mevcut ticari sigorta şirketlerinin aksine, kooperatif esasta çalışan sigorta şirketi kullanılabilir fonlarını (sigortalıların fonları artı şirket öz kaynakları) faizsiz esasta değerlendirip, nemalandırır. Fonların faizsiz esasta değerlendirilmesi, mevcut sigorta sistemindeki faiz unsurunu elimine edecektir. (Yazımızın bir önceki bölümünde de belirttiğimiz gibi, faiz sigorta faaliyetinin asli bir unsuru değildir.)

5. Sigortalıların muhtelif havuzlarda (fonlarda) biriken fonların faizsiz esasta değerlendirilmesi sonucu elde edilen karın belli bir yüzdesi (örneğin % 20'si) şirketin "yönetim payı" olarak ayrılır, bakiye (% 80) sigorta havuzlarına gelir kaydedilir. Söz konusu bu pay, şirketin sigortalıların dayanışma esasındaki sigorta faaliyetlerini onlar adına yürütme karşılığı elde ettiği bir emek payıdır.

6. Şirketin brüt gelirleri; öz kaynaklarından elde ettiği kazançlar ile sigorta fonlarından elde ettiği yönetim payından oluşmaktadır. Şirketin vergi öncesi (brüt karı) ise muhtelif şirket masraflarının brüt gelirlerinden düşülmesi ile bulunmaktadır. Burada altı çizilmesi gereken önemli husus -ki bu kooperatif esasa dayalı sigorta şirketini mevcut ticari sigorta şirketinden ayırdeden en önemli hususlardan birisidir- şirket gelirlerinin herhangi bir şekilde sigorta faaliyetinin bizzatı kendisi ile ilişkilendirilmemiş olmasıdır. Ticari sigorta sisteminde şirketin brüt karı kabaca toplanan primler artı bu primlerin değerlendirilmesi sonucu elde edilen gelirlerden ödenen sigorta tazminatları ve şirket masraflarının düşülmesi ile elde edilmektedir. Diğer bir deyişle ticari sigorta şirketinin kar performansı bizzatı sigorta fa-

aliyetinin kendisi ile direkt ilişkilidir. Ticari sigorta şirketi ne kadar çok sigorta primi toplar ve bunun karşılığı ne kadar az sigorta tazminatı öderse, karlılığı o denli yüksek olacaktır. Buna karşın; kooperatif sigorta şirketi sigorta faaliyetini sigortalılar adına yürüttüğü için, sigorta faaliyetinde oluşan kar sigortalıların hanesine yazılacaktır. Sigorta şirketinin verdiği hizmet (emek) karşılığı elde ettiği gelir, sigorta faaliyetinin bizatihi kendisi ile ilgili değil, sigorta fonlarının işletilmesi sonucu elde edilen karın belli bir oranıdır. Bu anlamda İslami sigorta sistemi ile faizsiz bankacılık sistemi arasında büyük bir paralellik mevcuttur; faizsiz banka belirli bir yönetim payı karşılığı, mudilerden topladığı fonları onlar adına faizsiz esasta değerlendirirken İslami sigorta şirketi de kişi ve grupların sigorta faaliyetini belirli bir yönetim payı karşılığı onlar adına yürütmektedir.

Sigorta şirketini elde ettiği gelirlerin bizatihi sigorta faaliyetinin bir sonucu olmayıp bir "yönetim payı" olarak ortaya çıkması, kar amaçlı şirket faaliyeti ile esasen kar amaçlı olmayan sigorta faaliyetini bağdaştırma amacını gerçekleştirmektedir. Böylece sigorta faaliyeti bir risk ticareti, risk üzerine yapılan ticaret olmaktan çıkmakta, sigorta ihtiyacının dayanışma ve işbirliği içinde karşılandığı bir faaliyete dönüşmektedir.

7. Yukarıda da belirtildiği gibi, sigortalılara ait havuzlarda biriken fonlar, toplanan primler ve bu primlerin değerlendirilmesi neticesi oluşan kardan sigortalıların elde ettiği paydan (örneğin % 80) müteşekkildir. Bu fonlardan belli dönüşümler yapılarak "sigorta fazlası" (sigorta faaliyetlerinden kaynaklanan kar) bulunmaktadır. Bu dönüşümler şunlardır: Ödenen ve ödenecek tazminatlar, sigorta faaliyetine ilişkin dolaysız masraflar, gelecekteki muhtemel tazminat karşılıkları (ihtiyatlar) ve sigorta şirketinin idari masraflarının bir bölümü (örneğin ekspertiz, sigorta poliçe masrafları vs.)

8. (Eğer varsa) bu sigorta fazlası (sigorta faaliyetinden kaynaklanan kar) sigortalılar arasında hisseleri nisbetince bölüşülecektir. Bu fazlanın bölümü konusunda farklı yöntemler mevcut olabilir.

(i) Sigorta fazlalığını sigortalılar arasında kendilerine ilgili yıl içerisinde herhangi bir sigorta tazminatı ödenip ödenmemiş olmasına bakılmaksızın, hisselerine göre dağıtmak,

(ii) İlgili yıl içerisinde kendilerine sigorta tazminatı ödenmiş olan sigortalılara herhangi bir kar dağıtmamak, karı diğer sigortalılar arasında taksim etmek,

(iii) Eğer herhangi bir sigortalı yıl içinde tazminat almışsa, bu tazminatı yıl sonu kar payından düşerek, (eğer bir bakiye kalmışsa) bu bakiyeyi dağıtmak.

Sigorta faaliyetinden kaynaklanan karın, yeniden sigortalılara dağıtımı sigortanın kooperatif tabiatıyla tutarlı bir işlemdir. Ticari sigorta sisteminde şirketin hane-

sine yazılan karlar, İslami sigorta sisteminde ortak bir amaç için bir araya gelmiş (bu amaç karşı karşıya olunan aynı ya da benzer risklerin maddi külfetini azaltma amacıdır) kişilerin kar hanesine yazılmaktadır. Bu anlamda sigorta yüksek karların elde edildiği bir ticaret faaliyeti değil, mümkün en düşük maliyette sağlanan sosyal açıdan faydalı bir hizmet, faaliyet olacaktır.

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

KOOPERATİF SİGORTA

HİSSE SAHİPLERİ

POLİÇE SAHİPLERİ

SİGORTA
FONLARININ POLİÇE
SAHİPLERİ

MEVCUT SİGORTA
FONLARI

ŞİRKETİN KENDİ
FONLARINDAN
YATIRIM

FAİZSİZ ARAÇLAR
VASİTASIYLA
SİGORTA FONLARININ
YATIRIMI

(a) TAZMİNAT AİDATI VE NET ÖDEME
(b) DOĞRUDAN SİGORTA MALİYETLERİ
(c) PRİM REZERVLERİ (SÜREKLİ RİSKLER İÇİN
PRİMLER)
(d) DENETİM VE SÖZLEŞME GİBİ ŞİRKETİN
YÖNETİM GİDERLERİNİN SİGORTA FONUNDAKİ
PAYI

YATIRIM KARI

YATIRIM KARI

SİGORTA
ŞİRKETLERİNİN
KAR PAYI

POLİÇE SAHİPLERİ
FONUNUN
KAR PAYI

SİGORTA

TOPLAM ŞİRKET GELİRİ

ŞİRKET HARCAMALARI

GAYRISAFİ KAR
(VERGİ ÖNCESİ)

POLİÇE SAHİPLERİNE
SİGORTA KARLARININ
DAĞITIMI

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ATYODIR ETYAKHODOM

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

İSLAMİ AÇIDAN EKONOMİK BÜYÜME VE İSTİKRAR

Dr. Fehim Han

Head, Research Divison, IRTI/IDB

Jeddah/Saudi Arabia

Çev: Hakan Tunahan

Bütün bir İslami ekonomik yapının ve bu yapı içindeki bir ekonominin istikrar ve büyüme görüşlerinin tanımlanması kolay bir iş değildir. Bu aşamada sadece aşağıdaki (takip eden) soru sorulabilir.

Eğer ekonomiden faiz bertaraf edilirse (çünkü faiz İslam'da kesin olarak yasaklanmıştır) ve yerine İslami bir alternatif yerleştirilirse netice olarak bir ekonominin büyüme ve istikrarına ne gibi içerlemeler mümkün olacaktır?

Tabii bu faizin bertaraf edilmesi bir ekonomiyi İslamileştirmede tek faktör değildir, ama faiz oranı etrafında büyüme ve istikrar merkezinde bütün geleneksel ekonomik analiz ve tartışmalar bu etkinin bertaraf edilmesi çalışmalarında hala önemini korumaktadır. İlk önce faizin bertaraf edilmesinin etkisi berraklaştırılmış olmalıdır (böylece) İslami ekonomik sistemin diğer elemanlarına giriş bu çalışmanın bakış açısına göre onların büyüme ve istikrar üzerindeki etkisi basit olacaktır.

Hatta bu basitleştirme ile faiz yerine yerleştirebileceğimiz İslami alternatif nedir sorusu yerini hala muhafaza etmektedir. Hali hazırda var olan İslami bankalar pratiğine dayanan en basit yaklaşım, ki biz bunu maliyet artı kar temeline dayanan mali sistem olarak alabiliriz, faize bir alternatif olabilir. Bununla beraber Müslüman iktisatçılar bu enstürmanın İslami ekonomik sistemin gerçek ruhunu ortaya koyamayacağı ve faizi arka kapıdan getirecek bir instürmant (araç) olacağından ve bu sebepten dolayı ekonomide hiçbirşey değiştirmeyeceği mülahazasıyla bu yaklaşımı eleştirmektedirler.

Müslüman iktisatçılar faize alternatif olarak ikame edilecek bir sistemin herhangi bir kredileşmede ve finansmanda kar-zarar ortaklığını esas alan bankacılık sistemi içerisindeki mali sistem yardımıyla gerçekleştirileceğine inanmıyorlar. İşte bu

çalışma (bunun için) faizi temel alan mali sistem yerine kar-zarar ortaklığına dayanan sistem ikame edildiğinde büyüme ve istikrar üzerine ne gibi etkilerin oluşabileceğini gözden geçirecektir.

Bir ekonominin büyüme ve istikrar analizi uygun bir makro ekonomik model geliştirmek gerekir ki bu kolay bir iş değildir. İşte bu çalışma kar-zarar ortaklığını temel alan sistemin büyüme ve istikrara etkilerini ortaya koyan basit bir makro model sunacaktır. Genel işlemi makro ekonomik model çatısında büyüme ve istikrar etkilerini tartışmadan önce büyüme ve istikrar noktayı nazarından kar-zarar ortaklığı sisteminin genel özelliklerine bir bakış yapalım.

Büyüme

Bir ekonomide büyüme, esas olarak üretim faktörlerinden (doğal kaynak, emek, sermaye ve girişim) temin edilen nemadaki bir büyümeden ve/veya bu faktörlerin verimliliğindeki bir artıştan meydana gelir. Mali sistemin değişmesinin emeğin arzına doğrudan bir etkisi olmayacağı ve doğal kaynaklarında veri olduğu varsayımı altında tahlilimizi kar-zarar ortaklığını temel alan sistemin sermaye ve girişimci üzerindeki etkileri munhasır kılacağız. Özellikle sermayeyi göz önüne aldığımızda sorgulanması ihtiyacı olan kar-zarar ortaklığı sisteminin ekonomideki yatırım aktivitelerini yükselteceği ya da düşüreceği olmalıdır. Çağdaş literatürde bu konuda iki argüman tartışılmaktadır. Argümanlardan ilkinde göre ekonomide faiz olmadığı için yatırımlar marjinal etkinliğinin sıfır olduğu noktaya kadar devam ederken faizin temel olduğu sistemde yatırımların marjinal verimliliği faiz oranına eşit olduğunda durdurulmak zorundadır. Bu nedenden dolayı yatırım oranı İslami ekonomik sistemde faiz temelli sisteme nazaran daha yüksektir. Diğer argümana göre ise kar-zarar ortaklığı sisteminde belirlenen yatırım oranı azalacaktır. Çünkü kar-zarar ortaklığı sistemi girişimin verimliliği hususunda nisbetsiz bilgilenmeden dolayı sermaye sahiplerine extra maliyetler yükleyecektir. Sermaye sahipleri yatırımın karlılığı hakkında bilgiyi takip ve elde etmek için extra maliyetlere maruz kalacaklar ki burada sermaye sahiplerinin yatırım yaptığı kapital ve batma noktasındaki extra maliyete düşen yatırım aktivitesine delalet edecektir.

Bu argümanların ikisi de gerçekte yanlıştır. Birinci argüman doğru değildir çünkü burada faiz yoktur. Yatırım, yatırımın marjinal verimliliği sıfır olasıya kadar yapılır. Hiç bir ekonomide sermaye bol değildir. Sermaye kıttır ve her zaman sermaye için bir fırsat maliyeti vardır ve yatırımlar sadece yatırımın marjinal verimliliğinin bu fırsat maliyetine eşit olduğu düzeye kadar yapılır. Veri olan herhangi bir zamanda sermayenin fırsat maliyetinin faize eşit olup olmadığı ampirik bir soru olup bu sorunun cevabı, sözü edilen bu dönemde kar-zarar ortaklığında yatırımların seviyesinin (diğer sisteme göre) daha yüksek ya da düşük olup olmadığını ortaya koyacak.

Benzer olarak kar-zarar ortaklığı sisteminin batma noktasına götürecek extra bilgilenme maliyeti içerdiği söylenemez. Karın bölüşümü ilkesine dayandığı için sermaye sahibine daha yüksek oranda getiri sağlayacak verimli, karlı ve güvenilir projelerin tanımı için bu ilave bilgi maliyeti ihtiva edecektir. Sermaye sahibinin, teşebbüsün verimliliği, karlılığı ve güvenilirliğini yönlendirmesi ve bunun da müteşebbisin verimliliğine katkıda bulunması gerçeği aynı zamanda bilgi maliyetinin basitçe batma noktası (dead weight loss) anlamına gelemeyeceğini ortaya koyar. Bu ekonomiye pozitif katkı olacak ve bundan dolayı yatırımlar üzerinde pozitif bir etki meydana getirecektir.

Finansal sistem içersinde kar-zarar ortaklığı sistemine girişten sonra İslami bankalar bilançolarının varlık tarafında kar-zarar ortaklarının karları için bir hisse üretmiş olacaklar. Herkesin bildiği gibi kar, faiz oranından daha fazladır. Çünkü kar risk için extra bir getiri içerir. Bunun için kar payı bankaların verdiği daha yüksek getiriye dayanabilir. Madem ki bankalar tasarruf sahiplerinin karlarından oluşan daha önce belli bir orana göre belirlenen paylara sahiptir ve bankanın karı faiz oranından daha yüksektir. Mevduat sahipleri de mevduatlarında daha fazla getiri elde etmek isteyeceklerdir. Bu teoride ne olduğudur. Pratikte ne olabileceği ise İslam bankalarının nasıl daha verimli çalışacağına veya fiili durumun ne olduğuna bağlıdır. Teoride biz mevduat sahiplerine verime mevduat getirilerinin faiz oranına göre daha fazla olabileceğine dair inançları besleyen nedenlere sahibiz. Eğer bu durumdan sonra yatırılabilir fonlar arzı, karşılaştırıldığı faiz temelli sisteme göre daha fazla olabilecektir. Talep yönünde ise, bankalar finansman politikasını kar-zarar ortaklığı sistemine göre düzenleyeceği için gerçekte bankalar kar-zarar ortaklığından dolayı bir çok potansiyel yatırımcının öne çıkmasını motive edeceklerdir. Şimdiye dek onların öne sürdükleri belirli (fixed) faiz oranı bir çok yatırımcıyı elde edeceği karın (o belirli) faizden fazla olamayacağı korkusundan dolayı bankalara gelmelerini engelleyecekti. Bu da onları oraya yöneltmeyecekti. Bir çok potansiyel yatırımcı faiz temelli sistem nedeniyle çekingen davrandığı bankalara şimdi, kar-zarar ortaklığı fenomeninin yarattığı motivasyonla gidecektir. Böylelikle yatırımlar için öncekine göre daha fazla bir getiri oranı (oluşacaktır) meydana gelecektir.

Bu kar-zarar ortaklığı sisteminin ekonomideki sermaye birikimine etkisiydi (etkisini göstermektedir). Örneğin girişimci gibi diğer üretim faktörleri büyüme için ne gerektirir. Bu faktör üzerindeki faiz etkisi nasıl bertaraf edilir. Girişimci bu süreçte risk taşıyan ve diğer üretim faktörlerini daha fazla üretim yapmak için organize eden insandır. Girişimci bunları hiçbir şaysız organize edemez. Bunun için girişimcilerin diğer üretim faktörlerini kiralamak için sermayeye ihtiyacı vardır. Sermayeyi kullandığında ise üzerine risk almış olur. Çünkü sermayeyi bu süreç içer-

sinde kayıp etmek olasılığı vardır. Girişimci kendi sermayesine sahip olmadığında birilerinden bu sermayeyi bulacak böylelikle üzerine risk alacaktır. Eğer bu sermaye girişimciye maliyet artı belli bir faiz oranı getirecek durumda ise kullanılabilir. Bir çok girişimci sermaye ve bunun faizini geri ödemeyi garanti olmadığından dolayı bu konuda ürkek davranabilecektir. Birçok insan belli bir potansiyele sahip olmaları ve bir girişimci aktiviteyi devam ettirmelerine karşı bundan daha çok maaşlı bir iş arar duruma geleceklerdir. Eğer kapital insanlara kar-zarar ortaklığı temelli bir sistemle ulaştırılırsa bir çok insan potansiyel olarak iyi bir girişimci olacak ve bu kapital kullanılabilir olacaktır. Ama bu insanların risk taşıma kapasitesi olmayacağından yeni yatırımlara ve girişimcilik gerektiren işlere girmek isteyebileceklerdir. Bu da yeni girişimcileri ortaya çıkaracaktır. Girişimciliğin ekonomideki rolü yükselecek ve biz İslami bir ekonominin faiz temelli bir ekonomiye veya İslami olmayan bir ekonomiye karşı girişimcinin üretim faktörlerini ki bu üretimin dört faktörünün arz ve talebinden oluşmaktadır. Daha üst bir düzeyde istihdam inanmamıza sağlam bir temel teşkil edecektir. Bu bir üretim faktöründeki yükselme imkanı ki bu faktör büyüme için önemlidir. İslami bir ekonomide büyüme için bize büyük umutlar verir.

İstikrar

Yine şu soruyu tekrar sorarız: Ekonomik istikrar konusunda; faizi elimine edip yerine kar-zarar ortaklığı sistemini getirdiğimizde ekonomik istikrar bundan nasıl etkilenir? Faize dayalı sistemde şu an bizim için kullanımı olanaklı olmayan ve ekonomide istikrarsızlığa yol açabilecek ne vardır?

Sabit faiz haddinin geçerli olduğu bir sistemde yatırımcılar sermaye maliyetini bilirler ve buna uygun yatırım kararları alırlar. Sistemden faizi çıkarırsak, yatırım kararları belirsiz karı esas alarak yapılmak zorunda kalınacak ve bu da yatırımcıları yanlış kararlar almaya sevkedecektir. Karlılık oranındaki dalgalanmalar sermaye maliyetini değiştirecektir. Bir beklenti (expectation) ye göre yatırım yapan insanlar beklentileri konusunda bir hata yapıp gerçek hasıla (actual return) yı gördüklerinde yatırımlarını çekeceklerdir. Bu da istikrarsızlık yaratacaktır. Bu çeşit bir akıl yürütme (muhakeme), sağlam bir temelden yoksundur. İnsanlar yatırım yapmanın zamanı bu kadar faiz oranını almazlar. Faiz insanları ne kadar yatırım yapacaklarına kıvrır verirken yönlendirmez. Şayet yatırım yapacak para varsa, bakılacak ilk şey faiz hadleri değildir. Dikkat edilecek ilk husus, projenin uygun olup olmadığıdır. Başka bir deyişle karlılık oranının ne olduğuudur. Faiz oranı, yatırım yapmanın verimliliğini artırabilir ama yatırım yapmaya zorlayamaz. Yatırım dalına belli bir projede gördüğüm karlılık oranına göre yapılacaktır. Faize dayalı sistemde bile yatırım kararları dalına beklenen karlılık oranına göre yapılır. Ekonomik istikrar konusunda ise faizin yokluğu herhangi bir farklılık doğurmayacaktır. Tersine iktisadi

di literatürde de tartışıldığı gibi yatırımlardaki istikrarsızlığı yaratan faizin varlığıdır.

Faize dayalı sistemde ikinci bir argüman, politika üretenlerin faizi, ekonomik istikrarı muhafaza etmek için bir politika değişkeni olarak kontrollerinde bulundurmalarıdır. Şayet ekonomide sarsıntılar varsa, ekonomiyi denge izleği (equilibrium path) geri döndürmek için bu değişken daima manipule edilebilir. Örneğin hükümet, yatırım talebini azaltmak için banka oranlarını (bank rate) arttırabilir. Faiz sistemden çıkarıldığında ise, hükümet bu politika değişkenini yitirecektir. Bu kar-zarar ortaklığına dayalı bir finansal sistemi faizin yerine geçirme olayı değildir. Bankalarla mevduat sahipleri (mudi) arasındaki kar paylaşım oranı etkili bir politika değişkeni olarak gösterilmişti. Ayrıca bu değişkenin faiz haddinden daha etkili olduğu da kesin olarak belirtilmişti.

İslami bankacılıkta istikrar lehine literatürdeki ilginç bir argüman şöyledir:

Pasif kısmında, bir banka hem sabit bir faiz oranını hem de anaparayı garanti etmekle yükümlüdür. Oysa aktif kısmındaki bir sarsıntı, örneğin bankanın yatırım yaptığı işletmelerin iflası, bankayı kritik bir duruma sokabilir. Aktifleri pasiflerini karşılamayabilir. Mevduat sahiplerine ödemelerin durdurulması veya ödemelerin geciktirilmesi yolunda bir işlem, mudilerde paniğe yol açar, bu da bankaların problemlerini artırır. Bu sebeple yüzlerce bankanın çöktüğü nakledilmektedir. Literatürde bankaların bu şekilde batmalarının sebebi olarak pasiflerin sabit olması, varlıklarınsa sabit olmaması gösterilmektedir. Çare olarak bir mevduat sigortası uygulaması başlanmışsa da geçmişteki iflaslar bunun bir bankanın istikrarının sağlanmasına çok da faydası olmadığını göstermiştir. İslami sistemin kar-zarar ortaklığı mekanizması yoluyla bankanın aktif ve pasifleri arasında bir dengenin sağlandığını gösteren, konuyla ilgili bir metin IMF Journal'da yayınlanmıştır. Şayet bankanın aktifleri azalır, pasifleri de aynı miktarda azalacaktır. Çünkü banka mevduat sahipleri ile karı ve zarar paylaşmayı taahhüt etmiştir. Bu bankacılık sistemini daha istikrarlı kılar.

İstikrarın başka bir cephesine gelirse, örneğin enflasyona, aynı soruyu tekrar sorarız. Hangi unsur, kar-zarar ortaklığı sisteminin faize dayalı sistemden daha enflasyonist olmasını gerektirir. Kar-zarar ortaklığının enflasyon yaratacağına faizin ise yaratmayacağına ilişkin hiç bir delil bulamayız. Aksine kar-zarar ortaklığı sisteminin uygulamasının enflasyonu azaltacağına dair çeşitli deliller getirebiliriz. Birinci ana delil, kar-zarar ortaklığı sisteminde LOAN (Borçlanma, faizle istikrar, riba) olmaması sadece yatırım olmasıdır. Bu tüketimi caydırır, yatırımı teşvik eder. Bankalar tüketim amaçlı borç verme (tüketim kredisi) den vazgeçeceklerdir çünkü bu durumda karı paylaşamayacaklardır. Tüketimde kar hesaplaması yoktur. Bu yüzden bankalar ya düşük kazançlı ve bilfiil ticaretin içinde olmalarını gerektiren Mark-up esaslı finansmana (ticarete) ya da aktif (asset) sahip olmalarını gerektirdi-

ğinden maliyetli bir iş olan Leasing'e baş vuracaklardır. Böylece genel tüketim (kredileri) azalacaktır. Tüketim kredileri azalıp yerine yatırımlar arttığı zaman bunun enflasyon üzerinde olumlu bir etkisi olacaktır. Kar-zarar ortaklığı sisteminde bankalar karı paylaşmak durumunda olduklarından, sağlanan finansmanın çoğu prodüktif amaçlar için olacaktır. Yani banka finansmanı üretimi arttıracaktır. Bunun sebep olduğu mal ve hizmet arzındaki artış talebi absorbe edecek, enflasyonist bir baskı oluşturmayacaktır. Kar-zarar ortaklığı sisteminin enflasyon üzerinde azaltıcı etkide bulunduğu dair deliller vardır ama ekonomide enflasyonist baskıyı arttırdığını söylemek için hiçbir sebep yoktur.

Kar-zarar ortaklığı sistemi uygulamasının büyüme ve istikrar üzerindeki etkilerinin geniş bir değerlendirmesini yaptık. Şimdi, bu konuların ekonomiyi bir bütün olarak ele alan bir makro ekonomik model bağlamında daha katı bir analizine geçebiliriz.

İslam ekonomisi için çeşitli makro ekonomik modeller üretme çabaları mevcuttur. Bu modeller (genellikle gelir belirleme -income determination- modelleri olarak) ıpkı laik yapıda geliştirilen makro ekonomik modeller gibi öncelikle İslami ekonomideki istikrar konusunu tetkik etmek için geliştirilmiştir. İslami ekonominin makro ekonomik büyüme ve kalkınma bağlamında tanımyacak kadar kapsamlı bir çalışma henüz mevcut değildir. Laik ekonomik yapılarda, tam istihdam dengesi kavramı yoluyla büyümeye ilişkin makro ekonomik modeller buluruz. Bu modellerde toplam talebin manipule edilmesi ile üretim kapasitesinin artırılabilceği ve böylece büyümenin sağlanabileceği ifade edilir. Ayrıca Leif Johansen, modelde fiyat artışının etkisini açıklayarak ve böylece arizi talebin, fiyat artışının karlılığı artırması yoluyla büyümeyi teşvik ettiğini göstererek, büyümeyle ilgili makro ekonomik model çalışmaları yapmıştır. Genelde ekonomik kalkınma için, özelde ise İslam ekonomisi için bu tür çalışmalara çok ihtiyaç olduğu halde, henüz yapılmamıştır.

Yukarıdaki gibi laik çalışmalar toplam talebin manipölasyonu yoluyla büyümeyi öngören makro ekonomik modelleri esas alır. Muhtemelen, İslam ekonomisi, arzı manipule etmeye dayanan makro ekonomik büyüme modeline sahip olacaktır.

İslam ekonomisinde büyüme İslami finansal sistemin kendine özgü yapısı sayesinde arz yönlü olarak insan kaynaklarını harekete geçirmek suretiyle gerçekleşeceği belirtilmişti. Bununla birlikte bu konuda hiçbir formel makro model geliştirilmemiştir. Şimdi İslami finansal sistemin tam istihdamı ve böylece kalkınma ve büyümeyi sağladığını gösteren bir makro model geliştirmek istiyorum. Ekonomi-deki büyümeyi basit gelir belirleme modeline bağlamak için İSLM şeması kullanacağım. İSLM şeması İslami varsayımlar altında geliştirilmiştir. İSLM şeması dikkat-

leri özellikle İslami ekonomide yatırım fonksiyonu ve para talebi fonksiyonu üzerine çekecek ve bunu ekonomideki kalkınma süreciyle ilişkilendirecektir.

Model

Atıl kaynakların olduğu bu yüzden de arzın tam elastik olduğu ve bütün fiyatların sabit kaldığı bir ekonomi varsayalım. Toplam arz eğrisi ve beraberinde emek arz eğrisi yatay olacaktır (nihayetinde toplam emek stoğu ile).

Arthur Lewis tipi bir ekonomi varsayalım. Bu varsayımda sabit ücret, sonsuz esnek arz ile işgücü fazlası olacaktır. W diyelim.

Ekonomik olarak aktif nüfus iki kategoriye ayrılabilir.

a. Müteşebbis olanlar (maaş ve ücret için çalışmayıp kendilerine kar sağlamak için çalışanlar)

b. İşçi, emekçi, başkası için çalışanlar.

İnsan kaynağı denklemini aşağıdaki gibi yazabiliriz:

$$H=E+L$$

H = Ekonomik olarak aktif insan kaynağı stoğu

E = İnsan kaynağının müteşebbis olarak çalışan kısmı. (Belirsiz bir kar için)

L = Modern bir sektörde başkası için maaşlı çalışanlar ve gizli işsizleri toplamı.

L iki tip işgücü üretir.

a. Modern sektörlerde istihdam edilenler (L_1)

b. Mevcut veya geleneksel sektörlerde istihdam edilenler (L_2)

L_2 ; geleneksel sektördeki hasılayı etkileyemez. L_2 geleneksel sektörden ayrıldığı oranda gizli işsizlik anlamına gelir.

Geleneksel sektörde, L_2 'nin paylaştığı ürün (çıktı) geleneksel sektör için bir çeşit ortalama üründür. Bu ortalama ürün, modern sektörde L_1 için gerekli bir minimum ücret tabanı belirler. W , geleneksel sektörde emek fazlası olduğu sürece sabit kalacaktır.

Modern sektörde istihdam (L_1), müteşebbislerin emek talebi ile belirlenir. Bu talep,

i. Emegün marjinal verimliliğine

ii. Yukarıdaki belirtilen asgari ücrete W (reservation wage) bağlıdır.

E tarafından yaratılan istihdam (H):

a. Emek için mevcut iş olanaklarına

b. Girişimlerden beklenen karlara (P)

c. Girişimler için sermaye ihtiyacının karşılanabilirliğine,

d. İnsanların riskleri göze alarak, belli bir kazanç için (P) teşebbüste bulunma istek ve yeteneğine bağlıdır.

Mevcut sektörde, W bütün toplum için sağlandığından, müteşebbis ancak belli bir minimum kar garantilendiğinde iş yapacaktır.

Beklenen kar oranı (P), W'nin fonksiyonudur.

$$P = F(W) \quad (2)$$

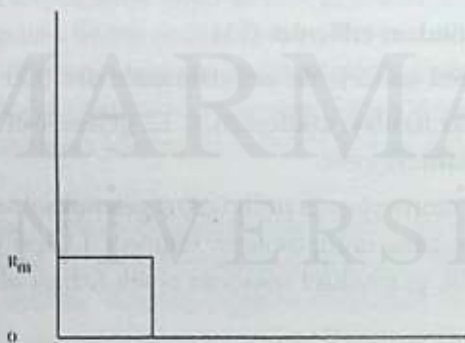
Bu tarz muhtemel girişimlerden beklenen karlar (P), kaynakları karlı alanlarda organize etmeye teşvik edecektir. Bir süre sonra bu girişimler emek talebi de yaratacaktır. (L)

Müteşebbisler tarafından istenen minimum karı garantilemek için belli bir minimum sermaye gereksinimi olacaktır. Bununla birlikte sermaye arttıkça, beklenen karlar da artacaktır.

Tipik bir müteşebbis, potansiyel bir girişimin aşağıdaki gibi olduğunu görecektir. (Bkz. Şekil 1)

R_m = Bir müteşebbisi yatırım yapmaya teşvik edecek beklenen minimum hasıla (expected output)

Beklenen
Hasıla
(p)

Gereken Yatırım Düzeyi / Şekil 1

I_m = Girişimin R kadar kar bırakması için gereken minimum yatırım düzeyi.

Eğri, kullanılan fonlar arttıkça yatırımda azalan marjinal ürün yasasının geçerli olacağını gösterir.

Ayrıca aşağıdaki varsayımlar yapılmalı:

a. Tasarrufçular ve müteşebbisler iki farklı grubu oluşturur. Tasarrufçular yatırıma

rım yapılacak fonların sahipleri ve kulanıma sunanlardır. Müteşebbisler bu fonları kullananlardır.

b. Finansal araçlar; kar veya maliyet unsuru yaratamaz. (Bu basitleştirilmiş analizdir. Sonucu değiştirmeksizin bu varsayım geri alınabilir.)

c. Faiz mukabili fon elde edilemez.

d. Fonların sahipleri, bir teşebbüse ancak kar-zarar ortaklığı yoluyla fon arzederler. Bu düzenleme ile, fon sahipleri önceden belirlenmiş bir oran mukabili gerçek kara ortak olur. Zarar halinde toplam yatırımdaki payı kadar zarara da katılır. Şayet müteşebbisin kendi yatırımı değilse bütün zarar fonların sahibi tarafından karşılanır.

e. Yatırım, büyüme ve gelir yaratma üzerinde belirleyici olan nakdi fonlar ve buna benzer aktifler bir vergiye tabidir. Bu vergi kalkınmanın başlangıç aşamalarında affedilebilir. (Kalkınmadan sonraki büyüme aşamasında müteşebbisin kullandığı fonlar vergilendirilebilir).

f. GNP'de artış, ücretli işler mevcut olmadığı takdirde insanları yatırım (enterprenerial activity) yapmaya yönlendirerek sağlanır. K/Z ortaklığına dayalı sermaye arzı insanları yatırım yapmaya teşvik edecektir. Girişime dayalı sektörle ücretli sektör rekabet edecek ve bu iki sektörde eşanlı denge sağlanacaktır.

g. Girişime dayalı sektör katalizör görevini üstlenecektir. Bir sektördeki bir hareketlenme diğer sektörü de hareketlendirecektir. Ve böylece ekonomideki büyüme için girişime dayalı sektör bir katalizör olacaktır.

Bu modeldeki GNP artışı 2 ana unsur içerir.

1. Ekonomik faiz yoktur.
2. Bütün finansman ve yatırımlar K/Z ortaklığı sistemi içinde mümkündür.

Yukarıdaki strateji uygulanırsa ekonomide ne gibi bir makro yapı şekillenecektir. Ve böyle bir yapı büyüme üzerinde ne gibi sonuçlar yaratacaktır?

Yukarıda belirtilen unsurların öncelikle yatırım talebi ve para talebini etkilemeleri beklenir. Bu yüzden makro yapının yeniden formüle edilmesi sadece bu iki sektörün yapılandırılması üzerine odaklanır.

Yatırım Talebi

Kar Ortaklığı Oranının Belirlenmesi ve Mikro Düzeyde Fon Talebi. Bir girişimci teşebbüste bulunmaya niyetlendi mi yatırım fonları (investable funds) talebi doğurur.

Girişimcinin yatırılabilir fonlar için efektif talebi beklediği kar oranına bağlıdır

(P). Bu kar da (P)

- Teşebbüslerden beklenen toplam kara (R)
- Fonların sahibinin kardan istediği paya bağlıdır.

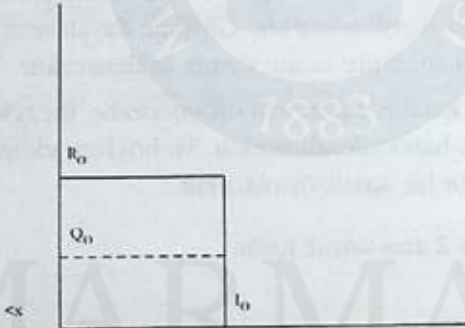
Fon sahibi, aynı girişimciye ne kadar çok para yatırırsa risk o kadar artar bu yüzden beklediği kar da sabit yada artan bir oranda artacaktır. İhmal edilebilecek miktarda kar (irrespective of the expected profits) söz konusu olduğunda yatırımının para yatırmaktan vezgeçebileceği bir limit vardır. Bu limit sermaye talep eden girişimcinin insan kaynağı (human capital) da dahil bir çok etkene bağlı olabilir.

Bir girişimcinin yatırımın değişik düzeylerinde beklediği karlar Şekil 1'de gösterildi.

Sermayedarın ve girişimcinin beklediği karlar Şekil 2'de gösterilmektedir:

A eğrisi girişimcinin değişik seviyelerde yatırımdan beklediği toplam karı gös-

Toplam
Beklenen
Kar (p)

Yatırım Düzeyi / Şekil 2

terir.

B eğrisi ise sermaye sahibinin yatırımdan beklediği toplam karı gösterir.

Girişimci, fon sahibinin payını ödedikten sonra kendisine maximum kar bırakmaya yetecek kadar yatırım fonu talep edecektir. Yukardaki şekilde efektif talep I_0 'dur. Bu yatırım düzeyinde, teşebbüsün fon sahibinin hakkı olan Q_0 dışında, toplam P_0 kadar karı vardır.

I_0 'da Q_0 'ın R_0 'e oranı Q_0 'dır. Bu taraflar için optimum noktadır ve anlaşma için temel teşkil eder. Taraflar arasında anlaşma aşağıdaki hususları içerecek şekilde yapılır:

1. Fon sahibi, müteşebbise yatırım yapması için Io kadar fon sağlayacaktır.
2. Fon sahibi, kara iştirak edecektir. İki taraf arasındaki kar paylaşımı önceden tespit edilen "ao" oranına göre olacaktır.
3. Şayet müteşebbisin kendi yatırımı yoksa, bütün zarar, fon sahibinin yatırımı için sözkonusu olacaktır (be adjusted against).

Mikro Düzeyde Yatırım Talebi Fonksiyonu

"a"; önceden belirlenip üzerinde anlaşılmış olan değerdir ve planlanan yatırım düzeyini belirler. "a"daki değişimler müteşebbisin yatırım fonlarına olan efektif talebini etkiler. "a"daki değişimler, A'nın, B'nin veya her ikisinin birlikte kaymasından kaynaklanabilir.

A eğrisi, insan sermayesinin düzeyi, insan kaynağına uygun teknoloji ve müteşebbislik verimliliği (entrepreneurial productiuity) ni etkileyen diğer çevresel faktörlerdeki -değişme- kaymalara bağlı olarak aşağı ya da yukarı kayabilir.

B eğrisinin herhangi biri noktasındaki beklenen karın, A eğrisinde aynı noktada beklenen kara oranı; sözkonusu yatırım düzeyindeki kar paylaşım oranı olarak adlandırılır.

B eğrisi; daha çok fon sağlayabilme imkanı, fonu kullananların kredibilitelerinin artması, iyileşen bir politik ve ekonomik bir oranda risklerin azalması gibi faktörlere bağlı olarak aşağı ya da yukarı kayabilir.

Yatırımın bütün seviyelerinde Qo/Ro oranı düştüğünde; A eğrisinde yukarı kayma, "a"da düşme anlamına gelir. (Diğer değişkenler sabit iken)

Diğer taraftan, B eğrisinde yukarı koyma, "a"nın artması demektir ve böylece müteşebbisin yatırıma olan efektif talebi azalır. A ve B eğrilerinin birbirinden bağımsız belirlendiğinde dikkat edilmelidir.

Bir müteşebbisin, fon sahibiyle anlaşmaya varacağı denge noktası; teşebbüste ki yatırımın marjinal verimliliği, fon sahibinin alacağı karın artışına eşitlendiği zaman gerçekleşir. (Ayrıntılı bilgi için Ek'e bakınız.)

Sonuç olarak; müteşebbislerin yatırıma dönüştürülebilir onlara olan talebinin kar paylaşım oranı olan "a" ile negatif ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.

Bu ilişkiyi

$$I = F(a) \quad Fa < 0 \text{ şeklinde ifade edebiliriz.} \quad (3)$$

"a"= 0 olduğunda, yatırımcı ile fon sahibi arasında kar paylaşımı olmaz. Bu fon sahibinin ne kara ne de zarara iştirak etmeyeceği anlamına gelir. Ve müteşebbis aldığı miktarda parayı gelecekte ödemekle yükümlü demektir. "a=0" şartı ile fon sahibinin müteşebbise fon sağlamanın çeşitli nedenleri olabilir:

1. Beklenen karlar çok düşük ve zarar etme riski beklenen karların telafi edileceğinden daha yüksek olduğunda.

2. Sermayesi olmayan bir müteşebbise yardım amacıyla ve teşebbüsü kardan

pay ödeyebilecek kadar geliştirinceye kadar bütün karları alıkoymasına izin verildiğinde.

3. Daha önce belirtilen para dengeleri (money balances) üzerindeki cezadan (Z) kaçınmak için.

a için, belli bir en düşük " a_m " limiti sözkonusudur. Ama a, sıfıra eşit olabilir. Bu a'nın optimum değeri, yüksek riskler nedeniyle fon sahibinin bu kadar düşük kar üzerinden fon sağlamaya yanaşmayacağı bir seviyede gerçekleştiğinde mümkündür. O zaman fon sahibi daha önce açıklanan $a=0$ oranına tercih eder.

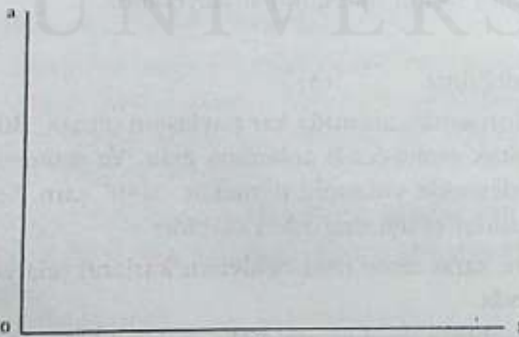
"a", bire yaklaşırsa da bir olamaz. Zira $a=1$, fon sahibinin girişimcinin yaptığı karın tümünü alacağına işaret eder ki, bu girişimci açısından rasyonel bir durum değildir. Bundan dolayı girişimci efektif olarak fon talebini azaltır.

Şayet R çok büyükse veya yatırıma dönüştürülebilir (investible) fonlar kıtsa a, 1'e yaklaşabilir.

Yatırım Fon Piyasası: Makro Yaklaşım

Bu aşamada, ekonominin çeşitli düzeylerde risk taşıyan bir çok projeyi barındıracağı aşıkardır. Diğer taraftan, değişen oranda risk alabilecek fon sahipleri vardır. Başka bir deyişle, farklı risk düzeyi taşıyan n tane proje grubu olacaktır. $a_1, a_2, \dots, a_n$. Bu proje gruplarına olan talep ve her proje için sağlanabilecek fon arzı, her bir proje grubuna karşılık gelen bir a denge düzeyini tayin eder. Böylece ekonomide a'nın n tane seti olacaktır. Analizi basitleştirmek için, risk hususunda homojenlik olduğunu varsaydık. a_1 'yi işaret eden üçüncü boyutu analiz dışı bıraktık. Bir müteşebbis getiri risk tercihleri (B eğrisi) kendisine maximum kar beklentisi sağlayacak optimum bir a noktasında olan fon sahibini tercih edecektir.

Bu araştırma sürecinde, optimum yatırım-kar- paylaşım-oranı-paketi sağlayabilecek birden çok fon sahibiyle müşterek anlaşma yapılabilir. Yatırıma dönüştürülebilir fon arzını değişik a düzeylerinde elde edilebilecek yatırım fon birimleri olarak ifade edilecektir. Bu yüzden makro düzeyde, B eğrisinin yerini yukarıya doğru bir arz eğrisi alır. (Bkz. Şekil 3)

Yatırım fon birimleri arzı / Şekil 3

Diğer yandan, sağlanan yatırım fonları, daha fazla kar sağlayabilecekleri daha üretken (verimli) müteşebbisler arar. Her yatırım düzeyinde yüksek kazancı elde edecek müteşebbis öncelikle tercih edilecektir. Bu aşamada teşebbüs ve müteşebbis arasında ayırım yapılmayabilir. İnsan kaynağı stoğundaki aşırılık nedeniyle, her müteşebbisin bir teşebbüsü temsil ettiğini varsayabiliriz. Bu yüzden teşebbüsün karlılığını ve müteşebbisin üretkenliklerini ayrı ayrı ele almayacağız. Rekabet şartları, genel ekonomi bazında teşebbüslerin karlarının eşitlenmesini sağlayacaktır.

Yatırım fonu piyasası 3 şeyi belirleyecektir.

1. Ekonomide marjinal teşebbüsün karlılığı (R)
2. Ekonomide yatırım düzeyi (I)
3. Fon sahibi için kar paylaşım oranı (a).

Ekonomide teşebbüs ve müteşebbis sayısının büyük miktarda olduğu varsayıldığında, sınırdaki (margin) teşebbüslerin karlılığının (2), yatırım düzeyindeki (I) ve kar paylaşım oranındaki (a) değişimlerden etkilenmeyeceğini farzedebiliriz.

Böylece makro seviyede, yatırım, a değeri ile negatif ilişkili olacağından (bkz 3. denklem) kısa dönemde her bir yatırımın (toplam) karı (R) aynı kalacaktır.

Mal Piyasası Dengesi

Basit mal piyasası modelini ele alalım.

$$Y = C + I + G \quad (4)$$

C= Özel Tüketim

I= Yatırım Talebi

G= Kamu Harcamaları

Y= Toplam Talep (= toplam arz)

$$C = b_0 + b(1-t)Y \quad (5)$$

$$I = i_0 - ia \quad (6)$$

G= 6 (Eksojen veri)

$$Y = A_0 - A_1a \quad (7)$$

$$A_0 = b_0 + i_0 + G / 1 - b(1-t)$$

$$A_1 = i / 1 - b(1-t)$$

7. denklem 'a' ile Y arasında negatif bir ilişki olduğunu gösterir. Bu pozitif eğimli bir Is eğrisidir.

Para Talebi

Para Talep Fonksiyonu

Gerçek para dengeleri talebi gerçek gelir düzeyine ve finansal varlıklardan beklenen getiri düzeyine bağlı olacaktır.

Gerçek gelir düzeyine bağlı olacaktır çünkü, bireyler gelirlerine bağlı olarak kendi harcamalarını karşılamak için ellerinde para tutarlar.

$$L = by \quad (8A)$$

Aynı zamanda para talebi finansal varlıklardan beklenen getiriye bağlı olacaktır. Daha yüksek beklenen getiri daha az değerinde paranın elde tutulmasını gerektirir.

Para talebinin bu kısmı doğrudan spekülasyon para talebi olarak değerlendirilmez. Para talebinin bu kısmı İslami çevrede aşağıdaki içeriğe sahiptir.

Ayrıca mübadele para talebi kısa dönemde başkalarının ihtiyaçları için onlara verilen borçları da içerir. Kara-ül Hasen müessesesi ve sıkıntısındaki müslümanların ihtiyaçları için müslüman çevre kısa dönemde borç verilmek üzere elinde nakit para tutması gerekecektir. Bu durumlar için gerekli para, yatırımın beklenen getirisi oranı tarafından belirlenen parayı nakit olarak elde tutmanın maliyetine bağlı olacaktır. Daha düşük getiri oranı bu amaç için daha fazla talep demektir. Başkalarına yardım amacıyla gerekli olan para talebi, gerçekte, gelir (Y) ve getiri oranının (Q) bir fonksiyonu olacaktır. Bu fonksiyon gelirle pozitif getiri oranıyla negatif bir ilişki içinde olacaktır. Yardım amacıyla nakit tutulan paranın talep fonksiyonu şöyle ifade edilebilir:

$$A = a_2 Y - hQ \quad (8B)$$

Bu eşitlikler (8A) ve (8B) birleştirilirse;

$$LA = ky - hQ \text{ olur} \quad (8)$$

Teorik olarak spekülasyon para talebi aynı temelli ekonomide var olabilecektir. Beklenen getiri oranı sabit faiz oranından daha çok değişken olacaktır ve bundan dolayı spekülasyona sevk eden etmenler olacaktır. Gerçi spekülasyon her zaman beklenti oranı üzerinde olacaktır ama yine de kar-zarar oranının hüküm sürdüğü piyasada bu spekülasyonlar her zaman yorumlanabilir. İşte daha yüksek kar-zarar oranı daha düşük spekülasyon para talebini veya bunun tersini gerçekleştirebilecektir.

Müslüman iktisatçılar üzerinde spekülasyon para talebinin İslami ekonomide kumarın yasak olduğundan dolayı olmayacağı gibi genel bir kanı hakimdir.

Düşük beklenen getirinin olduğu periyodlarda elde para tutamk için doğal bir sebep olacaktır, yatırım yapabilmek için yüksek beklenen getirinin olduğu periyodlarda böyle bir sebep kurumsal olarak kontrol edilemeyebilir ve spekülative para talebi kaçınılmaz olur. Bununla beraber para talebi tarafından gölgelenmiş olacaktır. Yatırımlardan beklenen getirinin düşük olduğu periyodlarda yardım (hayır) niyetiyle para tutmak beklenen getirinin yüksek olduğu dönemlere göre daha fazla olacaktır. Ayrıca spekülative para talebi üzerinde zekat gibi kurumsal bazı kontroller de vardır. Spekülative saik (motive) olacaktır, bunun için, hâla eşitlikteki talep fonksiyonu şeklini muhafaza edeceğiz.

Bundan dolayı, gerçek para dengeleri talebi gerçek gelir düzeyi ile birlikte yükselir ve finansal varlıklardan beklenen getiri oranıyla birlikte düşer.

Para talep fonksiyonunu ise şöyle yazabiliriz.

$$LA = KY - hQ, \quad k > 0, \quad h > 0 \quad (8)$$

L = Para Talebi

Q = Finansal varlıklardan beklenen kar (varlıkların sahipleri için)

Q = a R

R dışarıdan (exogenously given) belirlenir. Para talebiyle ilişkilidir. Böylece eşitliği (8) şu şekilde yazabiliriz:

$$LA = kY - haR$$

$$\text{veya } LA = kY - h'a \quad (9)$$

burada $h' = hR$ (dır)

PARA PAYASASI DENGESİ

Sabit para arzının (M), sabit fiyat düzeyini (P) ve sabit reel dengesini M/P olarak gösterirsek kar piyasası dengesini şöyle yazabiliriz:

$$kY - h'a = M/P \quad (10)$$

Bu eşitlik a ile Y arasında şöyle ilişki ortaya çıkarır.

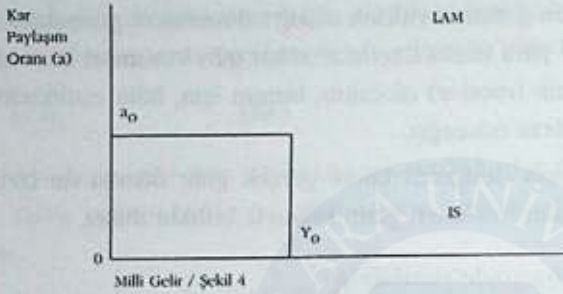
$$a = 1/h' (kY - M/P) \quad (11)$$

Bu eşitlik LAM eğrisini anlatmak için kullanılır. Bu eğriyi LM eğrisinden ayırtarak özellik LM eğrisinin faiz temelli spekülative (akıcı) para talebini göstermekte kullanılmasıdır. LAM eğrisi kar temelli sistemdeki para talebini göstermek için kullanılır.

GELİR BELİRLENMESİ - 'İSLAM' YAPISI

IS ve LAM eğrileri her zamanki gibi faiz yeri kar-paylaşım oranını birbirinden ayırarak aşağıdaki gibi sisteme yerleştirdiğimizde gelir denge düzeyini belirler.

LAM Eğrisinin Eğimi

LAM eğrisi şu eşitlik vasıtasıyla temsil edilir.

$$LAM = I/h' \quad (KY-M/P) \quad (12)$$

LM eğrisinin dikey eksenini var mıdır?

Bunun cevabı h'nin sıfır olmasına yani 'a' daki değişikliklere karşı para talebi-ne duyarsız olmasına bağlıdır. (Para talebi için eşitlik $M = KY \cdot h \cdot a$ olur). Q (finansal varlık sahipleri için beklenen getiri oranı) çok düşük iken 'a' nın para talebi üzerindeki sahip olduğu etkiden vazgeçilebilir. Q'nun değerinin düşük olduğu durumda, finansal varlıkların sahipleri riskten kaçınma sebebiyle pozitif 'a' nın anlamı zarar taşıma zorunluluğudur. Düşük değerli Q finansal varlıkların sahibini zarar taşıma konusunda tahrik etmeyebilir. Diğer taraftan parayı elde tutmanın da bir Z kadar maliyeti vardır. Para elde tutanlar tuttukları para miktarınca Z kadar maliyet öderler. Böyle durumlarda para sahipleri kar zarar temelli bir sisteme yatırım yapmak istemezler ve yanı zamanda Z maliyetinden de kaçınmak isterler.

Bu durumda onlar paralarını ihtiyacı olanlara vermeyi tercih edebilirler. Parayı ödünç verenler, bizim teorik çatımızda, herhangi bir kar payına hissedar değildirler ve gelecek bir tarihte bu paranın tam olarak geri dönmesinden sorumludurlar. Buradaki tercih $a=0$ (yani ne kar elde etme ne de zarar taşıma) olduğu bir tür yatırımdır.

Talep edilen para finansal varlık sahipleri 'a' daki değişikliklere duyarlı olmasının ötesinde Q belli bir düzeye ulaşıncaya kadar 'a' daki duyarsızlık devam ede-

cektir. R (yatırımlardan beklenen getiri) veri iken, bunun yol göstericiliğinde, aşağıdaki h' a sıfır olduğunda buna karşılık gelen bir a vardır. Bundan dolayı dikey düzlemin altında belirli bir a değeri olması mümkündür. Eğer R çok düşük değilse herhangi bir dikey düzlem olmayabilir.

LAM eğrisinde yatay bir bölüm var mıdır? Cevap para talebi ve finansal varlıkların birbirinin yerine tam olarak ikame durumunun mümkün olup olmadığına bağlıdır.

Daha düşük Q durumunda, elde para tutmanın maliyeti nedeniyle para arzındaki ek bir artışın para talebine eklenmesinin mümkün olmadığını daha önce tartışmıştık.

İşte Q'nun daha düşük değerlerinde, LAM eğrisi yatay olmayabilir. Bu eğri Q'nun belli bir düzeyine yukarı doğru dikey olabilir ve sonra eğri pozitif bir eğime sahip olacaktır. Bununla birlikte bu birime eşit ya da daha büyük olmayacak şekilde a 'nın değerinin bir limiti vardır. Eğer R çok büyükse sermaye kıtlığı vardır ve girişimcilik yapabilecek iş isteyen insan kaynağı arzında fazlalık vardır. Bu durumda a daha yüksek bir düzeye yükselebilir. a yaklaşımının birim olması gibi LAM eğrisi de kat kat olacaktır. a 'nın daha yüksek düzeylerinde ve R'nin çok yüksek olduğu durumda Q da çok yüksek olacaktır ki müteşebbis daha fazla para talebi yeterli olsun. Böylelikle şimdiye kadar olan yatırımlarda Q kadar kazandıkları dışında para dengelerinin üzerinde Z ödemeye gücü yetebilsinler. Bundan dolayı bu aşamada para arzına geniş bir ilave para talebi tarafında kolayca toplanabilecektir. LAM eğrisinin yatay bölümü a 'nın değerinin çok yüksek bir seviyesinde (birime kapalı) mümkündür. Böyle yatay bölüm P'nin P_m 'den (müteşebbis insan kaynağının girişimcilik yapılan işlerde kalmaya devam etmesi) küçük olduğu anlamında çok düşük bir R düzeyinde ortaya çıkmasına için vermeyecektir.

İşte bu durumda iki uç noktayı gözleyebiliriz.

1. Daha düşük R değerinden dolayı Q çok düşük iken, LAM eğrisi a 'nın birim yaklaşımındaki gibi yatay olabilecektir.
2. R'nin daha yüksek olması nedeniyle Q yüksek iken, LAM eğrisi a 'nın birim yaklaşımındaki gibi yatay olabilecektir.

Bu iki uç durum arasında, LAM eğrisinin eğimi ölçümsel bir sorun olan para fonksiyonlarının eğimine bağlı olacaktır.

Bu yapı içersinde farklı ekonomik gelişme aşamalarında LAM eğrisinin farklı olabileceğini kabul etmek önemlidir. Madem ki dikey LM eğrisi gelişmenin başlangıç aşamasında ortaya çıkacak, eğrinin yatay bölümü ise ekonomik gelişmenin ileri aşamalarında ortaya çıkacaktır.

IS EĞRİSİNİN EĞİMİ

IS eğrisinin yatay kısmı olabilir mi?

Bunu görmek için IS denklemine tekrar göz atalım:

$$Y = A_d - A_a \text{ ya da} \quad (12)$$

$$a = A - A'Y \text{ dir.} \quad (13)$$

$$A' = 1 - b(1-t)/i \quad (14)$$

b = Marjinal tüketim eğilimi

t = Gelir vergisi oranı

i = (Responsiveness of effective demand of investment funds to the profit variation.) Kar oranına karşılık gelen yatırım fonları efektif talebi.

A_1 sonsuz veya 'A' sıfır olduğu takdirde IS eğrisi yatay olabilir. Bu 'i' nin sonsuz olması, $b(1-t)$ nin bir'e eşit olması halinde gerçekleşir. "i" nin sonsuz olması, fon sahibinin a'da bir değişiklik olmaksızın daha çok yatırım fonu önermesi ve müteşebbis insan kaynağının i'de bir değişiklik olmaksızın bu artan fonlardan yararlanmaması anlamına gelir.

$b(1-t)$ nin bir'e eşit olması ise gelir üzerinde hiç vergi olmaması ve marjinal tüketim eğiliminin bir olması demektir. Hangi şartlar altında bu iki koşulun geçerli olacağını araştıralım.

Yatırım talebini Q'nun (müteşebbis tarafından fonların sahibine ödenecek olan yatırımdan beklenen kazanç) fonksiyonu olarak ele almak başlangıç için uygun olacaktır.

Q'da düşme olmaksızın yatırımın devam edebileceği bir Q seviyesi var mı sorusunu sorabiliriz. Yapıda bu aşağıdaki şekilde oluşur:

i. R getirili bir yatırımı olan girişimci teşebbüse devam etmesi için yeterli olacak kadar insan kaynağının müteşebbis işte kalması için başlangıç nokası olan P miktarına izin verecek bir Q seviyesi olacaktır.

ii. İnsan kaynağı fazlası vardır. Bu Pm'de sonsuz elastik arz eğrisi demektir. Bu arz stoku, müteşebbisler için kendilerine P'nin altında gelir getirmesi söz konusu olduğundan Q'yu artırmak için rekabet etmezler.

iii. İlave finansal kaynak arzı olması Q'nun düşmesi anlamına gelmez.

iv. Böylece, yatırım insan kaynağı arzındaki fazla nedeniyle Q'da gerçekleşir. Yeni müteşebbislerin mevcut sektördeki fazladan gelmeleri de şart değildir. Modern sektörde istihdam edilen emek, kendisinden boşalacak yerler emek fazlası tarafından doldurulmak üzere teşebbüste bulunmak için ücretli işinden ayrılabilir. Yani yatırım fonksiyonunun yatay bir kısmı oluşabilir.

Yatırım eğrisindeki sonsuz elastik kısım, emekteki bu fazla olmadan da meydana gelebilir. Bu, R ve P'nin, fon sahibine kabul edilebilir bir Q bırakmadığı hallerde gerçekleşir. Fon sahibi için Q'yu kabul etmek, zarar sorumluluğunu da üst-

lenmek anlamına gelir. Riskler Q tarafından karşılanmayacak (tazmin edilmeyecek) kadar yüksek olabilir. Fakat fonların sahibi Z (vergi) nedeniyle elinde atıl fon tutmak istemez. Kar veya zarara katılmaksın, finansal kaynaklarını müteşebbise geçici olarak $a=0$ üzerinden vermek kolay bir alternatif olacaktır.

Vergiden kaçınmanın yanısıra; R, Q ve P'nin düşük olduğu hallerde, çeşitli saikler de kaynakları $a=0$ ile vermeye teşvik edecektir. Bu saikler bölüm 3.2 de incelenmişti.

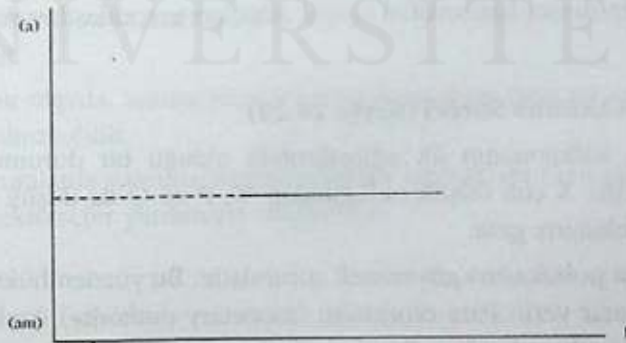
Aşağıda yatırım fonksiyonunun $a=0$ da oluşan yatay kısmı gösterilmiştir:

Şekil 5

Şimdi, (1-b (1-t)'nin sifıra yaklaştığı ve böylece IS'nin yatay kısmının oluştuğu şartları incelemeye başlayacağız. Bu genellikle kişisel gelirin çok düşük olduğu durumlarda meydana gelir. Kesin olarak söyleyebiliriz ki R'nin çok düşük olduğu kalkınmanın başlangıç aşamalarında 1-b (1-t) sifıra yaklaşır. Çünkü R düşük olduğunda P ve Q da düşük olacaktır. Ve düşük değilse P de düşük olmayacaktır. Bundan dolayı düşük P, Q ve W ekonomide düşük kişisel gelirin meydana gelmesini sağlar. Böylelikle 1-b (1-t) sifıra yaklaşır.

Buradan çıkarılacak sonuç: Ekonomi kalkınmanın başlangıç aşamalarında ise düşük R seviyelerinde IS eğrisinin eğimi yatay olabilir. R her teşebbüs için veri olduğunda, yatırım fonksiyonu boşlukta aşağıdaki gibi gösterilmiştir: (Bkz.Şekil 6).

Şekil 6

Bu bize gelişmenin başlangıç aşamasında insan kaynağı stoğu varken ve yatırım çok yavaş dönüşürken IS eğrisinde yatay bir bölüm olabileceğini gösterir.

Ekonomik gelişme aşamalarının sonunda emek arzı emilmiş ve R düşük değil iken IS eğrisi (13) nolu eşitlikte gösterildiği gibi negatif eğimli olacaktır. Burada büyük eğim tasarrufun marjinal eğiminin değerine ve 'a' nın değerine duyarlı yatırımlara bağlı olacaktır.

IS eğrisinde dikey bir bölüm var mıdır?

Biz burada eşitliğin eski durumuna dönelim. (13)

$$a = A - A'Y$$

Ekonomik Gelişme ve Makro Yapi

Maliye Politikasına Karşı Para Politikasının Etkisi

'a' nın ve getiri oranlarının (P ve Q) çok düşük olduğu gösterildi. Böyle durumlarda para politikası milli gelir olacaktır. Getiriler (Q ve P) daha yüksek ve 'a' birim değere yakın iken LAM eğrisi daha güzel gösterilmiş olacaktır. Bu durumda para politikasının etkili olma hali sona erecek ve devlet harcamaları (tercihen insan kaynaklarının üretkenliğini geliştirmeye yardımcı olanlar) büyüme ve istihdam üzerine daha etkili sonuçlar üretecektir.

Bunun anlamı ekonomi başlangıç aşamasında iken para politikası devlet tarafından daha çok tercih edilecektir. Ekonomi büyürken her iki politika kullanılabilir.

Bu genel kanıdır. Gelişmenin başlangıç aşamasında (bunun anlamı düşük sermaye, işgücü ve girişimci gelirleridir) vergilendirilebilir kapasite açığı devlet harcamalarının sınırını oluşturabilir. (Bu durumda) para politikası daha iyi bir alternatif olabilir. Bir ülke yeterince geliştiğinde, insanlar bir çok finansal varlıklara sahip olduğunda ve bunlardan daha yüksek getiri kazandıkları zaman piyasaya daha fazla para pompalamak ekonomiyi yardımcı olabilir. Bu durumda GNP (milli gelir) genişlerken devlet harcamaları sosyal amaçları gerçekleştirmek için daha iyi olabilecektir.

Ekonomik Kalkınma Süreci (Sayfa 28-29)

Ekonominin, kalkınmanın ilk aşamalarında olduğu bir durumu ele alalım. Emek fazlası vardır. R çok düşük olduğundan W, P ve Q da düşük olacaktır. Bu yatay IS eğrisi anlamına gelir.

Hükümet para politikasına güvenmek zorundadır. Bu yüzden hükümet para arzını arttırmaya karar verir. Para otoritesini (monetary authority) özel teşebbüslerden hisse almakla talimatlandırır. Para otoritesi uygun girişimleri seçer ve bu giri-

şimlerin sermaye sahiplerinden hisse senedi satın alır. Böylece, ekonomideki para arzı artar. Artan para yeni girişimciler arar (vergi Z dolayısıyla elde para tutmaz) Yeri girişimcilerle yeni yatırım olanakları oluşacak ve mevcut sektördeki emek fazlasının bir kısmı çekilecektir. (absorbe edilecektir). Bu emek fazlası nedeniyle, modern sektördeki hasıla (output) ve istihdam, geleneksel sektördeki hasılayı etkilemeden artar.

Yeni yatırımların etkisiyle (by full effect) toplam talep ve dolayısıyla hasıla (output) artar. Ekonomiye daha çok para pompalanması (inject), istihdam ve hasılayı (output) arttırmakla kalmaz girişimciliğin öğrenilmesi ve mevcut girişimcilerin karşısına yeni girişimcilerin çıkmasının yarattığı rekabet nedeniyle -enterprenevrial- verimliliği de geliştirir. Bu süreçte "R" artar, dolayısıyla "Q" ve "P" de artar. Bu para talebinin azalması anlamına gelir. "a" nın yüksek seviyesinde IS eğrisi yataydır. Yukardaki süreç, IS eğrisindeki yatay sıçramalar bütün emek fazlasını eminceye -absorbe edinceye- dek sürecektir. Şimdi R başladığımız durumundakinden daha yüksek bir seviyededir ve hiç artık (surplus) olmadığından, "a" insanların ek yatırılabilir kaynakları (additional investible resources) devreye sokmaları için teşvik edecek kadar azalmış olacaktır. Fakat azalan "a" para talebini de etkileyecektir. Para politikası ve maliye politikası arasında hangisinin parametrelerinin daha güçlü olduğuna bakılarak bir seçim yapılacaktır. R artmasını, IS'in dikey olduğu aşamaya gelinceye dek sürdürür. Para politikası önemini yitirir. Maliye politikası önem kazanır. Bu "a" yı düşmeye zorlayarak aşağı eğimli IS ve yukarı eğimli LAM üzerindeki R'yi artırır. Süreç devletin rolünün sona ereceği ve yerini -self sustaining- kendi kendine büyümenin alacağı aşamaya gelinceye dek sürer.

Düşük Gelir Tuzağı

IS eğrisinin yatay ekseninde, girişimcilerin insan kaynağının kesilmesinden dolayı fon talebinde azalma olursa para arzının bile etkili olamayabileceği ihtimali vardır.

Bu durum; insanların girişim olanakları aşırı bilgisizlik, kötü altyapı (yolların mevcut olmaması) veya aşırı politik dengesizlik nedeniyle sınırlandığı hallerde gerçekleşebilir.

Bu çeşit bir olayda, araya para arzının -ekonomiye para pompalaması- artırılması yeterli olmayabilir.

Böyle durumlarda yatırıma dönüştürülebilir kaynaklara olan girişimci talebi yapılacak bazı eklemeler yardımıyla oluşturulur.

Dipnotlar

1. Bakınız Arthur Lewis (3)

2. Bu Arthur Lewis tarafından farzedilen geçim aylığı veya Khan'ın sunduğu yapıdaki işgücü arzi ekonomisinde piyasa toplam aylığı (Market-cum-reservation wage) olabilir.

3. Bu işgücünün kendi kendini istihdam ettiği durumu içerir.

4. Bu hipotez için gerekli daha fazla bilgi için bakınız Fahim Khan (1). Bu teoremin temeli Arthur Lewis'indir.

5. Daha fazla tartışma için bakınız Khan (2)

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

Referanslar

M. Fahim Khan, "A Study into the causes of Fluctuations in the Real Wages in the Labor Surplus Economy of Pakistan", Ph. D. Dissertation (unpublished) Boston University, 1978.

M. Fahim Khan, "Comparative Economics of Islamic Financing Techniques", Mimeograph, Islamic Research and Training Institute, Islamic Development Bank, Jeddah.

Arthur Lewis, "Economic Development with Unlimited Supply of Labor", Manchester School, Vol. 22, 1954.

Ausaf Alamad, Income Determination in an Islamic Economy, Scientific Publishing Center, King Abdulaziz University, Jeddah, 1987.

M. M. Metwally, "al Tawaz al-Aam al-Siyasat al-Iqtisadiyyah al-Kulliyah fe Iqtessade Islamic" (General Equilibrium and Macroeconomic Policies in an Islamic Economy) Journal for Research in Islamic Economics, King Abdulaziz University, Jeddah, 1981.

M. Fahim Khan, "Investment Demand Function in Islamic Framework", paper presented in the Conference on Resource Mobilization and Islamic Banking Organized by International Institute of Islamic Thought, Washington, 1990.

M. Fahim Khan, "Development Strategy for a Labor Abundant Economy: An Islamic Perspective" - Paper presented in the Third International Conference on Islamic Economics held in Islamabad under the auspices of International Institute of Islamic Economics, 1986.

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

EK**KAR PAYLAŞIMLI SERMAYE TALEBİ**

Girişim için sermayeye ihtiyacı olan bir girişimci varsayalım.

Y: çıktı/gelir (autput/income)

K: sermaye

L: emek

Üretim fonksiyonu

$$Y = F(K, L) \text{ olur.} \quad (1)$$

Emek ve sermaye projenin gelirini paylaşmadan ve bu yüzden sabit maliyetleri yüklenmediğinden; üretim fonksiyonu projenin net gelir fonksiyonunu da gösterir.

Girişimcinin projede sadece emeği temsil ettiğini farzedip fonksiyondan çıkarırsak üretim fonksiyonu

$$Y = F(K) \text{ olur.} \quad (2)$$

Bu üretim fonksiyonu da (tipik bir üretim fonksiyonu gibi) sermayenin azalan marjinal verimliliği yasasına tabidir.

$$F'(K) > 0, F''(K) < 0$$

Şekil 1

Diğer yandan sermayeyi sağlayan kişi bunun karşılığında belli bir gelir talep edecektir. Bu gelir, o kişinin yaptığı toplam yatırımla direkt ilişkilidir. En basit şekilde lineer bir ilişki):

$$C = rK \quad (3)$$

C, sermaye sahibinin yatırdığı -sermaye, fon- para karşılığı (K) beklediği toplam tazandır. "r" de kişinin kendi fayda fonksiyonuna bağlıdır.

Faize dayalı sistemde, sermaye sahibi r'yi sermayeyi kullananlardan talep eder. İslami sistemde, sermaye sahibi r'yi talep edemez. Sadece projenin kar veya geliri üzerinden bir oran belirlenir.

Bu orana "a" diyelim. "Y" gelir sabit olmadığından ve farklı sermaye düzeylerinde farklı gelir elde edildiğinden, kar paylaşım oranı sermaye miktarının bir fonksiyonu olacaktır.

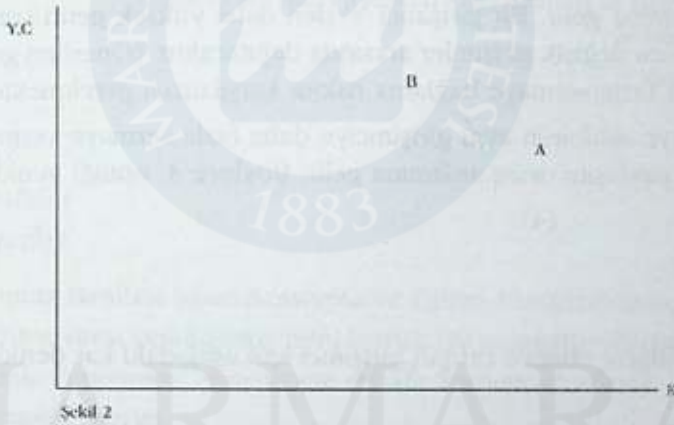
2 ve 3 nolu eşitlikleri kullanarak:

$$a = C/Y = rk/F(K) \quad (4) \text{ yazabiliriz.}$$

Bu eşitlik gösterir ki;

C sabit bir oranda Y ise azalan bir oranda arttığından, kullanılan sermayenin miktarı arttıkça kar paylaşım oranı değişecektir.

Şekilde bunu daha açık görebiliriz.

A eğrisi, 2 eşitliği gösteren üretim fonksiyonudur. B doğrusu, sermaye sahibinin sağladığı çeşitli sermaye düzeyleri için beklediği toplam kazancı gösterir. Bu 3. eşitlikte de gösterildiği gibi bir doğrudur. İkisi de Şekil 2'de açıkça görülebilir.

İlk olarak gelir paylaşım oranı (o), farklı (K) düzeyleri için farklı değerler alır. Herhangi bir K düzeyinde (a) nın değeri, B doğrusundaki bir değer A eğrisinde karşılık gelen değere oranı olarak gösterilebilir.

Belli bir K düzeyinden sonra gelir paylaşım oranı, IO ya eşit olacağı düzeye ulaşıncaya kadar artar. Bu KO da gerçekleşir.

İkinci olarak, sermaye sahibinden (any amount of) sermaye talep etmek girişiminin menfaatine olmayabilir. Karı maximize etmeyi hedefleyen bir girişimci, sermaye sahibinden sadece kendisine maximum kar bırakacak kadar sermaye talep edecektir. Şekil 2'ye göre girişimci, A eğrisi ve B doğrusu arasındaki farkı mak-

simize eden miktarda sermaye talep edecektir. (A eğrisi ve B doğrusu arasındakı fark, teşebbüsün gelirinden sermaye sahibinin payı ödendikten sonra girişimciye kalan geliri gösterir.)

Böylece kar ortaklığı sisteminde sınırsız sermaye talebi olacağı iddiası kendiliğinden geçerliliğini yitirir. 11 Ekim 1931.

Bu argüman bir adım ileri götürülebilir.

Bir kar ortaklığı düzenlemesi (mukavele) nde sermaye fonları için arz (schedule), 3. eşitlikte gösterildiği gibi lineer bir fonksiyon olmayabilir.

1. Çeşitli iktisatçılar kar ortaklığı sisteminde sınırsız yatırım talebi olacağı iddiasında bulundular.

Girişimin bütün zararını, sermaye sahibi üstleneceğinden, sermaye sahibi girişimci tarafından talep edilen miktarda sermayeyi sabit bir getiri oranı "r" ile vermeyecektir. Bütün parasını bir girişimciye vermek bütün yumurtaları aynı sepete koymak anlamına gelir. Bir girişimci "r" den daha yüksek getiri (return) önermedikçe, yatırımını değişik girişimler arasında dağıtacaktır. (Önerilen getirinin, tek bir girişime daha fazla sermaye bağlama riskini karşılaması gerekmektedir.)

Bir sermaye sahibinin aynı girişimciye daha fazla sermaye vermesi, daha yüksek bir gelir paylaşım oranı anlamına gelir. Böylece 3. eşitliği yeniden yazabiliriz.

$$C = g(K) \quad (4)$$

$$g'(K) > 0$$

$$g''(K) < 0$$

Karı maksimize etmeye çalışan girişimci için aşağıdaki kar denklemi geçerlidir.

$$R = Y - C$$

$$R = F(K) - g(K)$$

$F'(K) = g'(K)$ iken, bu K seviyesi için girişimcinin optimum sermaye talebi oluşur.

İSLÂM ORTAK PAZARI

Dr. Osman Nassiru Outhman

Assistant Secretary General Organization of Islamic Conference

Jeddah/Saudi Arabia

Çev. Yaşar Bülbül

Ekselansları,
Seçkin misafirler
Baylar, bayanlar,

İslam Kalkınma Bankası İslam Araştırma ve Eğitim Enstitüsü'ne ve aynı zamanda Marmara Üniversitesi yetkililerine beni büyük bir nezaketle uluslararası "Orientation in Islamic Economics" seminerine misafir konuşmacı olarak davet ettikleri için teşekkür etmek isterim.

İslam Ortak Pazarı konusunda bir takdim yapmam istendi ve ben bu tebliğ sırasında bu konuyu sadece akademik bir bakış açısıyla değil, aynı zamanda şu anda dünyada sahip olduğumuz 1.2 milyardan daha fazla müslümanın sosyo-ekonomik refahını temin etmek için İslam dayanışmasını geliştirmek ve güçlendirmek, üye ülkeler arasında ekonomik, sosyal, kültürel, bilimsel ve diğer hayatı faaliyet alanlarında iş birliğini sağlamak için 51 İslam ülkesini bir araya getiren İslam Konferansı Örgütü'nün bakış açısıyla ele almaya teşebbüs edeceğim.

Mümkün olduğunca basit olmaya çalışacak ve bir İslam Ortak Pazarı ile ne kastediyoruz, İslam Ortak Pazarı konusunda bir İKT politikası ne zaman hazırlandı, niçin bir İslam Ortak Pazar arzusu vardır, bir İslam Ortak Pazarı amacına ulaşmaya nasıl niyetleniyoruz, sınırlamalar ve tahminler nelerdir" gibi sorularla uğraşacağım.

Bir İslam Ortak Pazarı ile Ne Kast ediyoruz?

Bir "Ortak Pazar" çok basit bir şekilde genellikle bir kaç üye ülkeyi bir araya getiren, dahilinde herkesin eşit şartlarla ticaret yapabildiği bir bölge olarak tanımlanabilir. Böyle bir sistem ortak dış tarifeli bir gümrük birliğinin kurulmasını, üretim faktörlerinin ve aynı zamanda mal ve hizmetlerin serbest hareketini ve vergi ve diğer politikaların yüksek uyumunu gerektirmektedir.

Bir Ortak Pazar'ın en iyi örneği belki de Belçika, Fransa, Federal Almanya (o zamanki adıyla), İtalya, Lüksemburg ve Hollanda hükümetleri tarafından imzalanan Roma Anlaşması'yla 1957'de resmi olarak kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nda (şimdi Avrupa Birliği) görülebilir. 1973'e kadar Danimarka, İrlanda Cumhuriyeti ve İngiltere'nin katılımıyla ülkelerin sayısı 9'a yükseldi. Bugün itibarıyla Yunanistan, Portekiz, ve İspanya'nın dahil edilmesiyle bu sayı 12 civarındadır ve çok uzak olmayan bir gelecekte muhtelif daha çok sayıda Avrupa ülkesinin bu birlikte yer alacağına dair işaretler vardır.

Roma Anlaşması tam bir Gümrük Birliği'nin kademeli olarak geliştirilmesini, sermaye, emek ve hizmetlerin serbest hareketinin tüm engellerinin kaldırılmasını ve üye ülkeler arasında ortak bir ziraat ve ulaşım politikasının kurulmasını şart koşmuştu. Anlaşma aynı zamanda topluluk içersinde ekonomik kalkınmaya yardım etmek ve koordine etmeye yönelik iki ortak kurum olan Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Sosyal Fonu'nu oluşturdu. 1961'e kadar topluluk sinai mallar üzerindeki tüm kotaları kaldırmıştı ve dahili gümrüklerin kaldırılması, ortak bir dış tarifenin kabulü, 1968'de tam bir Gümrük Birliği'nin kurulmasıyla sonuçlandı.

Avrupa Ekonomik Topluluğu olayını, bir İslam Ortak Pazarı oluşturabilmek için ne yapmamız veya başarmaya uğraşmamız gerektiğine dair bilgi temin etmek için zikrettim. Eğer yukarıda zikrettiğim tanım ve örnekle devam edersek; bir İslam Ortak Pazarı, içinde herkesin eşit şartlarla ticaret yaptığı bir alan oluşturmak için Afrika'dan Arap Devletlerine, Asya'ya ve Orta Asya'ya, bütün İslam ülkelerini birleştirmenin yolunu araştıracaktır. Bunu yapmak için İslam ülkeleri bir noktada üretim faktörlerinin (sermaye ve işgücü) ve aynı zamanda mal ve hizmetlerin serbest hareketine izin vermek gayesiyle bir gümrük birliği kurmak ve vergi ve diğer politikaların uyumunu sağlamaya teesbbüs etmek zorunda olacaktır. Bu kısaca, biri İslam Ortak Pazarı hakkında konuştuğunda genelde akılda olacak şeydir.

Fakat İslam topluluğu içersindeki jeopolitik ve sosyo-kültürel güçlükler hesaba katıldığında bir İslam Ortak Pazarı mümkün müdür? Bu soruyu cevaplamadan önce ilk olarak İslam Ortak Pazarı konusunda bir İKT politikasının oluşturulmasına ve İKT'deki İslam liderlerini bir İslam Ortak pazarı "rüyasını görmeye" yönelten sebeplere bakmalıyız

İslam Ortak Pazarı Konusunda Bir İKT Politikası Ne Zaman Oluşturuldu?

Bu bağlamda hatırlayalım ki bir İslam Ortak Pazarı fikri İslami çevrelerde ilk olarak 70'lerin başında tartışıldı fakat 1991'e kadar İKT'nin resmi bir politikası olmadı. O yılın Aralık ayında Senegal-Dakar'da yapılan 6. zirve sırasında İKT'nin kral, devlet başkanı ve hükümet başkanları konuyu incelediler, sonuç bildirimlerine koydular, ben alıyorum:

"Biz İslam ülkeleri ticaretin gelişimine engel olan herşeyi azaltmaya veya gittikçe artan bir şekilde ortadan kaldırmaya ve gelecekte En Sevilen Millet Şartı prensibinin icrasını teşvik etmeye gayret edeceğiz

Bu hususta her seviyede gümrükleri ve diğer engelleri azaltmak için uygun tedbirleri alacak, bir İslam Ortak Pazarı'nın kurulmasına götürecek ya bölgesel ya da alt-bölgesel seviyelerde üye ülkeler arasında ekonomik bütünleşmenin tüm şekillerini geliştirme imkanlarını da içeren İslam Ülkeleri arası ekonomik ve ticari iş birliğini geliştirmek için gereken bu tip diğer tedbirleri inceleyeceğiz."

İslam liderleri zirve sırasında önemli bir kararı da kabul ettiler. Alıyorum: "COMCEC (İKT Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi)'ten gelecek stratejiler incelenmesi ve hareket planı çerçevesi dahilinde üye ülkeler arasında ekonomik iş birliği konusunu düşünmek ve aynı alanlarda çalışmalar yapan mevcut bölgesel bütünleşme gruplarını hesaba katarak bir İslam Ortak Pazarı kurmaya yol açacak ilerlemeci bir ekonomik bütünleşme ve bölgeler arası iş birliğini geliştirmenin yol ve araçlarına dair çalışmalar yapmasını istemektedir."

Bu bir İslam Ortak Pazarı kurma çağrısını yapan ilk İKT kararıydı ve o zamandan beri bu konuda başlıca İKT politik kararını oluşturmaktadır. Bu zirve kararı 1993'te Karaçi'de toplanan müteakip İslam Dış İşleri Bakanları Konferansı (21. ICFM) tarafından güçlü bir şekilde yeniden ifade edildi. İslam Dünyası'nın karşı karşıya olduğu ekonomik problemler hakkındaki kararlarında Dış İşleri bakanları "bir İslam Ortak Pazarı kurma nihai amaçlı İKT üye ülkeleri arasında ekonomik iş birliği ihtiyacını" tekrarladı ve "üye ülkelerin halihazırda hazırlanmış teknik çalışmaları bu amaca yönelik politikalar oluşturmak için kullanmalarını istedi. Bu şartlar altında (Dış İşleri bakanları) üye ülkelerin alt-bölgesel seviyede ortak ekonomik gruplar oluşturma konusunda onların bazıları tarafından yapılan teşebbüsleri teşvik etmek ve geliştirmelerini istemiştir.

İKT'nin bu en yüksek organlarının bu iki kararı, ekonomi alanında Teşkilat'ın diğer organ ve kurumlarının tümünün ilgisini çekmeye devam eden taslakları temin eder.

Niçin Bir İslam Ortak Pazarı?

Bir İslam Ortak Pazarı için bu net çağrının nedeni, alıntı yaptığım kararların giriş paragrafında içerilmektedir. Temelde, dünya çapında yer alan son değişiklikler ve bunların tüm İslam ülkelerinin dahil olduğu gelişmekte olan ülkeler sınıfına etkileri etrafında temerküz etmektedir.

Hepimizin bildiği gibi, toplu uluslararası ekonomik ilişkiler kalkınmakta olan ülkelerin kalkınma için bütün gayretlerini tehdit ettiği gibi, bu ülkelerle kalkınmış ülkeler arasındaki sosyo-ekonomik eşitsizlikleri kötüleştirmeye devam eden denge-sizliklerle karakterize edilmektedir. Dahası; küresel ekonomik ilişkiler sistemi, büyük ekonomilerde devam eden durgunluk, Avrupa Birliği, NAFTA ve diğer baş-kalarının ekonomik ve parasal bütünleşme süreci, Orta ve Doğu Avrupa'daki de-ğişikliklerin oluşturduğu karmaşa, bu ülkelerin piyasa ekonomisine dönüşümle-ri ni icra etmek için ihtiyaç hissettikleri yardım, büyük ticaret dengesizlikleri, son za-manlarda sonuçlandırılan küresel ticaret liberalizasyonu konusundaki Uruguay Toplantısı'nın gelişmekte olan ülkelerde yol açtığı belirsizliklerle bariz hale gelen önemli değişiklikler yaşamaktadır.

İslam ülkeleri dahil kalkınmakta olan ülkelerin sorunları, gittikçe kötüleşen bir dış borç, ticaret kalemlerindeki azalma, mamul fiyatlarındaki düşme ve resmi kal-kınma yardımı (ODA) seviyesinin azalmasıyla büyümeye devam etmektedir.

Siyasi alanda küresel durum Doğu ve Batı arasında stratejik bir iş birliği ve or-taklıkla karakterize edilmektedir. Aslında bugün şimdiye kadar iki kutuplu bir güç-le yönetilen dünyamız tek kutupluluğa doğru gitmektedir. Sovyetler Birliği olarak bilinen şey parçalanmış ve yok olmuştur. Etnik ve milliyetçi duygular iki dünya savaşı sonrası ve sömürge döneminin sonunda çizilen belirli sınırların kırılganlığı-nı göstererek yoğunlaşmaktadır. Siyasi çoğulculuğa, demokratik reformlara ve pi-yasa ekonomisine yönelik temayül mevcuttur.

Mikroelektronikte, biyoteknolojide ve yenilenebilir enerjideki dev ilerlemelere yol gösteren ve uluslararası ekonomik ilişkilerde derin bir etkisi olan teknolojik devrimle birleşen bu olaylar, şimdi kalkınmakta olan ülkelerin kendi ulusal çerçe-velerinde modern, yaşayabilecek sınıai yapılar oluşturabilmek için çok küçük ol-duklarını farketmelerini sağlamaktadır. Modern sınıai kuruluşların yüksek maliyeti, piyasaların çok küçük olduğu yerlerde meşrulaştırılmaz.

Bu durum, aynı zamanda çoğu gelişmekte olan ülkede uluslar arası siyasi ve ekonomik güç yapısının ortaya çıkan görüntü çerçevesinde ferdi veya toplu ola-rak yerlerini temel bir incelemeye teşvik etmiştir.

Bu uluslar arası ekonomik alandaki hızlı değişiklikler ve gelişmeler durumun-dan dolayıdır ki, gelişmekte olan ülkeler kaynaklarını bir havuzda toplama ve ge-lişme çalışmalarını bölgesel bir dayanışmaya yönelik bir hareket şeklinde koordi-ne etmeye olan ihtiyaçlarının büyüklüğünü görmektedirler.

Ekonomik Bir İş Birliğine veya Daha Çok Bir İslam Ortak Pazarının Kurulmasına Yönelik İKT Çalışmaları Nelerdir?

İKT üyesi ülkeler arasında ekonomik bütünlük elde etmeye yönelik çeşitli çalışmalar iki ana başlık altında toplanabilir, ismen:

- a. Ekonomik iş birliğini güçlendirme,
- b. Alt-bölgesel ekonomik gruplaşmaların oluşturulmasını teşvik etme

a. Ekonomik İş Birliğini Güçlendirme:

İKT 1969'da kurulduğunda önceleri esas amacı İslami dayanışmayı güçlendirmek olan siyasi bir teşkilat olarak algılanmıştı. Fakat mevcudiyetinin ilk günlerinde bile üye ülkeler kendi aralarında ekonomik iş birliği kurma, geliştirme ve yayma ihtiyacını güçlü bir şekilde hissetmeye başladılar.

Aslında Şubat 1972'de onaylanan Teşkilat tüzüğü, topluluk çapında ekonomik bir gelişme için iş birliğinin gerekliliğinin ve üye ülkelerin üretim kapasitelerini artıran bir hızla geliştirmeye yardım etme ihtiyacının altını çizmişti. Bu şekilde İKT üyesi ülkelerin karşılaştığı ekonomik ve sosyal konulara ciddi şekilde eğilmek konusunda İKT için zemin hazırlandı.

Bu tip bir hareketin amacı, üye ülkeleri yaklaştıracak, onları sadece eskiden beri olan ve ani siyasi hedeflerini elde etmede değil, fakat aynı zamanda nihai bir ekonomik bütünleşme için yol katetme konusunu güçlendirecek mümkün iş birliği alanlarını keşfetme idi.

Çok taraflı ekonomik iş birliğinin sadece üye ülkelere tek tek fayda sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda başından beri tasarlanan ortak siyasi hareketi desteklemek ve birleştirmek konusunda uzun bir yol katedecek olması gerçeğinin bilincinde olarak, İKT üye ülkeleri yoğun bir ekonomik iş birliği şekli için gerekli örgütsel ve kurumsal çerçeveyi oluşturmak için hızlı ve kararlı adımlar atılar. Detaylı iş birliği fikirleri oluşturmak ve bunları icra etme yol ve usullerini tartışmak için uzmanlar, kıdemli memurlar ve nihayet bakanlar seviyelerinde ihtisas toplantıları organize edildi.

Tüm bu çabaların getirisi, dünya kalkınma sürecine iş birliği şeklinde iştirak etmeye yönelik bir İKT inisiyatifiyle sonuçlandı. Bu inisiyatif, "İKT Üye Ülkeleri Arasında Ekonomik İş Birliğini Güçlendirme Hareket Planı" olarak adlandırılan bir dokümanın oluşturulmasından ibaretti. Ocak 1981'de Mekke-i Mükerrreme/Taif'te toplanan 3. İslam Zirve Konferansı'nda bu hareket planı kabul edildi, Burada bu konferans sırasında "Mekke-i Mükerrreme Deklarasyonu" olarak bilinen İKT gündemindeki planın kabul edildiğini görmek önemlidir. Deklarasyon, 'Ortak İslami Hareket' temel kavramı etrafında inşa edildi.

O güne kadarki tüm İKT, ekonomik çalışmasını bütünleşmiş bir hale getirmeyi gaye edinen 1981 Hareket Planı, ekonomik iş birliği için 10 temel sektör belirledi. Bunlar:

- Ziraî Kalkınma ve Gıda Güvenliği
- Ticaret
- Sınai Kalkınma
- Ulaşım
- İletişim ve Turizm
- Enerji
- Bilim ve Teknoloji
- Emek ve Sosyal Güvenlik
- Sağlık ve Nüfus
- Teknik İş Birliği idi.

Daha sonra, Ocak 1984'te Kazablanka'da toplanan 4. İslam Zirve Konferansı sırasında, yukarıda belirtilen 10 tane arasındaki 6 sektör, iş birliğinin öncelikle alanları olarak kabul edildi. Bu 6 sektör şunlardı:

- Ziraî Kalkınma ve Gıda Güvenliği
- Sanayi
- Bilim ve Teknoloji
- Ticaret
- Ulaşım ve İletişim
- Enerji

Ekonomik iş birliğinin ve HAREKET PLANI'nın etkili koordinasyon ve icrasının etkili şekilde ele alınmasını sağlamak için 3. İslam Zirvesi iki de DAİMİ KOMİTE kurdu. Onlar şunlardır:

- Ekonomik ve Ticari İş Birliği Daimi Komitesi (COMCEC):

Başkanlığı Türkiye Cumhuriyeti devlet başkanı tarafından yapılmaktadır.

- Bilimsel ve Teknolojik İş Birliği Daimi Komitesi (COMSTECH):

Başkanlığı Pakistan İslam Cumhuriyeti devlet başkanı tarafından yapılmaktadır.

Bu iki daimi komite icra mercileri olarak İKT genel sekreterliğinin yan kuruluşları tarafından (İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi-SESTRCIC, İslam Kalkınma ve Ticaret Merkezi-CDT, İslam Bilim, Teknoloji ve Kalkınma Vakfı (IFSTAD), İslam Teknik ve Mesleki Eğitim ve Araştırma Merkezi (ICTVTR) gibi) desteklenmiştir.

Bunlara ayrıca, İslam Kalkınma Bankası (IDB) ve İslam Eğitimsel, Bilimsel ve Kültürel Örgütü gibi İKT'nin uzmanlaşmış kurumları tarafından yardım edilmektedir.

İslam Gemi Sahipleri Birliği, İslam Ticaret Odası Sanayi ve Mamul Değişimi (ICCICE) ve Uluslar Arası İslam Bankaları Birliği (IAIB) gibi üye kuruluşlar Hareket Planı'nın icra sürecine katkı sağlamaktadır.

Bununla beraber, bu daimi komiteler ve kurumlar, iş birliği alanlarında, bilhassa Hareket Planı'nın 6 öncelikli alanında tasarlanan programların icrasına yönelik kıymetli katkılar yapmaktadırlar.

COMCEC çerçevesinde değişik ticari ve ekonomik iş birliği alanlarını içeren yoğun çabalara girilmiştir. Bu bağlamda hem uzmanlar hem de bakanlar seviyesinde sektörel toplantılar organize edilmiştir. Bu toplantılar gıda güvenliği ve zirai kalkınma, sanayi, ulaşım, iletişim, enerji ve ticaret gibi hayati önem taşıyan ortak kaygıları ele almıştır.

COMCEC'in faaliyetleri, üye ülkeler arasındaki ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmeye ve güçlendirmeye katkı sağlamak için gerekli hukuki ve kurumsal çerçeveyi oluşturmak için üye ülkeler arasında bir seri geniş kapsamlı çok taraflı anlaşmanın akdedilmesi sonucunu doğurdu. Örneğin, Yatırımların Geliştirilmesi, Korunması ve Garanti Edilmesi Anlaşması, Üye Ülkeler Arası Ekonomik, Teknik ve Ticari Genel Anlaşması şu anda aklımıza gelenlerdir. Ayrıca, uzun vadeli Ticaret Finansmanı Projesi, İhracat Kredisi Sigortası ve Yatırımın Garantisi Projesi ve Çok Taraflı Kliring Birliği gibi ticareti geliştirmeye yönelik belirli projeler ya kurulmuştur ya da kurulmak üzeredir.

Bir İslam Telekomünikasyon Birliği, İslam Sivil Havacılık Konseyi, İKT Enformasyon Şebekesi (OICISNET) ve üye ülkelerdeki standartların uyumlaştırılmasının tesisine yönelik belirli bir gelişme sağlanmıştır.

Bu bağlamda, üye ülkelerin ekonomik iş birliği ve kalkınmanın güçlendirilmesinde bir katalizör rolü oynayan İslam Kalkınma Bankası özellikle zikredilmelidir.

1975'te kurulan İKB'nin asıl amacı bu ülkeler arasında ekonomik ve sosyal iş birliğine katkı sağlamaktır. İslam prensiplerine ve bankacılığa uygun olarak çalışan ilk uluslar arası kalkınma finansmanı kurumuydu.

Banka çok hızlı bir şekilde, İslam toplumunun hizmetindeki çok yönlü finansman ve teknik yardım faaliyetleriyle, İKT içindeki iş birliği ruhu ve ortaklaşa hareketin temel direklerinden biri oldu. Banka tarafından kullanılan farklı finansman uygulamaları, üye ülkelerin kalkınma gayretleri için gereği çokça hissedilen desteği vermektedir. İKB'in Dış Ticaret Finansman Kolaylığı, çoğu İKT üyesi için özel bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda İKB'nin katkıları COMCEC'in gündemin-

deki, örneğin Banka içersinde uzun vadeli ticaret finansmanı kolaylığının tesisi ve faaliyete geçirilmesi ve yatırım sigortası ve garantisi için İslam şirketinin kurulmasına dair anlaşmanın taslak maddelerinin hazırlanması gibi çeşitli projelerin icrası için esas teşkil etmiştir.

Ekonomik iş birliği ve entegrasyonu geliştirmeye yönelik İKT çalışmalarına dair bu bölümü bitirirken, 3 önemli gözlem dikkat çekmektedir.

1. Üye ülkeler kendi aralarında ekonomik iş birliğini yoğunlaştırmak ve güçlendirmek konusunda bugün her zamankinden daha kararlıdır. Bu şundan dolayıdır ki, 1991'deki, 6. zirve sırasında Krallar, Devlet ve Hükümet Başkanları mevcut Hareket Planı'nın güncelleştirilmesi, yeni stratejiler oluşturulması için özel emirler verdiler ve ekonomik iş birliği için bu halen İKT gündemindedir. Planı bugüne uyarlamak için COMCEC himayesinde ciddi çalışmalar yapılmıştır. İcra ve takip için bir seri temel prensipler ve usullerle birlikte bir "tüm uzun vadeli amaçlar kümesi" içeren güncelleştirilmiş Hareket Planı nihai taslağı, şu anda COMCEC yetkililerinin düşünce ve onayına hazırdır. Yeni planın ilginç bir özelliği insan kaynaklarının geliştirilmesi, çevre ve İKT'nin ekonomik faaliyetlerinde özel sektöre ağırlık verme gibi yeni iş birliği alanlarının ele alınmasıdır.

2. Ekonomik iş birliğindeki inisiyatifleri boyunca üye ülkeler anlamlı iş birliğini sağlamanın en iyi yollarından birinin ticaret yoluyla olduğu konusuna daima kanidirlir. Bu sebepten dolayıdır ki; İslam Ülkeleri arasındaki ticareti geliştirmeye yönelik planlara ilaveten Business Fora organizasyonunda, İslam ticaret fuarlarının organizasyonuna ve Ticaret Tercihleri Anlaşması'nın icrasına çok önem verilmektedir.

3. Çeşitli İKT faaliyetlerinin taslağı henüz ortaya konan ekonomik iş birliğine yönelik vites büyümesi şunu göstermektedir ki, İKT 15-20 yıllık bir zaman zarfında bölgesel iş birliği ve entegrasyon yoluyla globalleşmeye doğru hızla giden bir dünyada içinde İslam Dünyası'nın yoğun bir şekilde iş birliği yapacağı, teşebbüs- te bulunacağı ve her kademedede ortaklaşa ekonomik faaliyet yapacağı bir çerçeve oluşturmaya yönelik ciddi çalışmalar yapmıştır.

b. Alt-Bölgesel Ekonomik Gruplaşmaların Teşviki

Uzun ve karmaşık bir teşebbüs olan ekonomik entegrasyon süreci sadece aşamalarda sağlanabilir ve alt-bölgesel seviyede iş birliğinin güçlendirilmesi ve geliştirilmesi bu yöndeki ilk esaslı adımdır. Bu sebepten dolayıdır ki, İKT alt-bölgesel seviyede ekonomik iş birliğinin tesisini teşvik etmekte ve çoğu üye ülke tarafından alt-bölgesel seviyede ekonomik iş birliği gruplaşmaları oluşturmak için yapılan teşebbüsleri çok takdir etmektedir.

6. Zirve alt-bölgesel seviyede İKT ekonomik gruplaşmaları yoluyla ve adım adım bir İslam Ortak Pazarı oluşturmaya yönelik kararı kabul etmeden önce bile, İslam Ümmeti içerisinde çeşitli ekonomik gruplaşmalar var olmuştur.

Aktüel ulusal ekonomik performanslar yönünden kronik kötüleşmelerle karşı karşıya olan ve artan şekilde ekonomik iş birliğinin iştirak eden ülkelere, birlikte daha yüksek büyüme ve kalkınma oranlarını elde etmelerini sağlayacağını gören çok sayıda İKT ülkesi, farklı boyutlarda bir veya diğer şekilde kendi aralarında ve ya diğer kalkınmakta olan ülkelerle ekonomik entegrasyonu amaçlayan önemli miktarda bölgesel veya alt-bölgesel plana girişti ve iştirak etti.

Birisi uzun süredir mevcut olan tüm bu grupların bir listesini yapabilir. Bu liste uzun olabilir, fakat bu tebliğin amaçları doğrultusunda, kendisini bunların bir kaçını öne çıkararak ve İKT'nin 3 bölgesinde halen aktif olanlarını seçerek sınırlandırılabilir.

İKT aşağıdaki alt-bölgesel gruplaşmaların faaliyet ve başarılarını daha büyük bir ilgiyle teşvik etmekte ve gözlemlemektedir.

i. Körfez İş Birliği Konseyi-GCC:

Bu örgüt 1981'de kuruldu ve Bahreyn, Kuveyt, Umman-Suudi Arabistan ve BAE'yi bir araya getirmektedir.

GCC- aktif bir şekilde kendi aralarında teknik ve bilimsel iş birliği kadar, ortak bir tek tip gümrük tarifesinin, sınai malların karşılıklı ticaretinin liberalizasyonu, petrol sanayiinin politika koordinasyonu, mali ve parasal politikaların koordinasyonu, ortak bir paranın kabulü gibi sınai icraatı ve ticareti birleştirmeyi hedeflemektedir.

ii. Arap Mağrip Birliği (AMU):

Cezayir, Libya Arap Cemahiriyesi, Moritanya, Fas ve Tunus'un bir araya gelmesiyle 1987'de ortaya çıkmıştır.

Birlik, gıda güvenliğinde, ekonomi ve finasta, alt yapıda ve insan kaynaklarını geliştirmede bütünleşmek için kurumsal çerçeve ve şumüllü ana hatlarını tamamlamıştır. Ortak hizmetler ve hizmet alt yapısı ve bir AMU sanayiinin, enerji kaynaklarının, finansmanın, turizmin ve zanaatın işlerlik kazanması planlanmıştır.

iii. Arap İş Birliği Konseyi (ACC):

Konsey Mısır, Irak, Ürdün ve Yemen'den oluşmakta ve üye ülkelerin özellikle maliye, gümrük, sanayi, ticaret ve tarım alanında bir ortak pazar oluşturma nihai amacıyla büyük iktisat politikaları koordine etmeyi ve uyumlaştırmayı planlamaktadır.

iv. Ekonomik İş Birliği Örgütü:

1985'te kurulmuştur ve 10 İslam ülkesini bir araya getirmektedir. İran, Pakistan, Türkiye, Afganistan ve 6 Orta Asya Cumhuriyeti olan Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan ve Tacikistan.

Şu anda ticarete, sanayide, tarımda, enerjide, alt yapıda ve diğer alanlarda teknik iş birliğini ilerletmek için çeşitli teknik komiteler, programlar ve projeler geliştirilmektedir. Halihazırda ticaret tercihlerinin takas edilmesi konusunda bir protokol imzalanmış bulunmaktadır.

v. Güney-Doğu Asya Milletler Birliği (ASESAN)

1967'de kurulmuştur ve 3 diğer İKT üyesi olmayan ülkeyle birlikte Brunei, Endonezya ve Malezya'yı bir araya getirmektedir. Birlik 1977 Tercih Düzenlemeleri Konusundaki Temel Anlaşma yoluyla Asya ülkeleri arası ticaret liberalizasyonunu gerçekleştirmiştir. Değişik sektörel anlaşma ve düzenlemeler yürürlüğe konulmuş ve farklı sosyal ve ekonomik alanlarda projeler planlanmıştır.

vi. Güney Asya Bölgesi İş Birliği Örgütü (SAARC):

Bangladeş, Pakistan, Maldivler'e ilaveten diğer 4 İKT dışı ülkeyi (Hindistan, Nepal, Butan, Sri Lanka) 1988'de ticaret, imalat, hizmetler ve eğitimi de kapsamayı için genişletilen iş birliği faaliyetleri için bir araya getirmektedir.

vii. Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS):

1975'te kurulmuştur ve diğer 5 İKT dışı ülkeyle birlikte Benin, Burkina Faso, Gambia, Gine, Gine-Bissau, Mali, Nijer, Nijerya, Moritanya, Senegal ve Sierra Leone'yi içermektedir.

Nihai amacı gümrük tarifelerinin, vergilerinin ve tarife dışı engellerin konsolidasyonu yoluyla ticaret liberalizasyonu olan Ortak Pazar oluşturmaktır. Para ve finans meseleleri dahil tüm büyük sektörleri tedricen uyumlaştırmak amaçlanmaktadır.

viii. Doğu ve Güney Afrika Tercihli Alanı (ESAPTA): Bu tercihli alan Komor Adaları, Cibuti, Somali, Sudan, Uganda ve 13 İKT dışı ülkeyi içermektedir.

Dahili olarak ticari engellerin tedricen ortadan kaldırılması ve ortak bir dış tarife, kliring kolaylığı ve ödemelerin düzenlenmesinin kabulü yoluyla nihayetinde bir ortak pazar oluşturma çabasıdır. Sanayi, enerji, tarım ve alt yapı alanında bazı ortak projelere girilmiştir.

Hem sadece İKT üyelerini hem de İKT ülkeleriyle birlikte İKT dışı ülkeleri de ilgilendiren çok daha alt-bölgesel gruplar vardır. Aslında, İKT üyesi ülkelerin 2/3'ünden çoğu, bölgesel ve alt-bölgesel ekonomik iş birliği ve entegrasyon pro-

jelerinde ortaktır. Bu bir bütün olarak iş birliğini geliştirmek ve çoğaltmaya yönelik topluluk çapında faaliyeti mümkün kıldığından İKT için çok faydalı bir varlık olarak düşünülebilir. Ve bu grupların çok azı planlandığı gibi gelişmeyi sağlama-sına rağmen, bir İslam Ortak Pazarı'nın oluşturulması için savunulan adım adım yaklaşımını temsil ettiği için, bunların devamlı oluşturulması ve varlığı İKT tarafın-dan teşvik edilmektedir.

Bir İslam Ortak Pazarı'nı Oluşturulması İçin İmkanlar Nelerdir?

Şimdi İslam Ülkeleri tarafından İslam Ortak Pazarı'na yönelik çalışmak için ya-pılan teşebbüslere bir bakış yapmış olduk ve İslam Ülkeleri tarafından yapılan te-şebbüslerde bu amaca yönelik çok şeylerin olduğunu gördük.

Bir İslam Ortak Pazarı'nın oluşumuna yönelik çalışma için en yüksek seviyede bir siyaset kararı aldık. Biz, birisinin bu amaca yönelik içersinde çalışabileceği sağ-lam bir çerçeveye sahibiz. Gerekli kurumsal yapılara sahibiz. Mevcut ve amaçları-mıza ulaşmada yardımcı güçlü kurumlara sahibiz. Daha güçlü bir örgüte sahibiz - 1991'e dek 46 üyeyken şimdi 51'üyeyiz.- Üyemiz ülkelerin hepsi değilse de çoğu, alt-bölgesel seviyede ekonomik bütünleşme konusunda bir veya diğer şekilde iliş-kidedir. Tüm bunlarla beraber, biz neredeyiz? İslam Ortak Pazarı bir rüya mı, yok-sa gerçek olabilir mi? Kısaca bir İslam Ortak Pazarı için imkanlar nelerdir?

Kanaatimce ve aslında İKT'nin bakış açısında, bir İslam Ortak Pazarı en iyi şe-ilde İKT'nin iş birliği faaliyetlerinin nihai amacı olarak anlaşılabilir.

Başlangıçta verdiğim tanımla ve EEC örneğiyle yola çıkarsak, bir İslam Ortak Pazarı, böyle gelişmiş bir ekonomik entegrasyon modeli milli, ticari ve uluslar ara-sı sınırlama ve engellerle dolu olduğu gibi, yalnızca uzun vadeli bir amaç olabilir.

Genelde gelişmekte olan ülkeler arasındaki ve özelde İKT ülkelerindeki çeşit-li entegrasyon projelerinin tarihsel tecrübesi, bu ülkelerin dikkate değer olduğu-nu göstermiştir. Bunlar, sömürge döneminden alınan ulaşım ve iletişim sistemleri kadar farklı alanlarda (bölgeler arası ticaret için oldukça uygunsuz), ortak bölge-sel gruplarla potansiyel olarak ilgili ülkelerin sanayilerinin ve tabi kaynaklarının rekabetçi yapıları, şu anda memnun oldukları korumayı terketme konusunda ist-eksiz kazanılmış menfaatlerin mevcudiyeti, gerçekçi olmayan döviz kurları ve hat-ta sık sık entegrasyon sürecinin muhtemel yansımalarının güvenilir bir matrahını çıkaran temel istatistik datanın azlığında yatmaktadır.

Bölge çapında yatırımın etkili koordinasyonunda daha çok zorluk bulunabilir, ilk zamanlarda zarar eden ülkeleri tanzim etme ihtiyacı ve üye ülkelerin ulusal se-viyede ekonomik ve sosyal kararlar almada güçlerinin adım adım teslim alınması.

Bu engel ve zorluklara karşın İKT yetkilileri ekonomilerin tamamen entegras-yonundan çok daha mütevazı amaçları savunmaktadırlar. İKT üyesi ülkeler arasın-

daki ticaretin adım adım genişlemesi ile birlikte somut yatırım projelerinde iş birliğine başlamak yoluyla, nihai entegrasyonun gerçekleşmesinin temel şartı olan karşılıklı güven ve dayanışma iklimi en iyi şekilde oluşturulabilir.

Güney'in daha öncekinden daha çok bütünleşmiş bir Kuzey'le karşı karşıya geleceği hızlı değişen bir dünya sahnesi ve yukarıda belirtilen problemler göz önüne alındığında, İKT iş birliğine yaklaşımlar aynı anda iki amaç elde etmek için yeniden modellendirilmelidir:

- i. Büyük ekonomik blokların ortaya çıkmasından dolayı ortaya çıkan ezici rekabete göğüs germeye muktedir güçlü ekonomik varlıklar ortaya çıkarmak.
- ii. İKT ülkelerinin ekonomilerinin ekonomik etkinlik ve sosyal refah elde etmek için yapısal dönüşümü.

Bütün bunlardan açıktır ki, bir İslam Ortak Pazarı dikkatlice ve adım adım yaklaşılabilecek ve yaklaşılması gereken uzun vadeli bir ifadedir. Bu daha önce belirlenen kararları kabul ettikleri zaman İKT'nin yüksek otoritelerinin, adım adım bir yaklaşım çağrısında bulunurken akıllarındaki fikirdir. İleri bir aşamaya ulaşmaktan uzak olmasına rağmen ticari tercihler, ortak yatırımlar, farklı ekonomik politika kümelerinin koordinasyonu ve uyumlaştırılması, bölgesel parasal ve finansal iş birliği projelerinden oluşan bir çok ekonomik iş birliği alanında şimdiye kadar yapılmış bazı önemli teşebbüsler vardır. Bu usullerin bir kez daha ve etkin bir şekilde işlemesi sağlanırsa, özel tercihlili düzenlemelerle birbirine bağlı bölgesel bütünleşme projelerinin kurulması ciddi şekilde düşünülebilir. O zaman bu, bölgesel elemanlardan oluşan bütünsel bir İslam Ortak Pazarı'nın somut çerçevesini oluşturabilir.

Temelde İslam Dünyası'nı oluşturan İKT ülkelerinin sayısı şimdi 51 olmuştur; dünya nüfusunun yaklaşık % 20'sini temsil etmekte, diğer kaynaklarla beraber dünya ham madde ihracatının % 40'ını ve dünya petrolünün % 50'sini üretmektedirler. Bundan dolayı, sadece ortak ağırlıklarını dünya sahnesinde aktif katılımcılar olarak hissettirmek için değil, fakat aynı zamanda nihai hedefi bir İslam Ortak Pazarı kurmak olarak kendi aralarında iş birliğini daha da güçlendirmek için potansiyele sahiptirler.

SEMPOZYUMA KATILANLAR

- Prof. Dr. Ömer Faruk Batırel: Rektör, Marmara Üniversitesi, İstanbul
- Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu: Müdür, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul
- Prof. Dr. Ömer Ziya Cebeci: Rektör Yardımcısı, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Prof. Dr. Sabahaddin Zaim: Dekan, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Dr. M. N. Siddiqi: Kral Abdülaziz Üniversitesi, Cidde.
- Dr. M. O. Chapra: Suudi Arabistan Para Ajansı.
- Dr. S. H. Hammoud: Başkan, İslam Bankacılığı Grubu, IRTI, Cidde.
- Dr. Fahim Kahan: Başkan, Araştırma Bölümü, IRTI, Cidde.
- Prof. Dr. Haşmet Başar: Ekonomik İşbirliği Grubu, Araştırma Grubu, IRTI, Cidde.
- Dr. Ousman Ousman: İKT Genel Sekreter Yardımcısı, Cidde.
- Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş: İktisat Fakültesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
- Dr. İbrahim Gufaili: Kral Abdülaziz Üniversitesi, Cidde.
- Dr. Faiz El-Habib: Kral Suud Üniversitesi, Riyad
- Dr. İbrahimi Abulala: Kral Abdülaziz Üniversitesi, Cidde.
- Dr. Monzer Kahf: IRTI, Cidde.
- Prof. Dr. Sabri Orman: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Prof. Dr. Nizam Ekren: Müdür Yardımcısı, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Doç. Dr. Abdulgaffar Ağaoglu: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Dr. Adnan Büyükdeniz: Al-Baraka Türk Finans Kurumu, İstanbul
- Doç. Dr. Kamil Uslu: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Dr. Atilla Artam: Otim, İstanbul.
- Doç. Dr. M. Ali Özbudun: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Prof. Dr. Orhan Sener: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Doç. Dr. Yusuf Balci: İktisat Fakültesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Doç. Dr. Mustafa Aykaç: Müdür Yardımcısı, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Yard. Doç. Dr. I. Safa Üstün: İlahiyat Fakültesi, Marmara Üniversitesi, İstanbul
- Mustafa Özel: Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul.
- Prof. Dr. Ömer Dinçer: Müdür Yardımcısı, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Prof. Dr. Erol Zeytinoglu: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Marmara Üniversitesi, İstanbul
- Prof. Dr. İlhan Uludağ: Müdür, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Prof. Dr. Celal Yeniçeri: İlahiyat Fakültesi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Prof. Dr. Salih Tuğ: İlahiyat Fakültesi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

SEMPOZYUM HAZIRLIK KOMİTESİ

Dr. Ahmet Tabakoğlu
Dr. Nazım Ekren
Dr. Sabri Orman
Dr. Omer Dincer
Dr. Mustafa Aykaç
Dr. Kamil Uslu

Başkan
Başkan Yardımcısı
Sekreterlik Hizmetleri
Basın, radyo ve kayıt
Ulaşım ve konaklama
Rezervasyon, vize vb.

Diğer Görevliler

Yaşar Bülbül
Dr. Hasan Selçuk
Rahmi Deniz Özbay
Dr. Mete Dogruer
Erol Özvar
Dr. M. Akif Aydın
Fahri Solak
Dr. Necdet Şensoy
Dr. Fatih Doğanoglu
Lokman Gündüz
İbrahim Turhan
Dr. Güven Murat
Mustafa Çelen
Fehmi Akın
Hikmet Güler
Ünal Aslan

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ
EKONOMİK ARAŞTIRMA MERKEZİ
YAYIN FAALİYETLERİ

Türk İmalat Sanayiinin Dış Pazarlama Sorunları
İstanbul, 1982

*

Doç. Dr. İlhan Uludağ, OPEC's Surplus Funds and Their
Implications on the Islamic World, İslamabâd, 1983

*

Dr. Ahmet Tabakoğlu, Labour and Capital Concepts
in Islamic Economics, İslamabâd, 1984

*

Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetleri ve İnşaat Malzemeleri
İhracatı, İstanbul, 1984

*

Türkiye'de Konut Sorunu ve Çözüm Yolları,
İstanbul, 1985

*

Yatırımları ve İhracatı Teşvik Tedbirleri,
İstanbul, 1986

*

Özel Finans Kurumları ve Türkiye Uygulaması
Sempozyumu, İstanbul, 1988

*

Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Aile Sempozyumu,
İstanbul, 1991

*

Marmara Üniversitesi
Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı

0006935

nics